

БИБЛИОТЕКА

3969/20

ФИЛОСОФСКОГ ФАКУЛТЕТА
УНИВЕРСИТЕТА У БЕОГРАДУ

Preveo, uvod i bilješke napisao
NIKO MAJNARIĆ

IZDAVAČKI ZAVOD JUGOSLAVENSKE AKADEMIJE
ZNANOSTI I UMJETNOSTI

ARISTOTELOV

USTAV ATENSKI

ZAGREB

1948

545/10

3969/10

Ar 112

УНИВЕРЗИТЕТ СРБИЈЕ
БЕОГРАД

Preveo, uvod i bilješke napisao
NIKO MAJNARIĆ

IZDAVAČKI ZAVOD JUGOSLAVENSKE AKADEMIJE
ZNAHOSŦI I UMJETNOSŦI

U V O D

Aristotelov »Ustav atenski« (*Ἀθηναίων πολιτεία*) dio je velikoga djela njegova, poznata pod imenom Politije (*Πολιτεῖαι*), u kojem je pisac u 158 knjiga prikazao ustave od 158 država. Tim se djelom prvi mnogo koristi sam Aristotel u svom spisu Politika (*Πολιτικά* u 8 knjiga), u kojem raspravlja o raznim oblicima ustava, a obilno su se služili njime i potonji stari pisci, gramatici i historici, sve do 5. vijeka pos. Kr. Od toga vremena poznajemo, na žalost, Politije samo u ulomcima, po citatima, što su ih iz njih pribilježili pomenuti antički pisci, i po izvacima nekoga Heraklida.

To se stanje donekle promijenilo dvjema nalascima iz Fajuma u Egiptu. Prvi, iz g. 1880. (sada u Egipatskom muzeju u Berlinu) iznio je na vidjelo samo dva papirusova lista iz Aristotelova »Ustava atenskoga« (danas: gl. 12., 4; 13., 1—5; 21., 4—22., 2; 22., 4—7), a drugi, sretniji, iz g. 1890. (sada u Britanskom muzeju u Londonu) gotovo čitav »Ustav atenski« davši nam time priliku, da stvorimo u glavnom sliku i o sastavu ostalih Politija.

Londonski papirus sastoji se od četiri smotka, ispisana na obje strane. Na prednjoj su strani njihovoj (rectum) računi nekoga Didima, upravitelja dobarca, iz g. 78./79., za gospodara njegova Epimaha, a na naličju (versum) Aristotelov »Ustav atenski«. Na tim je smocima mogao biti napisan Aristotelov spis tek onda, kad pomenuti računi nijesu više imali nikakve poslovne vrijednosti, a

to je moglo biti, prema onome, što je rečeno o vremenu onih računa, otprilike koncem 1. vijeka pos. Kr. Početak spisa je okrnjen, a takav je bio, sudeći po praznu prostoru na lijevoj strani pa po nepotpunu smislu prve rečenice, vjerojatno i predložak, iz kojega je papirus prepisan. To pak upućuje na to, da nemamo posla s knjigom, koja je izišla iz knjižarske radionice, nego s izdanjem sastavljenim privatnim nastojanjem. A tu raspознаjemo po pismu četiri prepisivača, od kojih su dvojica izvršili u spisu i potrebne korekture. Konac je spisa naprotiv potpuno sačuvan, a u novije doba u glavnom i posve objašnjen. Papirus je prvi pročitao Englez *Frederic G. Kenyon* i izdao ga u siječnju 1891.

Natpis spisa i ime pisca njegova nije na nade-nome papirusu nigdje zabilježeno, a da je spis ipak Aristotelov »Ustav atenski«, svjedoče mnogi otprije poznati fragmenti i citati iz njega, koji su se gotovo svi našli u Londonskom papirusu.

U »Ustavu atenskom« uvodi nas Aristotel potpuno u unutrašnju povijest države atenske, ali ne obrađuje u njem točno samo državne oblike u historijskom razvitku njihovu, nego razmatra u vezi s time i sve ono, što je povezano s državnom upravom, kao na pr. mjere, težine, sudove, brigu za uboge i sl. Knjiga se dijeli na dva glavna dijela: historički i sistematički. U historičkom dijelu (gl. 1.—41.) razlaže pisac povijest ateskoga ustava od najstarijih vremena do svoga doba navodeći hronologičkim redom jedanaest izmjena u ustavu atenskom. Ovdje razlikujemo ovih pet odsjeka: 1) Gl. 1.—12.: prijelaz od monarhije k oligarhiji i nastojanje Drakontovo i Solonovo, da pomognu u nevolji, koja je od toga nastala; 2) Gl. 13.—19.: osnivanje, cvjetanje i propast tiranide; 3) Gl. 20.—28.: razvitak i vrhunac demokracije; 4) Gl. 29.—40.: oligarhičke promje-

ne ustava u god. 411. i 404. i demokratska reakcija; 5) Gl. 41.: kratka rekapitulacija čitavoga razvitka atenskog ustava. U sistematičkom dijelu (gl. 42.—69.) prikazuje Aristotel uređenje atenske države, kakvo je bilo u njegovo doba. Taj je dio nešto manji od prvoga, a razlikujemo u njem u glavnom ova četiri odsjeka: 1) Gl. 42.: građansko pravo; 2) Gl. 43.—46.: uređenje, nadležnost i djelovanje vijeća i narodne skupštine; 3) Gl. 47.—62.: činovnici; 4) Gl. 63.—69.: porotni sud.

Kao glavni izvor za historički dio knjige drže naučnjaci jednu od atičkih kronika, t. zv. atidu, a to je bila vrlo vjerojatno ona, što ju je sastavio atidograf Antrotion. Ali pisac se mnogo poslužio i Herodotom, koji je u njegovo doba bio osobito cijenjen, pa Tukididom, i ako ga izrijeком ne spominje, Solonovim pjesmama i jednim stranačkim (oligarhičkim) spisom, koji je možda napisao Kritija, glava tridesetorice. K tome su vještački upletene u tekst i mnoge isprave: prijedlozi, narodni zaključci, zakoni i izjave glasovitih ljudi. Za sistematički dio knjige čini se, da se pisac nije služio nikakvim literarnim izvorima, nego ga je sastavio u glavnom na temelju neposrednoga znanja, što ga je sam o tim uredbama stekao. Kako je pak tu na poslu vrlo pouzdan očevdac, nadaren velikom vještinom promatranja, taj je dio za nas osobito dragocjen. U historičkom dijelu naprotiv nije sve onako, kako se očekivalo, jer tu pored veoma vrijednih podataka stoje svakojake sumljive stvari, tendenciozna iskrivljivanja, iznakaženja i pretjerivanja, za što, dakako, pada odgovornost u prvom redu na pomenute jamce piščeve, osobito na Androtionovu atidu, ali Aristotel je ipak propustio to, što nije bio oprezniji u izboru svojih izvora; što ih nije svagda podvrgavao oštroj kritici i što se nije

svagdje dovoljno služio samostalnim istraživanjem. No uzmemo li na um, da je »Ustav atenski« samo dio golemoga djela *Πολιτεῖαι*, morat ćemo dopustiti, da je kraj tolikoga mnoštva građe pisac jedva mogao drugačije postupati.

Što se tiče formalne strane nadenoga spisa, Aristotel piše jasno i privlačljivo oživljavajući pripovijedanje svoje dragocjenim anegdotama i upletenim citatima, osobito iz Solona. Po svemu se vidi, da se pisac retorike grčke umio i praktički služiti umjetničkim govorom, koji je najviše naučio iz vještački sastavljenih govora svoga starijega suvremenika Isokrata.

Kada je spis napisan, nije nigdje rečeno, ali se to po nekim podacima u njemu može ipak donekle odrediti. Od mnogih arhonata, što ih pisac spominje, posljednji je Kefisofont (gl. 54., 7), čiji arhontat pada u g. 329./8., pa je po tom spis sastavljen poslije te godine, ali svakako prije g. 322., jer ne poznaje promjenu ustava, što ju je uzrokovala makedonska okupacija. No taj posljednji rok možemo pomaknuti još za nekoliko godina prema gore, jer se u gl. 46., gdje se govori o gradnji novih lađa, ne spominju lađe s pet redova vesala (pentere), koje su se već od g. 325./4. upotrebljavale. Po tom dakle možemo reći, da je Aristotelov »Ustav atenski« napisan između g. ~~320~~ i 325., t. j. u posljednje vrijeme Aristotelova života.

*

Londonskom je papirusu odmah po uskrscenju njegovu obraćala pažnju ne samo stroga nauka nego i širi, naobraženi krugovi, pa su se zato stali već rano javljati prijevodi »Ustava atenskoga« na svim evropskim jezicima. Čitajući u pet navrata sa slušačima svojim Aristotelov spis o državi atenskoj često sam pomišljao na to, da i našim naobraženim čitaocima, koji su prijatelji

klasičke starine grčke, a ne umiju čitati iz grčkoga originala, pružim u prijevodu vrijedno djelce velikoga mislioca grčkoga. I to sam, evo, učinio u teškim i skućenim ratnim danima tražeći zaborav u radu i naslađujući se knjigom, koja odiše slobodom prve države grčke i svima pravima slobodna čovjeka.

Prevodeći služio sam se izdanjem: Aristoteles, *ΑΘΗΝΑΙΩΝ ΠΟΛΙΤΕΙΑ* post. Fr. Blass et Thalhaim edidit Hans Oppermann (Bibliotheca Scriptorum Graecorum et Romanorum Teubneriana) Lipsiae 1928., koliko odstupanje od njega nije izrijeком spomenuto. Pored toga sam se obazirao na ova izdanja:

Aristotele, La costituzione degli Ateniesi. Testo greco, versione italiana, introduzione e note per cura di C. Ferrini. Milano 1893.

Aristotelis *ΠΟΛΙΤΕΙΑ ΑΘΗΝΑΙΩΝ*. Tertium ediderunt G. Kaibel et U. de Wilamowitz-Moellendorff. Berolini 1898.

Aristoteles. Der Staat der Athener. Für den Schulgebrauch erklärt von Dr. Karl Hude. Zweite Auflage. Leipzig-Berlin 1916.

Aristoteles. Staat der Athener. Für den Schulgebrauch herausgegeben von Maximilian Stoschek. Münster i. W. 1926.

Aristote. Constitution d'Athènes. Texte établi et traduit par Georges Mathieu et Bernard Hausoullier. Deuxième édition revue et corrigée.

Osim prijevoda u pomenutim izdanjima zagledao sam i u ova dva:

Aristoteles. Schrift vom Staatswesen der Athener. Verdeutscht von Georg Kaibel u. Adolf Kiessling. Zweite verbesserte Auflage. Strassburg 1891.

Die Verfassung von Athen. Von Aristoteles. Deutsch von Dr. G. Wentzel. Leipzig 1892. (Reclam's Universal-Bibliothek 3010).

To vrijedi i za Uvod i Bilješke.

USTAV ATENSKI

Suđenje Alkmeonovcima 1.¹ Na tužbu Mironovu sudilo je trista sudaca iz plemenitih porodica, koji su se zakleli na žrtvama, pa kad je zločinstvo uglavljeno, izbačeni su krivci iz grobova, a rod je njihov prognan u vječno progonstvo. Epimenid Krećanin² očisti potom grad.

Socijalno stanje u Atici prije Solona 2. Iza toga dogodilo se, te su živjeli u zavadi dugo vremena plemići i narod, jer im je ustav bio posve oligarhičan, pa su i siromasi robovali bogatima i sami i djeca i žene. A zvali su se kmeti i šestinari, jer su za tu plaću³ obrađivali polja bogatašima (a sva je zemlja bila u rukama nekolicine), pa ako nijesu davali zakupnine, padali su u ropstvo i sami i djeca njihova. I uzimali su svi na tjelesa svoja do Solona, koji je bio prvi zastupnik naroda.

Od političkih je dakle nevolja najteže i najgorče bilo mnoštvu robovanje, ali su i ostalo teško podnosili, jer nijesu, tako rekavši, imali upravo nikakvih prava.

Najstariji ustav 3. Stari je ustav prije Drakonta bio ovaki: Činovnike postavljali su između bogatih plemića, a ti su iznajprije vršili službu svega vijeka svoga, kasnije pak deset godina.

Najznatnije i najstarije službe bijahu basilei, polemarih i arhont. Od tih je najstarija bila čast

kraljeva (jer ona je bila od davnine); kao druga pridošla je kasnije čast polemarhova, jer su neki od kraljeva bili nesposobni za vođenje ratova, pa su zato i Iona^a pozvali, kad je nevolja došla.

Posljednja uvedena je služba arhontova. Najviše njih tvrde, da je postala za vladanja Medontova^b; neki pak kažu, da je uvedena za Akasta^c, i kao dokaz za to navode, što se devet arhonata zaklinju, da će dužnost svoju vršiti onako, kako je za Akasta ugovorom uglavljeno. Iz toga pak izvode, da su se za njegova upravljanja potomci Kodrovi odrekli kraljevstva u zamjenu za ovlastice, koje su priznate arhontu. No kakogod stvar stoji, bit će mala razlika u vremenu. Ali da je arhontat nastao posljednji od pomenutih službi, potvrda je i to, što arhont ne upravlja nijednom žrtvom od predaka baštinjenom kao basilej i polemarh, nego samo onima, koje su kasnije uvedene. Zato je i postala ta služba istom u novije vrijeme znatna, pošto je povećana novim ovlaštenjima.

Tesmoteti izabrani su mnogo godina kasnije, kad su se već vlasti birale na godinu dana, sa zadatkom, da napišu pravice i da ih čuvaju za presudu u prijepornim stvarima. Zato ta služba jedina i nije trajala više od godine dana.

S obzirom na vrijeme toliko su dakle te službe udaljene jedna od druge. Arhonti nijesu otpravljali službu na istom mjestu sva devetorica, nego je basilej imao sjedište u sada t. zv. Bukoleju blizu pritaneja (dokaz je to, što još i sad ondje biva udaja i svadba basilejeve žene s Dionisom^d); arhont bio je u pritaneju, a polemarh u Epilikeju (koji se prije zvao polemarhej, ali pošto ga je Epilik, izvršivši polemaršku službu, obnovio i uredio, prozvao se Epilikejem). Tesmoteti imali su sjedište u tesmoteju. Ali u Solonovo su se doba svi arhonti skupili u tesmoteju. A vlasni su bili i pre-

sude pravomoćno izricati, a ne, kao sada, samo istrage voditi. Što se dakle tiče najviših činovnika, tako je bilo.

Vijeće Areopagita bilo je dužno čuvati zakone; ono je upravljalo vrlo mnogima i najznatnijim državnim poslovima kažnjavajući i globeći samovlasno sve, koji su se nedolično vladali. Arhonti birali su se između bogatih plemića, a od njih su postajali Areopagiti. Zato i jest ta služba jedina doživotna i sada.

Drakont | 4. Taki je eto bio nacrt prvoga ustava. Ne za dugo vrijeme iza toga, za arhonta Aristehma, dao je zakone svoje Drakont. Njegovo je državno uređenje bilo ovako:

Politička su prava bila dana onima, koji su sebi mogli bojnu opremu nabaviti. Ti su pak birali devet arhonata i blagajnike između onih, koji su imali imutak barem od deset mina bez duga; ostale, niže činovnike između onih, koji su sebi mogli bojnu opremu nabaviti, a stratege i hiparhe između onih, koji su mogli iskazati imutak barem od stotinu mina bez duga i mušku djecu zakonitu od vjenčane žene iznad deset godina. Za njih^e morali su odgovarati lanjski pritani, stratezi i hiparsi, dok nijesu račun dali, uzimajući od njih četiri jamca iz istoga poreznog razreda, kome su pripadali stratezi i hiparsi.

Vijećnika neka bude četiri stotine i jedan izdrenanih između građanstva. Ždrijebom neka dobiju i tu i ostale službe oni, kojima je preko trideset godina, i dva puta neka isti ne vrši službe, dok se svi ne obrede. Tada neka opet iznova ždrebaju. Ako bi tko od vijećnika izostajao od vijećanja, kad je sjednica vijeća ili narodne skupštine, plaćao bi pentakosiomedimno tri drahme, vitez dvije, a zeugit jednu.

Vijeće na Areopagu bilo je čuvar zakona i pazilo je na činovnike, da po zakonima vrše službu. Kome se pak krivo činilo, slobodno mu je bilo podnositi prijavu vijeću Areopagita navodeći zakon, protiv kojega mu se krivo čini.⁹

Na tjelesa su uzainali, kako je rečeno, i zemlja je bila u rukama nekolicine.¹⁰

Solonov arhontat 5. Budući da je bio taki ustav u državi, i mnoštvo je robovalo manjini, podigne se narod na plemiće.

Borba je bila žestoka, i dugo su vrijeme stajali jedni protiv drugih, kad najposlije izabraše po zajedničkoj odluci Solona za posrednika i arhonta¹¹ i povjeriše mu uređenje države, njemu, što ispjeva elegiju, kojoj je ovaki početak:

*Razbiram žalosno stanje, i jadi mi u srcu leže,
Stari kad gledam kraj jonski, gdje propada sav.*

U toj elegiji vojuje protiv jednih i drugih za jedne i druge i pretresa prijeporna pitanja, a za tim ih zajednički poziva, da učine kraj sadašnjem razdoru.

Solon je bio po rodu i ugledu¹² među prvima, a po imutku i društvenom položaju¹³ među srednjima, kako to i ostali priznaju, i sam svjedoči u ovim stihovima, gdje poziva bogataše, da se okane lakomstva:

*Vi, što ste siti mnogih dobâra, više no treba,
Tvrdo primirite već srce u grudima svi.
Čedna nek žudnja je vaša. Tâ nit ćemo mi se
pokòrit,
Niti će vama to poći za rukom baš sve.*

I uopće svu krivicu za stranačku borbu baca na bogataše. Zato i veli u početku elegije, da se boji »lakomosti i oholosti«, držeći, da je kroz to nastalo neprijateljstvo.

Solonove reforme: ukinutje dugova 6. Pošto je Solon stekao vlast u državi, oslobodio je narod od robovanja i u taj čas i za unapredak zapriječivši davati zajmove na tjelesa; i zakone je dao i dugove ukinuo i privatne i državne, što »sisahtija« (σεισάχθεια)¹⁴ zovu, jer su dužnici skinuli sa sebe teret.

Ali upravo zbog toga kušaju neki da kleveću na nj. Kad je naime Solon smjerao da provodi sisahtiju, sluči se, te rekne to unaprijed nekim plemićima. I prijatelji ga potom nadmudriše, kako kažu demokrati, a po onima, koji hoće da ga potvaraju, sudjelovao je i sam u tom. Ti su naime ljudi uzajmili novaca i pokupovali mnogo zemlje, a kako su skoro za tim ukinuti dugovi, bili su bogati ljudi. Od tih su, vele, potekli oni, koji su kasnije bili na glasu kao bogataši od davnine.

Ali pričanje demokrata je pouzdanije, jer nije vjerojatno, da se Solon uprljao tako neznatnim i nevrijednim stvarima, dok je inače bio tako umjeren i nepristran, da je omrzao jednima i drugima i više cijenio čast i spas države nego svoju korist, i ako je mogao jedne od njih za se predobiti i biti tiraninom u državi.

Da je pak doista imao takvu moć, svjedoči bolesno stanje države, i sam to spominje na mnogim mjestima u pjesmama svojim, i svi se ostali slažu u tom. Tu dakle objedu valja držati lažnom.

Solonov ustav: porezni razredi 7. Solon je postavio ustav i dao druge zakone, a Drakontovim uredbama prestali su se služiti izuzevši zakone o ubistvu. Zakone napisali su na kamene piramide,¹⁵ postavili ih u Kraljevskom trijemu i svi se zakleli, da će ih izvršivati. Devet pak arhonta, koji su se zaklinjali kod kamena na trgu, oglašivahu pored toga svečano, da će postaviti zlatan kip, ako prestupe koji od tih zakona. Zato se još i sad tako kunu.

Zakonima je dao snagu na stotinu godina i uređio ustav ovako: Građane podijelio je po prihodu na četiri razreda, kako su bili razdijeljeni i prije, i to na pentakosiomedimne, vitezove, zeugite i tete. Što se službi tiče, odredio je, da ih otpravljaju pentakosiomedimni, vitezovi i zeugiti, a to su službe devetorice arhonata, blagajnikâ, poletâ, jedanaestorice i kolakretâ,¹⁶ dajući svakom pravo na službu prema veličini prihoda. Tetima dao je dio samo u narodnoj skupštini i sudovima.¹⁷

Među pentakosiomedimne valjalo je da se broji onaj, koji je iz vlastitoga zemljišta proizvodio pet stotina merova¹⁸ jednoga i drugoga, i suhoga i tekućega; među vitezove, koji su proizvodili tri stotine merova (neki kažu: oni, koji su mogli držati konja, i kao dokaz za to navode ime razreda misleći, da mu je ono po toj činjenici dano, i stare zavjetne darove. Na Akropoli nalazi se naime kip Difilov, na kojem je napisano ovo:

»Antemion, sin Difilov, posvetio je taj kip bogovima, kad je tetski razred promijenio na viteški.«

Pored toga je konj, koji svjedoči, da to¹⁹ viteški stalež znači. Ali ipak je vjerojatnije, da su vitezovi određeni po mjeri godišnjega prihoda kao i pentakosiomedimni). Među zeugite brojili su se oni, koji su proizvodili dvije stotine merova jednoga i drugoga, a svi ostali među tete ne imajući dio ni u kakvoj službi. Zato još i sad, kad predsjednik zapita onoga, koji hoće da se ždreba za kakvu službu, u koji razred pripada, nijedan ne će odgovoriti, da pripada u razred teta.

Solonov ustav: 8. Solon odredi, da se činovnici **podglavarstva** stavljaju ždrijebom između predloženih, koje će svaka fila predložiti. A predlagala je za devet arhonata svaka od njih po deset kandidata, i između tih su se ždrebali.²⁰ Po tom još i

danas tako biva, da svaka fila ždreba desetoricu, a od njih se arhonti bobom biraju. Dokaz, da je činovnike dao ždrebati po prihodu, jest zakon o blagajnicima, kojim se jednako još i sad služe, a taj nalaže, da se blagajnici ždrebaju između pentakosiomedimna.

Solon je dakle postavio takav zakon o devetorici arhonata. Jer u staro je doba vijeće na Areopagu pozvalo pred sebe kondidate i po svom ih sudu izabralo, za svaku pojedinu službu namjestilo prikladna čovjeka na godinu dana i poslalo ga na dužnost.

File pak bile su četiri kao i prije i četiri predstojnika fila. Od svake su file bile diobom načinjene tri tritije²¹ i dvanaest naukrarija.²² Na čelu naukrarija stajali su naukrari sa zadatkom, da upravljaju tekućim приходima i izdacima. Zato je i u Solonovim zakonima, kojima se više ne služe, na mnogim mjestima napisano: »Naukrari neka izgone novac« i »Naukrari neka troše iz naukrarske kase.«

Vijeću dade četiri stotine članova, stotinu iz svake file, a vijeću Areopagita naredi, da čuva zakone, kako je i prije bilo nadziratelj ustava; ono je nadgledalo i ostale vrlo mnoge i najznatnije državne poslove; ono je krotilo sve, koji su se ogriješili o red imajući vlast i globiti i kazniti; ono je u akropolsku kasu ulagalo globe, ali nije uz to zapisivalo razlog, zbog čega je koga globilo; ono je sudilo ljudima, koji su se udruživali, da sruše demokratski ustav, jer je Solon dao zakon o državnoj izdaji za njih.

Videći pak, da je država često u stranačkim borbama, i da se neki od građana iz nehaja zadovoljavaju onim, što se slučajno događa, postavila za njih osobit zakon: »Tko u građanskoj borbi s nijednima ne zgrabi oružje, neka je nečastan i neka nema građanskoga prava.«

Solonov ustav: 9. Što se dakle tiče poglavarstava, **sudske re-** tako je bilo. Tri su, čini se, stvari u **forme** Solonovu ustavu, koje su za narod osobito povoljne: prvo i najznatnije, što je zabranjeno davati zajmove na tjelesa; zatim, što je slobodno svakome, tko hoće, zauzimati se za one, kojima se nepravda čini; treće, čime je, kažu, i najvećma osilio narod, priziv na porotni sud. Jer ako je narod gospodar suda, gospodar je države.

Osim toga, kako zakoni nijesu bili napisani jednostavno i jasno, nego poput zakona o baštinama i kćerima baštinicama,²³ nastajale su naravno mnoge dvoumice, i sud je odlučivao u svim i javnim i privatnim pitanjima. Neki čak misle, da je Solon hotimice učinio zakone nejasnima, kako bi narod bio vlastan u odluci. Ali to nije vjerojatno, nego se to dogodilo stoga, što nije mogao općenito izreći ono, što je držao za najbolje. Nije naime pravedno prosuđivati namjeru njegovu po onom, što se sada događa, nego po ostaloj političkoj djelatnosti njegovoj.

Solonove re- 10. To je eto, čini se, Solon u zakoni **forme mjera** nima svojim dao povoljno za na- **i novca** rod. Ali je još prije zakonodavstva ukinuo dugove, a iza toga povećao mjere,²⁴ težine i novac.

— Jer u njegovo su doba i mjere postale veće od Fidonovih²⁵ i mina, koja je prije težila sedamdeset drahama, dopunjena je do stotine.²⁶ Stari tip novca bio je komad od dvije drahme. Prema novcu preinačio je i težine: šezdeset i tri mine težile su jedan talenat, a tri su mine bile pridate stateru²⁷ i ostalim manjim težinama.

Solonov 11. Kad je Solon uredio ustav ona- **odlazak u** ko, kako je rečeno, dolazili su ljudi **Egipat** k njemu i dosađivali mu zbog zakona

čas prigovorima čas pitanjima. Budući da nije htio ni u zakone dirati niti, ostajući u domovini, narodu omrznuti, pođe na put u Egipat, da trguje i svijet upozna, izjavivši, da se ne će vratiti deset godina. Smatrao je naime, da mu ne valja tu ostajati i zakone tumačiti, nego da je svakome činiti ono, što je napisano.

U isto vrijeme mnogi plemići bili su kivni na nj zbog ukidanja dugova, i obje su se stranke odvratile od njega, jer ustav nije bio onaki, kako su očekivali. Jer narod se nadao, da će on sve novo podijeliti, a plemići, da će opet sve u predašnji red vratiti ili samo neznatne promjene učiniti. Ali Solon se opr'o jednima i drugima, pa premda se mogao udružiti, s kojima je god od njih htio, i tiraninom postati, volio je omrznuti obojima te spasiti domovinu i dati joj najbolje zakone.

Solonove 12. Da je tako bilo, i svi se ostali **političke** slažu, i sam se u pjesmama svojim **pjesme** opominje toga u ovim stihovima:

*Puku dadoh tolikû moć, kolikâ je dosta,
Niti mu oduzeh čast, niti joj dodadoh što;
Drugi pak imahu vlast i bogatstvom bijahu divni,
Za njih se pobrinuh ja, s pravdom da imaju sve;
Stadoh držeći štit među jednima i među drugim,
Nitko da nikomu zla činiti ne bude jak.²⁸*

Na drugom mjestu govori o svjetini, kako valja s njom postupati:

*Niti zduzdan posve, nit obdâren odveć slobodom:
Tako će najbolje poč za vođom svojijem puk.
Ponos rađa ti drzost, kad čovjeku pridode sreća,
U kôga nema baš zdravoga razuma dost.*

Drugdje pak negdje o onima, koji su htjeli razdijeliti zemlju:

*Oni grabit došli, — sve ih nada goni bogata,
Svatko misli, blaga da će silu zgrnut, sreću nać,
Da ću riječma sladak, mio krutu ja pokazat ćud.
Lude to su misli bile, — na me ljute s' oni sad,
Poprijeko me očma ko dušmana svog svi gledaju.
Nije treba, — jer što rekoh, s božjom svrših
pomoću;*

*Slijepo ja ne radih, niti silom mi se, tiranskom
Radit mili što, nit želim, rđa ko i plemenit
Jednak plodne zemlje, grude rođene da ima dijel.²⁹*

Pa opet i o ukidanju dugova i o onima, koji su prije robovali, a poslije su sisahtijom bili oslobođeni:

*Od onog, rašta puk izmirih, čega s' on
Ne dōsta, prije no s'odrekoh časti ja?
Svjedočit može to pred sudom vremena
Najveća mati olimpskijeh bogova,
Najbolja, Zemlja crna, s koje nekada
Na način mnogi makoh kamen — teški dug;
I robovaše prije, sad je slobodna.
Povratih mnoge u Atenu, božji grad,
Što bjehu rasprodani: jedan s nepravdom,
A drugi s pravdom; jedni već od nevolje
Govorili su tamno, jezik atički
Zaboravili tumarajuć kojekud;
A onim, što su ropstvo tu podnosili
Baš grdno, gospodara svog se bojali,
Slobodu dadoh. Tako vlašću vrhovnom
Uskladih nasilje i pravdu jednako,
Izradih i izvrših, kako zadah riječ.
I zakon svima jedan, dobru ko i zlu,
Uredih, za svakōga istu pravicu
Napisah. Ali srca zlobna, lakoma
Da je drugi mjesto mene badalj zgrabio.*

*Taj puka ne bi zadržo. Da 'vamo to
Izvesti htjedoh, jednim što se svidalo,
A 'namo opet, drugi što su snovali,
Izgubio bi mnoštvo ljudstva grad nam naš.
I zato svakud, na sve strane dijelih vlast
I òkrêtah se ko u rulji pasa vuk.³⁰*

I opet odgovarajući na kasnije prigovore jednih i drugih:

*Govorit treba' l' puku cijelu istinu,
Ni u snu ono nikad ne bi vidjeli,
Što sada posjeduju.
A oni, što su veći, snagom moćniji,
Nek' prijazni mi budu, neka hvale me.*

Da je drugi tko, nastavlja Solon, tu čast dobio:

*Taj puka ne bi zadržo, nit mirovo,
Dok smučkav mlijeko ne bi pobro -povlake.
Al' sred sredine med njih stupih, stadoh ja
Ko kamen međaš.³¹*

Stranačke borbe poslije Solona 13. Solon je dakle s tih razloga krenuo na put. Kad je pak ostavio grad, bili su još nemiri u njem. Potom su živjeli četiri godine u miru, a petoga ljeta iza Solonova arhontata nijesu postavili arhonta zbog stranačkih borbi. I opet su petoga ljeta iza toga s istoga razloga ostavili najvišu oblast nepopunjenu.

Iza toga je nakon istoga vremena izabran za arhonta Damasija te je otpravljao službu dvije godine i dva mjeseca, dok nije silom zbačen s vlasti.³² Zatim odluče zbog stranačkih borbi, da izaberu deset arhonata, petoricu između plemića, trojicu između ratara i dvojicu između zanatlija; i ti izvršiše službu u godini iza Damasije. Po tom

je jasno, da je arhont imao vrlo veliku moć, jer su se očito uvijek gložili među sobom zbog te službe.

Uopće su i dalje živjeli među sobom u rdavim odnošajima: jedni imajući kao razlog i izgovor ukidanje dugova (jer su osiromašili kroz to), drugi ljuteći se na novi ustav, jer je nastala velika promjena, neki pak iz međusobnoga nadmetanja.

A bile su tri stranke: jedna, stranka primoraca, s Megaklom, sinom Alkmeonovim na čelu, koji su bili na glasu, da najvećma teže za umjerenom vladavinom; druga, stranka ravninaca, koji su željeli oligarhiju, a vodio ih je Likurg; treća, stranka brdana, nad kojom je bio Pisistrat, koji je bio na glasu kao velik demokrat.

Tima pridružili su se zbog siromaštva oni, koji su bili oslobođeni od dugova, i, od straha, oni, koji po rodu nijesu bili čisti. Dokaz je tome to, što su poslije propasti tirana ispitali glasovanjem građansko pravo držeći, da su mnogi nepravedno uživali politička prava. Svaka se pak od tri stranke nazivala po krajevima, u kojima su težili zemlju.

Pisistratovi prvi pokušaji da preuzme vlast

14. Pisistrat, koji je bio na glasu kao velik demokrat i veoma se proslavio u ratu protiv Megarana,³³ zada sam sebi ranu pa, gradeći se, da ju je dobio od protivnika svojih, skloni narod, da mu dade tjelesnu stražu. Prijedlog za to iznio je Aristion. A kad dobije t. zv. topuzlije, podigne se s njima protiv naroda te uzme Akropolu trideset i druge godine poslije Solonova zakonodavstva, za arhonta Komeja.³⁴

Pripovijeda se, da se Solon opr'o, kad je Pisistrat tražio stražu, i rekao, da je on od jednih sugrađana mudriji, a od drugih smioniji: mudriji od svih onih, koji ne opažaju, da Pisistrat teži na

tiranidu, a smioniji od onih, koji to znadu pa ipak šute. A kad ih riječima nije mogao uvjeriti, iznese oružje svoje pred kućna vrata i reče, da je od svoje strane pomogao domovini, koliko je mogao (bio je već naime veoma star), pa poziva i ostale, da to isto čine.

Solon dakako nije tada ništa postigao svojim opominjanjem, a Pisistrat, dočepavši se vlade, upravljao je državom više kao dobar građanin nego kao tiranin. Ali kako se vlast njegova još nije bila ukorijenila, slože se Megaklove i Likurgove pristaše te ga protjeraju šeste godine poslije prvoga njegova dolaska na vlast, za arhonta Hege-sije.³⁵

Dvanaeste godine iza toga stane se Megaklo, pritješnjivan stranačkom borbom, opet dogovarati s Pisistratom pod pogodbom, da kćer njegovu uzme za ženu, i dovede ga natrag na starinski i odveć budalast. način. Rasijavši naime najprije glas, da Atena Pisistrata natrag vodi, nađe ženu veliku i lijepu, po Herodotu (I 60) iz sela Peanije,³⁶ a kako drugi kažu Tračanku iz Kolita,³⁷ prodavačicu cvijeća, kojoj je bilo ime Fija. Nju preruši u božicu i povede je s njime u grad: Pisistrat se vozio na kolima, kraj njega stajala je žena, a oni u gradu, dočekivali su ih padajući na koljena i čudeći se.

Pisistrat dobiva punu vlast u ruke

15. Takav je eto bio prvi njegov povratak. Potom je bio po drugi put protjeran, sedme otprilike godine poslije povratka (ne održa se naime dugo, nego kradom umakne bojeći se drugih dviju stranaka, jer nije htio s Megaklovom kćerju u braku živjeti).³⁸

Najprije naseli se blizu Termajškoga zaljeva,³⁹ u mjestu, koje se zove Rekel, a odatle krene u

krajeve oko Pangeja,⁴⁰ gdje steče novaca i najmi vojsku. Kad je došao u Eretriju, tad je prvi put silom kušao, u jedanaestoj godini nakon progonstva, da vlast opet sebi prisvoji. A potpomagali su ga u tom i mnogi drugi, ali najvećma Tebanci i Ligdamis Nakšanin, pa vitezovi, koji su imali vlast u Eretriji.

Kad je pobijedio kod hrama Palenske Atene,⁴¹ zauzeo grad Atenu i razoružao narod, tad je istom držao tiranidu čvrsto u rukama. I Naks osvoji i postavi ondje Ligdamisa za vladaoca.

A razoružao je narod ovako. Načinivši u Tesejevu hramu⁴² smotru potpuno naoružanih ljudi stane zboriti narodu. I govorio je neko vrijeme, a kad su mu građani dovikivali, da ne čuju, pozove ih, neka se popnu do ulaza Akropole, kako bi im odande bio glasniji. Dok se on zadržavao zboreći narodu, otmu oni, kojima je to naloženo bilo, oružje i zatvore ga u obližnje prostorije Tesejeva hrama, pa pođu k Pisistratu i znakom ga o tom obavijeste. Kad svrši on svoj govor, ispripovjedi im, što se dogodilo s oružjem, i reče, da se ne valja ni čuditi niti duhom klonuti, nego udaljiti se i svojim se poslovima baviti, a za sve državne poslove pobrinut će se on sam.

Pisistratovo vladanje 16. Takav je eto bio početak Pisistratove tiranide i tolike su je zadesile promjene.

Pisistrat upravljao je državom, kako je rečeno, umjereno; više kao dobar građanin nego kao tiranin. On je uopće bio čovječan, blag i spreman da prašta krivcima. I siromašnima je pozajmavao novaca za rad njihov, te su se mogli prehranjivati težeći zemlju.

A činio je to iz dvaju razloga: da ne borave u gradu, nego ostaju rastrkani po ladanju, i da ži-

veći u primjerenoj imućnosti i svojim se poslovima baveći, nemaju ni želje niti vremena brinuti se za državne poslove.

Ktomu su mu i dohoci bivali veći, kad se potpuno obrađivala zemlja, jer je od prihoda iskao desetinu.

Zato je i općinske suce postavio⁴³ i sam je često izlazio na ladanje, da nadgleda i miri zavađene, kako ne bi silazili u grad i zanemarivali svoje poslove.

Kažu, da se kod takvog jednog izleta Pisistratova dogodio onaj događaj s čovjekom, koji je na Himetu obrađivao zemljište, kasnije prozvano »dobarce slobodno od poreza«. Vidjevši naime nekoga, gdje ore i obrađuje posve kamenito tlo, začudi se tome i zapovjedi slugi, da ga upita, što mu rađa to zemljište. Seljak odgovori: »Sve moguće jade i nevolje, i od tih jada i nevolja valja da Pisistrat dobije svoju desetinu«. Čovjek je odgovorio ne znajući, s kime govori, ali Pisistratu se sviđa njegova otvorenost i radljivost, te mu otpusti sve poreze.

Ničim inače nije uznemirivao narod za svoga vladanja, nego se uvijek brinuo za mir i čuvao spokojnost njegovu. Zato su i govorili često, da je Pisistratova tiranida bila život pod dobrim Kronom.⁴⁴ Jer poslije, kad su preuzeli vladu sinovi njegovi, bilo je vladanje mnogo oštrije.

Ali najvažnije od svega, što se spominjalo, bilo je to, da je po naravi svojoj bio prijatelj narodu i čovječan. On je u svem htio da upravlja po zakonima ne dopuštajući ni samome sebi nikakvu prednost, pa kad je jednom bio pozvan pred Areopag zbog ubistva, sam se pojavio ondje, da se brani, ali je onaj, koji ga je pozvao na sud, od straha izostao.

Zato je i ostao dugo na vlasti, i kadgod bi bio protjeran, opet bi je lako preuzimao, jer je to htio

glavni dio plemića i naroda. One je znao privući k sebi svojim drugovanjem, ove pomažući im u poslovima njihovima, a imao je osobiti dar da omili jednima i drugima.

Zakoni atenski o tiranima bili su blagi u ono doba, osobito onaj, koji se najviše ticao postavljajući tiranide, a taj je glasio ovako: »To je običaj kod Atenjana baštinjen i od predaka: ako tko diže bunu s namjerom, da se nametne za tiranina, ili ako tko pomaže postaviti tiranidu, neka je lišen građanskih prava i on i rod njegov«.

Pisistratovi sinovi 17. Pisistrat ostari dakle na vlasti i umre od bolesti za arhonta Filoneja⁴⁵ uživajući još trideset i tri godine, otkad je prvi put postao tiranin; devetnaest godina od toga ostade na vlasti, a ostale provodio je u tuđinstvu kao prognanik.

Zato očito ludo govore oni, koji kažu, da je Pisistrat bio ljubimac Solonov i da je vodio vojsku u ratu protiv Megarana zbog Salamine, jer to nije moguće s obzirom na dob njihovu, ako uzimaš u račun vijek jednoga i drugog i za kojega je arhonta umr'o.

Kad je umr'o Pisistrat, imali su vlast u rukama sinovi njegovi i vladali su isto tako. A bijahu dva od zakonite žene: Hipija i Hiparh, dva od žene Argejke: Iofont i Hegesistrat, koji se po nadimku zvao Tetel.

Pisistrat oženio se naime Timonasom, kćerju nekoga Argejca po imenu Gorgila, iz Argosa, koju je prije imao za ženu Arhin Ampračanin,⁴⁶ od plemena Kipselovaca.⁴⁷ Odatle nastala i prijateljstvo njegovo prema Argejcima, pa mu je tisuću njih, koje mu je Hegesistrat doveo, i pomoglo u boju kod Palene. Jedni kažu, da se oženio tom Argejkom, kad je prvi put pošao u progonstvo, a drugi, kad je imao vlast u rukama.

Hiparhovo umorstvo 18. Zbog dostojanstva⁴⁸ i dobi svoje upravljali su državnim poslovima Hiparh i Hipija. Hipija je, kao stariji i po naravi državnik i čovjek razborit, bio na čelu državne uprave. Hiparh je bio veseljak, podan ljubavi i ljubitelj umjetnosti (on je bio taj, koji je pozvao u Atenu Anakreonta,⁴⁹ Simonida⁵⁰ i ostale pjesnike).

Tetal, od njih mnogo mlađi, bio je drska i silovita vladanja, pa su i sva njihova zla potekla od njega. On se zaljubi naime u Harmodija, pa kad nije nalazio u njega prijateljstva, nije umio ustezati se od srdžbe, nego je u svakoj prilici oštro istupao; napokon, kad je sestra Harmodijeva imala nositi košaricu o Panatenejskoj svetkovini,⁵¹ on spriječi to bacivši pogrdu na Harmodija kao čovjeka mekoputna. To razdraži Harmodija i Aristogitona, te su uz pomoć mnogih stali spremati svoj čin.

Već su vrebali o Panatenejskoj svetkovini⁵² na Akropoli Hipiju (jer on je imao dočekati ophod, a Hiparh ga je kretao i vodio), kad spaze jednoga od dionika urote, gdje se ljubazno razgovara s Hipijom. Pomislivši, da on odaje stvar, siđu s Akropole, kako bi ipak nešto učinili prije hapšenja, te, istupivši prije ostalih, ubiju Hiparha, koji je kod Leokoreja⁵³ redao ophod, i pokvare tako čitav pothvat.

Harmodije odmah pogine od tjelesne straže, a Aristogiton umre kasnije, pošto je bio zatvoren i dugo zlostavljen. On optuži na mukama mnoge kao sukrivce, koji su bili od roda plemićkoga i prijatelji tiranima. Kod samoga nainne djela nijesu mogli naći nikakva traga uroti, a što se obično pripovijeda,⁵⁴ da je Hipija razoružao dionike ophoda i tako otkrio one, koji su nosili bodeže, nije istinito, jer tad još nijesu hodali u ophodu s oružjem, nego je to tek kasnije uvela demokracija.

Aristogiton je, kako demokrati kažu, hotimice optuživao prijatelje tirana, kako bi, smaknuvši ne-

vine ljude i prijatelje svoje, u isti mah oslabili i ogriješili se o božanstvo. Naprotiv neki kažu, da nije ništa izmišljao, nego sukrivce svoje po istini odavao.

Napokon, kad pored svega svoga nastojanja nije mogao postići, da ga smaknu, izjavi, da je voljan odati još mnoge druge, pa navede time Hipiju, da mu kao zalog vjere pruži desnicu. A kad prihvati ruku, prekori Hipiju, da je pružio desnicu ubojici brata svoga, i tako ga razdraži time, da se nije mogao uzdržati od bijesa, nego trgne mač i sasiječe ga.

Izgnanstvo Pisistratovaca 19. Nakon toga bilo je vladanje tirana mnogo oštrije, jer je Hipija osvećujući brata mnoge smaknuo i prognao te postao zbog toga svima nepouzdan i mrzak.

Četvrte otprilike godine iza Hiparhove smrti⁵⁵ stane utvrđivati Munihiju s namjerom, da se ondje nastani, jer je stanje u gradu bilo nepovoljno. Ali dok je još bio u tom poslu, protjera ga Kleomen, kralj lakedomonski, jer su Lakedemonjanima neprestano dolazila proročanstva, da sruše tu tiranidu. Razlog je tome bio ovaj.

Prognanici, kojima su bili vođe Alkmeonovci, nijesu se mogli s vlastitom snagom vratiti u domovinu, nego su uvijek jako stradali. U svemu, što su preduzimali, snalazila ih je nesreća, pa kad su u atičkoj zemlji utvrdili Lipsidrij na Parnesu, gdje su se skupili i neki istomišljenici njihovi iz grada, tirani su ih podsjednuli i odande istjerali. Zato su poslije toga poraza, kasnije uvijek i pjevali u počašnicama ovako:

*Ah Lipsidriju vjernih izdajniče,
Kakve u grob junake svali! Borce
Valjane, plemenite, koji
Otačku lozu pokazaše dično tad.*

Nemajući dakle sreće ni u čemu uzmu pod zakup gradnju hrama u Delfima⁵⁶ i tako namaknu novaca, da si pribave pomoć od Lakedemonjana.⁵⁷ A Pitija je uvijek preporučivala Lakedemonjanima, kad su pitali proročište, neka Atenu izbave, dok napokon nije na to sklonila Spartance, premda su irn Pisistratovci dobri prijatelji bili. Na odluku Lakedemonjana mnogo je utjecalo prijateljstvo, koje su Pisistratovci podržavali s Argejcima.⁵⁸

Najprije pošalju Anhimola s vojskom po moru, a kad je on bio svladan i ubijen, jer je Pisistratovcima pomogao Tesalac Kinea s tisuću konjanika, još se jače rasrde zbog toga neuspjeha te pošalju s većom vojskom po kopnu samoga kralja Kleomena. On pobijedi tesalsko konjaništvo, koje mu je branilo ući u Atiku, zatvori Hipiju u t. zv. pelazgičku tvrđavu i podsjedne ga s Atenjanima.

Dok je on podsjedao tvrđavu, dogodi se, te su sinovi Pisistratovaca, koji su kušali kradom umaknuti, bili uhvaćeni. Da spase djecu svoju, učine ugovor o predaji, otpreme za pet dana svoj imetak na sigurno mjesto i predadu Akropolu Atenjanima, za arhonta Harpaktida,⁵⁹ pošto su zadržali vlast u rukama otprilike sedamnaest godina poslije smrti očeve. U svemu pak trajala je tiranida, zajedno s vremenom, što ga je otac proveo na vlasti, četrdeset i devet godina.⁶⁰

Klisten vođa demokratske stranke 20. Poslije propasti tiranide borili su se među sobom Isagora, sin Tisandrov, prijatelj tirana, i Klisten od roda Alkmeonovaca. Budući da Klisten nije mogao odoljeti političkim društvima,⁶¹ privuče narod k sebi obećavajući mnoštvu vlast u državi.

A Isagora, nemajući više tolike moći, pozove opet Kleomena, koji mu je bio prijatelj, i nagovori ga, da »goni grešnike«,⁶² jer su se Alkmeonovci još uvijek smatrali »grešnicima«.

Nato Klisten umakne,⁶³ a Kleomeni dođe s malom četom te izagna kao grešnike sedam stotina porodica atenskih. Zatim je htio vijeće da raspusti pa Isagoru i trista prijatelja njegovih za poglavare države da postavi. Ali kad mu se vijeće oprlo i mnoštvo oko njega skupilo, umaknu Kleomeni i Isagora s pristašama svojim na Akropolu. Tu ih narod stane podsjedati dva dana, a treći se dan pogode te puste Kleomena i sve, koji su s njime bili, da otiđu, a Klistena i ostale prognanike pozovu natrag.

Kad je narod dobio vlast u ruke, bio mu je Klisten vođa i zaštitnik. Ta gotovo najveću zaslugu za prognanstvo tirana, stekli su Alkmeonovci vodeći neprestano žestoku borbu protiv njih.

Već je prije napao tirane jedan od Alkmeonovaca, Kedon, pa su zato i njemu u čast pjevali u počašnicama:

*Nalij i Kedonu, momče, ne propusti, ako je pravo,
Pružat napitak taj dobrim junacima svim.*

Klistenove reforme / 21. S tih se eto razloga narod uzdao u Klistena. Stojeći tada na čelu naroda, četvrte godine poslije propasti tirana, za arhonta Isagore,⁶⁴ razdijeli najprije čitavo stanovništvo na deset fila mjesto četiri dotadašnje⁶⁵ hoteci ih izmiješati, da bi ih više imalo dijela u građanskom pravu. Odatle i uzrečica »Ne pitajte za podrijetlo«, što se reklo onima, koji su htjeli istraživati rod.⁶⁶

Zatim postavi vijeće od pet stotina člaŃnova, mjesto četiri stotine, pedeset iz svake file, a prije ih je bilo sto. Narod pak nije zato skupio u dvanaest fila, da mu ne treba dijeliti ga po dotadašnjim tritijama, jer je u četiri file bilo dvanaest tritija, i tako se ne bi postizalo, da se narod miješa.

Zemlju razdijeli po općinama na trideset dijelova, deset u gradskom okružju, deset u primorju i deset u unutrašnjoj zemlji, nazove ih tritijama i ždrijebom uvrsti po tri u svaku filu, kako bi svaka fila imala dio u svim okružjima.⁶⁷ Općinarima učini sve one, koji su stanovali u toj općini, da ne bi, nazivajući ih po ocu, odavali nove građane, nego da bi ih po općinama prozivali. Stoga se i zovu Atenjani po svojim općinama.⁶⁸

I načelnike općinske postavi, koji su imali istu službu kao prije naukrari,⁶⁹ jer je i općine mjesto naukrarija postavio. A nazvao je jedne općine po mjestima,⁷⁰ druge po osnivačima,⁷¹ jer nijesu sve općine odgovarale mjestima.

Rodove, bratstva i svećeničke službe ostavi, da drži svatko po otačkom običaju. File pak prozove po onoj desetorici, koje je Pitija označila između stotinu predloženih praotaca njihovih.⁷²

**Ostrakizam.
Atena pred
Salaminsku
bitku**

22. Nakon tih promjena postade ustav mnogo povoljniji za narod od Solonova. Jer Solonove je zakone, ne služeći se njima, vrgla tiranida u zaborav, a druge, nove dao je Klisten obzirući se na narod, među njima i zakon o ostrakizmu.⁷³

Pete godine iza te promjene, za arhonta Hermodokreonta,⁷⁴ načiniše najprije zakletvu vijeću od pet stotina vijećnika, kojom se još i sad zaklinju. Zatim stadoše birati stratege po filama, iz svake file jednoga, a čitavoj je vojsci bio vođa polemah.⁷⁵

Pošto su dvanaeste godine iza toga, za arhonta Fenipa,⁷⁶ pobijedili kod Maratona, pustiše, da minu još dvije godine iza pobjede, pa tad prvi puta, budući da se već narod osjećao jakim, upotrijebiše zakon o ostrakizmu,⁷⁷ koji su postavili ne uzdajući se u ugledne ljude, jer se Pisistrat kao vođa naroda i strateg nametnuo za tiranina,

Prvi, koga prognaše ostrakizmom, bio je Hiparh, sin Harmov, iz općine Kolit,⁷⁸ jedan od rođaka Pisistratovih, zbog kojega je Klisten najviše i postavio zakon želeći ga prognati. Atenjani su naime, po običajnoj blagosti narodne vladavine, dopuštali prijateljima tirana, da stanuju u gradu, ako se nijesu ogriješili u političkim nemirima; a Hiparh⁷⁹ je bio vođa i zastupnik njihov.

Odmah slijedeće godine, za arhonta Telesina,⁸⁰ izdrebali su devet arhonata po filama između njih pet stotina, što su ih predložile općine, tada prvi put iza tiranide, a prije su se svi birali. Ujedno prognaše ostrakizmom Megakla,⁸¹ sina Hipokratova, iz općine Alopeke.⁸²

Tri su godine gonili ostrakizmom prijatelje tirana, zbog kojih je zakon i postavljen, a četvrte stali su uklanjati i ostale, ako im se činilo, da se tko odveć uzdigao. Prvi od onih, koji su stajali daleko od tiranide, bio je prognan ostrakizmom Ksantip, sin Arifronov.⁸³

Treće godine iza toga, za arhonta Nikodema,⁸⁴ bili su otkriveni rudnici u Maroniji,⁸⁵ i država je dobila od rudokopnje stotinu talenata. Kad su neki predlagali, da se novac narodu razdijeli, spriječi to Temistoklo. Ne kazujući, na što misli upotrijebiti to blago, svjetuje ih, da svakome od sto najbogatijih Atenjana uzajme po talenat, pa ako im upotreba toga novca bude po volji, neka država preuzme izdatak na se; ako pak ne budu zadovoljni time, neka izrenu novac od onih, koji su ga uzeli u zajam. Primivši pod tim uvjetom novac sagradi stotinu trijera. Svaki je od one stotine građana gradio jednu, i s njima su bili pomorski boj kod Salamine protiv barbara. U to je vrijeme bio prognan ostrakizmom Aristid, sin Lisimahov.⁸⁶

Četvrte godine iza toga, za arhonta Hipsehida,⁸⁶ pozvaše zbog Kserksove vojne u domovinu sve, koji su bili ostrakizmom prognani, i određiše,

da unapredak svi ostrakizmom uklonjeni prognanci borave između Geresta⁸⁷ i Skileja,⁸⁸ ili neka budu posve lišeni građanskih prava.

Vlada Areopaga. Aristid i Temistoklo 23. Tada se dakle dotle podigla država razvijajući se malo pomalo zajedno s demokracijom, ali poslije persijskih je ratova opet ojačalo vijeće na Areopagu i upravljalo gradom ne primivši vrhovnu upravu ni po kakvu zaključku, nego stoga, što je bilo zaslužno za salaminsku bitku. Kad su se naime stratezi našli u velikoj neprilici i oglasili, neka svatko sebe spasi, tad Areopag pribavi novaca, razdijeli svakome po osam drahma i ukrca narod na brodice.

Iz toga su se uzroka podvrgavali zahijevima njegovima, i u tom su se razdoblju Atenjani dobro upravljali. Jer u to su vrijeme okušali snagu svoju u ratu i slavu stekli kod svih Helena, pa dobili vodstvo na moru, i ako to nije bilo po volji Lakedemonjanima.

A vođe naroda bili su u to doba Aristid, sin Lisimahov, i Temistoklo, sin Neoklov. Taj se smatrao kao vještak u ratnim stvarima, onaj kao vrstan državnik i odlikovao se pravednošću od suvremenika svojih. Zato su i uzimali jednoga za vojvodu, a drugoga za savjetnika.

Obnovu zidova gradskih izvršili su zajednički, i ako se inače nijesu među sobom slagali, ali na odmetanje od lakedemonškoga saveza navratio je Jonjane Aristid uvrebavši čas, kad su Lakonci izišli na rđav glas zbog kralja svoga Pausanije.⁸⁹

On je bio i onaj, koji je treće godine poslije pomorske bitke kod Salamine, za arhonta Timostena,⁹⁰ odredio saveznim gradovima prve prinose,⁹¹ i koji se zakletvom obrekao Jonjanima, da će imati iste neprijatelje i prijatelje, zakletvom, kod koje su i gromade željeza u more potopili.⁹²

**Državni pla-
ćenici
u 5. vijeku**

24. A iza toga, kad se već država osjećala jakom i kad se nagomilalo mnogo novaca, svjetova Aristid Atenjanima, da nastoje dokopati se hegemonije, pa da siđu zato s ladanja i stanuju u gradu: ta svi će, reče, imati kruha, jedni služeći u vojsci, drugi stražu čuvajući, a treći baveći se državnim poslovima, i na taj će način zadržati hegemoniju.

Pošto su se Atenjani dali nagovoriti na to i uzeli vodstvo u svoje ruke, stali su odveć despotiski postupati sa saveznicima izuzevši Hijane, Lezbljane i Samljane (koje su držali za čuvaru vlasti svoje ostavljajući im ustave njihove i upravu nad područjem, kojim su dotad upravljali).

I narodu pribaviše obilje zarade, kako je Aristid svjetovao, jer su prinosi, takse i saveznici hranili više od dvadeset tisuća ljudi: ta bilo je šest tisuća sudaca; tisuću šest stotina strijelaca i k tome tisuću dvjesto konjanika; pet stotina vijećnika, pet stotina stražara u brodarnici i pedeset na Akropoli; oko sedam stotina činovnika u domovini i oko sedam stotina u tuđini. Pored toga, kad su nanovo zametnuli rat,⁹³ bilo je dvije tisuće pet stotina hoplita, dvadeset stražarskih lađa, i drugih lađa, koje su nosile prinose, s dvije tisuće momaka ždrijebom izabranih; napokon pritanej,⁹⁴ siročad⁹⁵ i čuvari sužanja. Svi ti ljudi uzdržavali su se iz državnih sredstava.

**Efijaltova
reforma**

25. Narod prehranjivao se dakle tim novcem. Sedamnaest otprilike godina poslije persijskih ratova ostala je državna uprava u rukama Areopaga, i ako mu se vlast pomalo umanjivala. Dok je jačalo mnoštvo, postade zastupnik naroda Efijalt, sin Sofonidov, koji je bio na glasu kao čovjek nepodmitljiv i pravedan u političkim stvarima, te udari na Areopag.

I najprije je skinuo mnoge od Areopagita tužeći ih za lošu upravu. Zatim je, za arhonta Konona,⁹⁶ oteo Areopagu sva dodana prava, po kojima je on bio čuvar ustava, i jedna je prava dao vijeću od pet stotina članova, druga narodnoj skupštini i sudovima.

A pomogao mu je u tom poslu Temistoklo, koji je bio član Areopaga, ali je imao biti suđen zbog pristajanja uz Medane. Želeći naime srušiti Areopag, govorio je Temistoklo Efijaltu, da ga Areopag smjera uhititi, a Areopagitima, da će pokazati neke, koji su se udruživali, da sruše ustav.⁹⁷ I povede od Areopaga izabrane povjerenike onamo, gdje je boravio Efijalt, da im pokaže sakupljene urotnike, te se s njima živo zabavljашe.

Kad to spazi Efijalt, prepadne se i sjedne uz kućni žrtvenik obučen u donju samo haljinu. Tom se događaju svi začude, pa kad se iza toga sastalo vijeće od pet stotina članova, stanu ondje Efijalt i Temistoklo optuživati Areopagite i ponove isto to u narodnoj skupštini, dok im vlast ne oduzеше.⁹⁸ Ali Temistoklo ne uteče od tužbe,⁹⁹ a uklonjen bi i Efijalt, pošto ga je skoro iza toga potajno ubio Aristodik iz Tanagre.¹⁰⁰

Reforma u izboru arhonata i druge neke promjene

26. Na taj je dakle način bila oduboreta Areopagu briga za državne poslove. Iza toga stao je državni poređak zbog strasnih demagoga sve više i više popuštati. U to se naime vrijeme dogodilo, da umjerena stranka nije imala ni pravoga vođe, nego joj je na čelu stajao Kimon, sin Miltijadov, čovjek prilično mlitav,¹⁰¹ koji je kasno stupio u politički život, a k tomu su mnogi od njih i poginuli u ratu. Jer tada se polazilo na vojsku po vojničkom popisu,¹⁰² a kako su stratezi bili ljudi nevješti ratovanju, koji su dobivali tu čast samo zbog otačke slave, uvijek se događalo, da su gl-

nule dvije do tri tisuće onih, koji su polazili na vojsku, i tako su nestajali valjani ljudi i od puka i od bogataša.

Sve su ostale poslove vršili ne pazeći toliko na zakone kao prije, ali u izbor devetorice arhona njesu dirali. Tek šeste godine iza Efijaltove smrti¹⁰³ odlučiše, da se i između zeugita predlažu oni, između kojih će se izdrebati devet arhona, i prvi je od njih bio arhont Mnesitid. Prije toga su svi arhonti bili između vitezova i pentakosiomedimna, a zeugiti su otpravljali manje službe — ako njesu kada koju zakonsku odredbu prestupali.

Pete godine iza toga, za arhonta Lisikrata,¹⁰⁴ opet postaviše trideseticu t. zv. općinskih sudaca, a treće godine po tom, za arhonta Antidota,¹⁰⁵ zaključiše zbog prevelikoga mnoštva građana, a na prijedlog Periklov, da nema dijela u građanskom pravu, tko se nije rodio od oca građanina i majke građanke.

Peloponeski rat. Periklo

27. A iza toga, pošto je Periklo preuzeo vodstvo naroda, — a on je prvi put izišao na glas, kad je još kao mlad čovjek podigao tužbu protiv Kimona, dok je polagao račun o svom zapovjedništvu u ratu¹⁰⁶ — postao je ustav još povoljniji za narod. Ta Periklo ne samo što je Areopagu oduzeo neka prava, nego je i građane živo navratio na pomorsku vlast, po čemu se mnoštvo osmjelilo i stalo čitavo državno vodstvo sve više vući na se.

Četrdeset i devete godine iza bitke kod Salamine, za arhonta Pitodora,¹⁰⁷ bukne Peloponeski rat, u kojem narod, zatvoren u gradu i navikao primati platu na vojnama, odluči, što od svoje volje što primoran prilikama, da sam upravlja državom.

I sucima je Periklo platu dao prvi ulagujući se narodu protiv Kimona i bogatstva njegova. Kimon je naime, kako je imao kraljevski imutak, ne samo sjajno vršio javne dužnosti,¹⁰⁸ nego je i uzdržavao mnoge od svojih općinara. Ta svakom je Lakijadu¹⁰⁹ slobodno bilo svaki dan doći k njemu i uzimati najpotrebnije. A k tomu su i sva zemljišta njegova bila neograđena, da svatko može po volji uživati voća.

Toj podašnjosti nije Periklo mogao odolijevati imutkom svojim, ali ga naputi Damonid iz Eje (koji se tada smatrao kao savjetnik Periklov u mnogim stvarima, pa su ga zato kasnije i prognali ostrakizmom), kako privatna imovina njegova nije dostajala, da daje narodu njegov vlastiti novac,¹¹⁰ pa tako uvede platu za suce. Ali po tom je, kako se neki tuže, još gore postalo, jer su odsad gorljivije pristupali k ždrebanju svi ostali nego razboriti građani.

Iza toga započe i podmićivanje sudaca, a prvi ga je uveo Anit¹¹¹ nakon svoga vojvodstva kod Pila. Izveden naime od nekih na sud zbog napuštanja Pila podmiti sud i uteče kazni.

Stranačke vode u VI. i V. vijeku

28. Dok je Periklo bio vođa naroda, bile su političke prilike prilično dobre, ali poslije smrti njegove znatno su se pogoršale. Jer tada je narod po prvi puta uzeo za svoga zastupnika čovjeka, koji nije bio na dobru glasu kod odličnih ljudi, a u predašnja su vremena uvijek odlični ljudi vodili narod.

U početku je bio prvi zastupnik naroda Solon, a drugi Pisistrat — obojica iz redova plemića i odličnika, — a kad je propala tiranida, Klisten od roda Alkmeonovaca, koji nije imao nikakva protivnika, otkad je protjeran Isagora i njegove pristaše. Iza toga je bio vođa naroda Ksantip, a glava plemićima Miltijad, zatim Temistoklo i Aristid.

poslije njih je bio vođa naroda Efijalt, a Kimon, sin Miltijadov, stajao je na čelu imućnih ljudi; potom je Periklo bio vođa naroda, a Tukidid,¹¹⁹ rođak Kimonov, na čelu protivničke stranke.

Kad je Periklo umr'o, bio je na čelu boljara Nikija — onaj, koji je na Siciliji zaglavio, — a vođa je naroda bio Kleon, sin Kleonetov, koji je, čini se, najvećma pokvario narod svojim rovaranjem. On je bio prvi, koji je na govornici kriknuo i opsovao te u pregači od kože¹¹³ prozborio narodu, dok su svi ostali govornici govorili, kako dolikuje. Potom je bio na čelu protivničke stranke Teramen, sin Hagnonov, a vođa naroda Kleofont, graditelj lira, koji je diobeliju¹¹⁴ prvi namaknuo narodu i neko je vrijeme isplaćivao, ali ga je kasnije istisnuo Kalikrat Peanjanin, koji je prvi obećao narodu, da će na dva obola dometnuti trećega. Njih su obćicu, dakako, kasnije na smrt osudili, jer je osobina svjetine, ako se i daje prevariti, da poslije mrzi na one, koji su je naveli da čini što nedostojno.

Poslije Kleofonta su napokon preuzimali redoni vodstvo naroda taki ljudi, koji su najvoljeli pokazivati drskost svoju i ugađati mnoštvu imajući pred očima samo sadašnje stanje.

Najbolji su državnici u Ateni bili poslije staroga naraštaja Nikija, Tukidid i Teramen. Što se tiče Nikije i Tukidida, svi se gotovo slažu, da su oni bili ne samo valjani i čestiti ljudi nego i vješti državnici, koji su se za čitavu državu očinski brinuli; o Teramenu pak ne slažu se mišljenja, jer su političke prilike u njegovo doba bile pomućene. Ali oni, koji ne sude površno, nalaze, da on nije sve vlade rušio, kako ga potvoraju, nego da ih je sve podupirao, dok nijesu ni u čemu prestupale zakone, kao čovjek, koji je znao pod svakom vladom vršiti svoje građanske dužnosti (a to je

postupak dobra građanina),¹¹⁵ ali vladama, koje su prestupale zakone, nije popuštao, nego im je radije omrzao.

Priprave za postavljanje oligarhije

29. Dok je ratna sreća podjednaka bila, držali su Atenjani demokratski ustav, ali kad su poslije nesreće na Siciliji Lakedemonjani zbog saveza s perzijskim kraljem¹¹⁶ moćniji postali, bili su Atenjani prisiljeni da uklone demokratski ustav i postave vladu od četiri stotine članova. Narodu je govorio prije glasovanja Melobije, a prijedlog je stavio Pitodor Anaflišćanin.¹¹⁷ Većina građana dala se nagovoriti na to ponajviše stoga, što su držali, da će im perzijski kralj radije pomoći u ratu, ako postave oligarhički ustav.

Prijedlog je Pitodorov bio ovaki: »*Narodna skupština neka izabere uz desetoricu već postavljenih povjerenika¹¹⁸ drugih dvadeset između ljudi, što imadu preko četrdeset godina, koji će se zakleti, da će doista predložiti ono, što budu držali najboljim za državu i napisati¹¹⁹ prijedloge za spas njezin. Ali neka bude dopušteno i svakom drugom građaninu da predlaže, kako bi od svega mogli izabrati najbolje.*«

Klitofont je rekao sve onako kao i Pitodor, ali je predložio, *neka izabrano povjerenstvo pored toga ispita još i otačke zakone, koje je dao Klisten, kad je postavljao demokraciju, kako bi, čuvši i o njima, smislili najbolje*, kao da Klistenov ustav nije bio demokratski nego sličan Solonovu.

Povjerenici su najprije predložili, neka pritani¹²⁰ budu obvezani davati na glasovanje sve prijedloge, koji se tiču spasa države. Zatim su ukinuli sve tužbe s protuzakonnosti,¹²¹ sve prijave zbog teških državnih prekršaja i sve pozive na sud, kako bi svaki Atenjanin, kojigod hoće, mogao kazati svoje mišljenje o tim stvarima. Ali ako bude tko zbog

takvih prijedloga globio koga, zvaog ga pred suca ili na sud vodio, neka ga prijave i odvedu k stratezima, a stratezi neka ga predadu jedanaestorici, da ga smrću kazne.

Potom su pak državnu upravu uredili ovako: »Novce, koji ulaze, neka ne bude dopušteno potrošiti na drugo nego na rat. Činovnici pak neka bez plaće vrše službu svi, doklegod traje rat, osim devetorice arhonata i pritana, a oni neka dobiju svaki po tri obola na dan. Sva ostala politička prava neka se dadu onim Atenjanima, koji su najsposobniji i tijelom i imutkom, da ih vrše, ali ne manje od pet tisuća ljudi, doklegod traje rat. A ti neka budu vlasni i ugovore ugovarati, s kimgod hoće. Osim toga neka se izabere iz svake file deset ljudi, što imadu preko četrdeset godina, koji će izabrati onih pet tisuća¹²² zaklevši se na svečanim žrtvama.«

**Definitivni
ustav**

30. To su eto predložili izabrani povjerenici, a kad su ti prijedlozi bili primljeni, izabere onih pet tisuća iz svoje sredine stotinu ljudi, koji će izraditi ustav.¹²³

To je pak povjerenstvo izradilo i iznijelo ovo: »Članovi vijeća neka budu svake godine oni, koji su navršili tridesetu godinu života, i to bez ikakve plaće, a od njih¹²⁴ neka se postavljaju stratezi, devetorica arhonata i zastupnik Atenjana u amfik-tionskom vijeću (hijeromneimon), zatim taksijarsi, hiparsi, filarsi¹²⁵ i zapovjednici tvrđava, k tomu blagajnici svetoga blaga Atenina¹²⁶ i blagajnici ostalih bogova, deset na broj, helenski blagajnici¹²⁷ i dvadesetorica, koji će rukovati ostalim javnim novcem, pa priređivači žrtava¹²⁸ i povjerenici za vjerske svečanosti,¹²⁹ deset jednih i deset drugih na broj. Sve te činovnike neka biraju¹³⁰ od prije predloženih kandidata pa neka između vijećnika, koji su u službi, predlažu više njih, a sve ostale

vlasti neka postavljaju ždrijebom, ali ne od članova vijeća. Helenski pak blagajnici, koji baš rukuju novcem, neka ne sudjeluju u sjednicama vijeća.

Od građana pomenute dobi neka načine za buduće vrijeme četiri odjela vijeća, od kojih neka vijećničku službu vrši ždrijebom određeni dio, ali i ostale¹³¹ neka dodijele k svakom pojedinom odjeljenju. Onih stotinu ljudi¹³² neka razdijele sebe i ostale građane na četiri, što je moguće, jednaka dijela, pa neka izdrebaju od njih vijećnike, a oni neka tad vrše službu godinu dana.

Vijećajući pak neka odlučuju o državnom blagu, kako im se čini, da će najbolje biti, brinući se, da se ono dobro čuva i troši za nužne potrebe; i o ostalim stvarima neka odlučuju što mogu najbolje. A ako su voljni stvoriti kakvu odluku u većem broju, neka svaki od njih poziva u vijeće, kogod hoće od građana, koji su iste dobi. Sjednice vijeća neka drže svakoga petog dana, ako ih ne treba više. Vijeće neka sazivaju devetorica arhonata; glasovanja pak neka prosuđuje odbor petorice izdrebanih iz vijeća, a od tih neka se svaki dan zdreba jedan, koji će davati prijedloge na glasanje.¹³³

Izdrebani odbor petorice neka ždrijebom određuje red onih, koji žele s kakvom molbom stupiti pred vijeće, i to najprije za svete stvari, potom za glasnike, onda za poslanike, pa najposlije za ostale poslove.¹³⁴ Ali ratne stvari neka iznose na raspravljanje, kadgod je nužno, bez zdrebanja¹³⁵ dovodavši stratege.

Tko od vijećnika ne dolazi u vijećnicu u određeno vrijeme, neka plaća po drahmu za svaki dopušteni dan, ako izbiva bez dopuštenja vijeća.«

**Provizorni
ustav**

31. Taj su eto ustav predložili za buduće vrijeme, a za taj čas ovaj: »Vijećnika neka bude, po otačkom običaju,¹³⁶ četiri stoti-

ne, četrdeset iz svake file, izabranih od prije predloženih, koje izaberu članovi file između građana, što su navršili tridesetu godinu života. Ovi pak neka postavie činovnike i odrede zakletvu, kojom treba da se oni zakunu, a što se tiče zakona i polaganja računa i svega ostaloga, neka rade onako, kako drže, da je korisno.

Zakona neka se drže u svim državnim stvarima onih, koji budu postavljeni, pa neka ih ne mijenjaju i ne postavie druge. Stratege neka biraju zasad između svih onih pet tisuća građana: vijeće naime, čim započne službu, neka učini smotru u oružju pa izabere deset ljudi za stratege i tajnika njihova, a izabrani neka vladaju iduću godinu kao samodrsci i, ako je potrebno, neka se savjetuju s vijećem.

I jednoga hiparha neka izaberu vijećnici i deset filarha, ali u napredak neka izbor ovih vrši vijeće prema napisanim odredbama.¹³⁷ Osim vijećničke i strateške službe neka ne bude dopušteno ni ovima¹³⁸ niti ikomu drugomu istu službu više nego jedamput otpraviti. Da vijeće od četiri stotine članova bude podijeljeno na četiri odjela za potonje vrijeme, kad im bude zapalo, da s ostalim građanima, otpravljaju vijećničku službu, neka izvrši tu diobu ona stotina ljudi.¹³⁹

Vijeće od četiri stotine članova na djelu

32. Taj su eto ustav predložili onih stotinu ljudi, izabranih od pet tisuća građana. Kad je narod primio te prijedloge — na glasanje dao ih je Aristomah¹⁴⁰ — raspuste vijeće, postavljeno za arhonta Kalije,¹⁴¹ prije nego je izvršilo svoju službu do kraja, četрнаestoga targeliona,¹⁴² a vijeće od četiri stotine članova uđe u vijećnicu dvadeset i drugoga targeliona, dok bi vijeće ždrijebom izabrano trebalo da nastupa službu četрнаestoga skiroforiona.¹⁴³

Tako dakle, za arhonta Kalije, postade oligarhija, otprilike stotinu godina poslije izгона tirana, a glavni su joj začetnici bili Pisandar, Antifont i Teramen, ljudi plemenitoga roda, koji su bili na glasu, da se odlikuju i razboritošću i snagom mišljenja.

Kad je taj ustav stao na snagu, bilo je onih pet tisuća građana izabrano samo naoko, a vijeće od četiri stotine članova zajedno s deset samodrscaca¹⁴⁴ unišlo je u vijećnicu i vladalo državom. I poslavši poslanike k Lakedemonjanima nastojahu, da na temelju onoga, što jedni i drugi baš posjeduju, završe rat. Budući da Lakedemonjani nijesu htjeli ništa čuti o tom, ako Atenjani nijesu voljni napustiti i pomorsku svoju vlast, prekinuše pregovore.

Propast vijeća od četiri stotine članova

33. Vlada vijeća od četiri stotine članova održa se otprilike četiri mjeseca. I arhont je bio jedan od njih, Mnesiloh, dva mjeseca, i to za arhonta Teoponipa,¹⁴⁵ koji je otpravljao tu službu ostalih deset mjeseci. Ali kad su Atenjani bili poraženi u pomorskoj bici kod Eretrije, pa kad je otpala čitava Eubeja osim Oreja,¹⁴⁶ razljute se zbog te nesreće više nego zbog svih predašnjih (jer su veću korist imali od Eubeje nego od Atike), pa sruše vijeće od četiri stotine članova, a vlast predadu u ruke onih pet tisuća građana, koji su bili za oružje, zaključivši, da se ni za koju državnu službu ne prima plata.

A najviše su radili oko toga rušenja Aristokrat i Teramen, koji nijesu bili zadovoljni s onim, što je vijeće od četiristi stotine članova radilo, jer sve su po svojoj volji radili i ništa nijesu iznosili pred pet tisuća građana. Ali čini se, da su se Atenjani u tom razdoblju¹⁴⁷ dobro upravljali, jer je bio rat, a državna je uprava pripadala onima, koji su bili za oružje.

**Svršetak
peloponeskoga
rata**

34. Ovima je dakle narod brzo oduzeo vlast. Ali šeste godine poslije propasti vijeća od četiri stotine članova, za arhonta Kalije¹⁴⁸ iz općine Angele, a iza bitke kod Arginuskih otoka¹⁴⁹ osudiše ponajprije na smrt jednim jednim glasanjem¹⁵⁰ svih deset stratega,¹⁵¹ pobjednika u pomorskoj bici, iako se jedni od njih nijesu ni našli u boju, a drugi se na tuđoj lađi spasili; ali narod je bio prevaren krivicom onih, koji su ga na gnjev razdražili. Zatim, kad su Lakedemonjani htjeli iz Dekeleje¹⁵² otići i na temelju onoga, što jedni i drugi posjeduju, mir uglaviti, tad se neki živo zauzimahu za to, ali većina se ne upusti u to zaludena od Kleofonta,¹⁵³ koji je spriječio mir, došavši u skupštinu pijan i obučen u oklop, govoreći, da to ne će dopustiti, ako Lakedemonjani ne ostave sve gradove.¹⁵⁴

Tada se dakle Atenjani nijesu znali poslužiti dobrom prilikom, ali naskoro iza toga uvidješe svoju pogrešku. Iduće naime godine, za arhonta Aleksija,¹⁵⁵ izgubiše pomorsku bitku kod Egospotama,¹⁵⁶ po čemu Lisandar¹⁵⁷ postade gospodar grada i postavi ondje tridesetoricu tirana. To se dogodilo ovako.

Budući da su mir uglavili pod pogodbom, da će se upravljati po otačkom ustavu, trudili su se demokrati, da čuvaju demokraciju, a od plemića su oni, koji su bili u političkim društvima,¹⁵⁸ i prognanici, što su se nakon mira vratili, težili za oligarhijom, dok su oni, koji doduše nijesu pripadali ni u kakvo političko društvo, ali inače nijesu zastajali ni za kojim od građana, željeli doista otački ustav.¹⁵⁹ Kovima su pripadali Arhin,¹⁶⁰ Anit,¹⁶¹ Klitofont,¹⁶² Formisije¹⁶³ i mnogi drugi, a glavni im je vođa bio Teramen.¹⁶⁴ Budući da se oligarsima pridružio Lisandar, zaplašen bi narod prisiljen glasovati za oligarhiju. Prijedlog o tom iznio je Drakontid Afidnjanin.¹⁶⁵

**Prvi čini
tridesetorice**

35. Tako je eto, za arhonta Pitodora,¹⁶⁶ postavljeno trideset tirana. A kad su postali gospodari grada, ostale su zaključke o ustavu prezirali, samo su pet stotina vijećnika i ostale činovnike postavili između predloženih tisuću, Puzevši u pomoć deset činovnika pirejskih, jedanaest tamničara i tri stotine pandura, držali su grad u svojoj vlasti.

Najprije su bili umjereni prema građanima i gradili se, da nastoje oko otačkoga ustava. I maknuli su s Aresova brežuljka Efiijaltove i Arhestratove zakone o Areopagitima,¹⁶⁷ uklonili Solonove zakone, u kojih se našlo dvoumica, pa potom ukinuli i sudačku odluku o njima,¹⁶⁸ a sve to pod izlikom, da popravljaju ustav i da ga čine neprijepornim. Tako su na pr. »zakon o davanju imutka u nasljedstvo, kome tko hoće« učinili valjanim za sve slučajeve, a umetnuta ograničavanja »ako oporučitelj nije oporučio u ludilu ili u staračkoj nemoći ili nagovoren od kakve žene« izbrisali su, da ne budu sikofantima sredstvo za optuživanja. Isto su tako radili kod ostalih zakona.

Isprva su dakle tako radili i sikofante su ubijali i one, koji su narodu po volji govorili protiv njegove koristi, i lukave i opake, čemu se građanin radovao misleći, da koristi njegove radi tako rade.

Ali kad su već grad dobili više u vlast, nijesu štedjeli nijednoga građanina, nego su poubijali ljude odlične i imutkom i rodom i čašću uklanjajući one, kojih su se bojali i idući za otimanjem imutka. I u kratko vrijeme nijesu poubijali manje od tisuću pet stotina građana.

**Razdor među
tridesetoricom** 36. Budući da je država na taj način propadala, svjetovao je Teramen, ozlojeđen zbog onih događaja, tridesetorici, da se okane obijesti i da dadu dio u vla-

danju najvaljanijim građanima. Oni se iznajprije tome opriješe, ali kad su se govori Teramenovi raznijeli u narod, i kad mu je svjetina prijazna bila, poboje se, da ne bi postao vođa naroda pa skršio njihovu vlast, i izaberu tri tisuće građana hoteći im dati dio u vladanju.

Ali Teramen nije ni time bio zadovoljan, prvo, što, želeći dati dio u vladanju valjanim građanima, daju to samo trina tisućama, kao da je građanska vrlina ograničena na taj broj, zatim, što čine dvije posve protivne stvari postavljajući nasilničku vladu, a ipak slabiju od njezinih podanika.¹⁶⁹ Ali tridesetorica nijesu marili za te prigovore, a popis onih triju tisuća građana dugo su odlagali i imena izabranih kod sebe čuvali, pa kad bi se god nakanili, da ga objave, jedne bi od upisanih brisali i druge mjesto njih upisivali.

Smaknuće Teramenovo 37. Već je nastupila zima, kad je Trasibul¹⁷⁰ s prognanicima¹⁷¹ zauzeo Filu.¹⁷² Budući da su u vojni, koju su digli na nj, zlo prošli, odluče tridesetorica, da ostali narod razoružaju, a Teramena da upropaste. To su izvršili ovako. Iznijeli su pred vijeće dva zakona i primorali ga, da ih potvrdi: jedan je od njih davao tridesetorici punu vlast, da ubiju sve građane, koji se ne nalaze u popisu onih triju tisuća, a drugi kratio građansko pravo svima, koji su porušili eetionejske¹⁷³ zidove ili bilo što učinili vladi onih četiri stotine vijećnika, koji su postavili predašnju oligarhiju. A baš je u tom, i jednom i drugom, imao dio Teramen, pa je stoga, kad su bili primljeni zakoni, ostao bez građanskoga prava, i tridesetorica su imali pravo da ga smaknu.

Kad je Teramen bio usmrćen, razoružali su tirani sve građane osim onih triju tisuća i dali se u svemu još više na okrutnost i bezakonje. A u Lakedemon poslali su poslanike pa optuživali po

njina Teramena i molili za pomoć. To su Lakedemonjani poslušali i odaslali im Kalibija kao liarmosta¹⁷⁴ s neko sedam stotina vojnika, koji odmah po dolasku podsjednu Akropolu.

Obnovljenje demokracije 38. Kad su iza toga prognanici iz File zauzeli Munihiu i pobijedili u boju one, koji su sa tridesetoricom¹⁷⁵ protiv njih pošli, uzmaknu poslije okršaja ljudi iz grada i skupe se slijedeći dan na trgu, skinu tridesetoricu i postave deset građana s neogramičenom vlašću, da završe građanski rat. Ali oni, preuzevši službu, nijesu činili ono, za što su bili postavljeni, nego su slali poslanike u Lakedemon, da mole pomoć i traže novaca u zajam.

Budući da je to građanima krivo bilo, bojali su se, da ne budu svrgnuti s vlasti, pa želeći zaplašiti ostale (što se i dogodilo), uhvate Demarata, jednoga od najuglednijih građana, i ubiju ga. I sad su vlast čvrsto držali u rukama, a podupirao ih je Kalibije i prisutni Peloponežani, pa k tomu i gdje koji vitezovi, jer su neki od njih većma od svih drugih građana nastojali oko toga, da se ne povrate prognanici iz File.

Ali kad su ovi, imajući u rukama Pirej i Munihiu pobjeđivali u ratu, pošto je čitav narod stao na njihovu stranu, skinu desetoricu, prvoizabranu, pa izaberu drugi deset, za koje se činilo, da su najbolji. Pod njihovom je vladom i s njihovim podupiranjem i nastojanjem pošlo za rukom, da je došlo do pomirenja i da se narod vratio u grad. A istakli su se među njima najviše Rinon Peanjanin¹⁷⁶ i Faulo Aherdužanin,¹⁷⁷ jer su se oni, i prije nego je došao Pausanija,¹⁷⁸ dogovarali s onima u Pireju, a kad je došao, pospješili su s njime povratak.

Mir i pomirenje dovršio je naime Pausanija, kralj lakedemonski, zajedno s deset posrednika,

koji su kasnije došli iz Lakedemona i za koje se sam pobrinuo, da dođu. A Rinon i drugovi njegovi bili su pohvaljeni¹⁷⁹ zbog svoje naklonosti prema narodu. Oni, koji su primili službu pod oligarhijom, dali su račun o njoj pod demokracijom, i nitko ih nije ničim prekorio niti od onih, koji su ostali u gradu, niti od onih, koji su se vratili iz Pireja, što više: Rinon je zbog toga odmah izabran strategom.

Pomirenje grada s Pirejom 39. Do pomirenja je došlo za arhonta Euklida¹⁸⁰ pod ovim uvjetima: »Koji se od Atenjana, što su u gradu ostali, žele seliti, neka imaju Eleusinu kao prebivalište uživajući građansko pravo i imetak kao neograničeni gospodari od sebe.

Ali svetinja eleusinska neka bude zajednička jednoj strani i drugoj, a brigu za nju neka imaju po otačkom običaju Kerici i Eumolpidi.¹⁸¹ Neka ne bude dopušteno ni onima iz Eleusine u grad ići niti onima iz grada u Eleusinu, osim u vrijeme misterija, jednima i drugima. A u savezničku blagajnu¹⁸² neka prinose stanovnici eleusinski od svojih prihoda kao ostali Atenjani.

Ako tko od onih, koji odilaze, hoće da uzme kuću u Eleusini, neka nastoji, da privoli vlasnika na prodaju. Ne slože li se među sobom, neka svaki od njih izabere tri procjenitelja, pa koju cijenu oni odrede, vlasnik ima da prihvati. A kod kupca neka stanuju pod kiriju oni Eleusinjani, koji im budu po volji.

Tko hoće da se seli, pa u zemlji boravi, valja da se prijavi za deset dana, otkad izvrše pomirne zakletve, a iseli za dvadeset dana; koji pak u tuđoj zemlji borave, učinit će to u istim rokovima od dana, kad se u zemlju povrate.

Neke ne bude dopušteno vršiti nijednu gradsku službu onome, koji stanuje u Eleusini; dok se opet

ne prijavi, da stanuje u gradu. A tužbe zbog ubistva neka se vrše po otačkom običaju¹⁸³ prema zakonu: »Ako je tko koga svojom rukom ubio ili ranio, i t. d.«

Zbog prošlih pak događaja neka se nitko nikome ne osvećuje izuzevši tridesetoricu, desetoricu,¹⁸⁴ jedanaesticu¹⁸⁵ i bivše činovnike pirejske,¹⁸⁶ ali ni njihina, ako polože račun. A račun neka polože pirejski činovnici pred pučanstvom u Pireju, a gradski pred onima građanima, koji su uvršteni u porezne razrede. Onda tek neka se sele, koji to hoće. Ali novce, koje su uzajmili za rat, neka svaka strana vrati napose.«

Arhinova djela 40. Kad bi učinjen ovaki ugovor, popadne strah one, koji su skupa s tridesetoricom u rat pošli, i mnogi su namjeravali iseliti se, ali su odlagali prijavu na posljednje dane, kako to svi ljudi obično čine. Arhin, vidjevši broj njihov i hoteći ih zadržati, skрати ostale dane prijave, pa tako prisili mnoge, da ostanu protiv volje, dok se ne ohrabriše.

U toj je, čini se, stvari Arhin kao državnik dobro postupio, a tako i kasnije, kad je podigao tužbu s protuzakonnosti protiv Trasibulova prijedloga, u kojem je on davao građansko pravo svima, što su s njime iz Pireja došli, a od kojih su neki očito bili robovi. I po treći put, kad je netko od onih, što su se u grad vratili, počeo da se sveti zbog prošlih događaja, a on ga je odveo pred vijeće i sklonio vijećnike, da ga bez sudačke presude ubiju, govoreći, da sada valja pokazati, žele li demokraciju čuvati i zakletvama vjerni ostati; pustite li toga čovjeka, potaknut će druge, da isto to čine, a ako ga pogube, bit će to primjer za sve: To se i dogodilo: jer kad je on umro, nitko se potom nije više dao na osvetu zbog prošlosti, nego su, čini se, i kao pojedinci i kao cjelina veoma

lijepo i vrlo politično stali prema prošlim nevoljama. Ta oni su ne samo tužbe zbog predašnjih događaja ukinuli, nego su i novce, što su ih tridesetorica za rat u zajam uzeli, Lakedemonjanima zajednički vratili, i ako je ugovor određivao, da obje strane, i oni iz grada i oni iz Pireja, vraćaju napose, držeći, da to valja da bude prvi temelj sloge, a kad u drugim državama dobiju demokrati vlast u ruke, ne samo da ništa ne prinose od svog imutka, nego i zemlju nanovo dijele.

A pomirili su se i s onima, koji su se u Eleusini naselili, treće godine poslije njihova odlaska, za arhonta Kseneneta.¹⁸⁷

Kratak pregled razvitka atenskoga ustava

41. Ali to se dogodilo u potonje vrijeme, a tada je narod, za arhonta Pitodora,¹⁸⁸ postavši gospodar prilika, postavio sadašnji ustav.¹⁸⁹ I s pravom je, čini se, narod uzeo vlast u ruke, jer se vratio u grad svojom snagom.

A bila je ta izmjena ustava jedanaesta po broju. Prva je promjena pradavnoga stanja potekla od Iona¹⁹⁰ i od onih, koji su se s njima naselili. Tada su se prvi put podijelili na četiri file i postavili predstojnike fila. Druga, a iza one prva, koja je imala neki oblik ustava, bilo je Tesejevo uređenje, koje se ponešto udaljuje od monarhičkoga.¹⁹¹ Iza toga je slijedila Drakontova reforma, kad su i zakone prvi put napisali (4). Treća je promjena nastala za Solona poslije stranačke borbe i učinila početak demokracije (5—12), a četvrta je bila Pisistratova tiranada (14—19). Peta, Klistenova reforma, zbila se poslije propasti tirana (20—22), a bila je povoljnija za narod od Solonove. Šesta je bila poslije perzijskih ratova, kad je vijeće na Areopagu upravljalo državom (23). Iduća, sedma, bila je ona, na koju je Aristid uputio, a Efijalt je dovršio oduzevši vlast vijeću Areopagita (24—

25). Tada je grad pod utjecajem narodnih vođa učinio najviše pogrešaka iz težnje za pomorskom vlašću. Osmu je promjena bilo postavljanje vijeća od četiri stotine članova (29—33), iduća, deveta, obnova demokracije (34), a deseta tiranida tridesetorice i desetorice (35—38). Jedanaesta je bila ona, koja je nastala iza povratka građana iz File i iz Pireja (39—40) i ostala otada sve do danas šireći uvijek vlast puku. Narod je naime sam sebe učinio gospodarom svega, i sve se upravlja po narodnim odlukama i sudovima, gdje ima narod odlučnu riječ. Ta narodu je pripala i sudačka vlast vijeća, i to, čini se, s pravom, jer je lakše potkupiti novcima i naklonošću nekolicinu nego mnoštvo.

Isprva su zaključili, da ne daju skupštinarima plate, ali kad građani nijesu dolazili u skupštinu, a pritani koješta izmišljali, kako bi narod pristupao k valjanu stvaranju odluka, namakne najprije Agirije kao platu obol, potom Heraklid Klazomenjanin,¹⁹² koji se po nadimku zvao Kralj, dva obola, pa opet Agirije tri.¹⁹³

Efebi 42. Sadašnji je ustav ovako ureden. Građansko pravo imaju oni, koji su se rodili od oca građanina i majke građanke, a upisuju se među općinare, kad navršše osamnaestu godinu života. A kad se upisuju, glasuju o njima općinari zaklevši se: prvo, imaju li zakonitu dob — ako nemaju, vraćaju se opet u dječake; — drugo, jesu li slobodni i rođeni u valjanu braku. Glasuju li za koga, da nije slobodan, on se na sud priziva, a općinari izabiraju između sebe pet ljudi kao tužitelje, pa ako sud presudi, da nema prava upisivati se, prodaje ga država u ropstvo; ako pak dobije parnicu, dužni su općinari upisivati ga.¹⁹⁴

Zatim upisane ispituje vijeće, pa ako nađe, da je tko mladi od osamnaest godina, udara globu općinarima, koji su ga upisali. A kad su efebi ispitani, sakupe se oci njihovi po filama, pa zaklevši

se određuju po trojicu između članova file, koji su navršili četrdesetu godinu života,¹⁹⁵ a po njihovu su mišljenju najbolji i najpodobniji, da se brinu za efebe. Od ovih pak bira¹⁹⁶ narod po jednoga za svaku filu kao nastojnika (sofronista) i jednoga između ostalih Atenjana kao glavara (kosmeta) nad svima.

Kad ovi prikupe efebe, najprije obidu s njima svetinje, a potom idu u Pirej i čuvaju stražu, jedni u Munihiji, drugi na Akti.¹⁹⁷ A bira im narod i dva učitelja gimnastike (pedotriba) pa vježbaoce, koji ih uče boriti se na oklopničku, strijeljati s luka, bacati koplje i odapinjati hitalo. Za hranu daje država nastojnicima po jednu drahmu svakomu, a efebima svakomu po četiri obola na dan. Novce za efebe svoje file prima nastojnik, kupuje žitak za sve zajednički (jer efebi blaguju zajedno, po filama) i brine se za sve ostalo.

Tako provode prvu godinu, a u drugoj pokažu narodu, pred skupštinom u kazalištu, svoju vještinu u ratnim vježbama i potom, primivši od države štit i koplje, obilaze zemljom kao straže i borave u stražarama.

Straže čuvaju dvije godine, u hlamide¹⁹⁸ obučeni, i oprošteni su od svih državnih tereta. A ne mogu ni tuženi biti niti tužiti, da nemaju izlike udaljivati se, osim ako se radi o baštini i kćeri baštini, ¹⁹⁹ i ako kome zapadne po rodu svećenička služba. Kad isteku pak dvije godine, već su zajedno s ostalim građanima.

Postavljanje činovnika. Vijeće od pet stotina članova 43. Što se dakle tiče upisivanja među građane i efeba, tako je. A činovnike za redovnu upravu postavljaju ždrijebom sve osim blagajnika ratne blagajne,²⁰⁰ blagajnikâ kazališne blagajne²⁰¹ i nadzornika bunarskoga,²⁰² koje biraju, a izabrani vrše službu od Panateneja do Panateneja.²⁰³ A biraju i sve vojničke činovnike.²⁰⁴

Vijeće postavlja se ždrebanjem: pet stotina vijećnika, pedeset iz svake file. A poslove otpravlja²⁰⁵ svaka filu po redu, kako im ždrijebom zapadne: prve četiri po trideset i šest dana svaka, a šest posljednjih svaka po trideset i pet dana, jer Atenjani računaju godinu po mjesecu.²⁰⁶

Pritani prvo i prvo zajedno ručaju u tolu²⁰⁷ i primaju za to novac²⁰⁸ od države. Zatim sazivaju i vijeće i narodnu skupštinu: vijeće svaki dan, osim ako je praznik, a narodnu skupštinu četiri puta u svakoj pritaniji. K tomu propisuju, što vijeće treba da raspravlja i o čem svakoga dana i gdje da zagleda.

Oni sazivaju i narodne skupštine: jednu glavnu, u kojoj valja glasovati, vrše li činovnici dobro svoju službu, i raspravljati o prehrani i obrani zemlje. Toga dana valja podnositi i prijave zbog teških državnih prekršaja onima, koji to hoće, pa čitati popise zaplijenjenih dobara i potraživanja naslijeđenih nasljedstva i kćeri baštinica, da svakome bude poznato sve, što je ostalo bez gospodara.

U šestoj pak pritaniji²⁰⁹ dodaju k pomenutom dnevnom redu još glasovanje o ostrakizmu,²¹⁰ ima li se vršiti ili ne, zatim pritužbe²¹¹ protiv sikofanata, Atenjana i meteka, ali najviše po tri stvari od svake vrste, i najposlije slučajeve, ako je tko narodu obećao što pa nije ispunio.

Druga je skupština za molbe: tu položi svatko, tko hoće, pribjegarsku grančicu²¹² i raspravi s narodom stvari, koje hoće, i privatne i javne. Dvije su pak za ostale poslove, u kojima po zakonskoj odredbi valja raspravljati tri pitanja, koja se tiču svetih stvari,²¹³ tri izvješća glasnika i poslanika i tri ostalih državnih posala. Kadšto raspravljaju i bez predhodnoga glasovanja.²¹⁴ Glasnici i poslanici obraćaju se najprije pritanima, i pismonoše njima pisma predaju.

Predsjedništvo pritana, vijeća i narodne skupštine

44. Jedan je od pritana predsjednik njihov, ždrijebom izabran, koji vrši službu jednu noć i jedan dan, a ne može ni dulje niti dva puta biti isti.²¹⁵

On čuva ključe od hramova, u kojima je blago i državne isprave,²¹⁶ pa državni pečat; on je dužan neprestano boraviti u tolu, a s njime trećina pritana, koju on određuje.

Kad pritani sazovu vijeće ili narodnu skupštinu, on ždreba devet proedara,²¹⁷ po jednoga iz svake file, osim one, koja otpravlja poslove, a između njih opet jednoga predsjednika, i predaje im dnevni red.²¹⁸

A oni, kad primu, brinu se za red,²¹⁹ iznose predmete, o kojima valja raspravljati, prosuđuju glasovanje i sve ostalo vode, a vlasni su i raspustiti narod. Biti pak predsjednikom proedara slobodno je samo jedanput u godini, a proedrom jedanput u svakoj pritaciji.

I izbore stratega, hiparha i ostalih vojničkih činovnika vrše u narodnoj skupštini prema tome, kako narod zaključuje, a vrše ih poslije šeste pritacije oni pritani, pod kojima se pokažu povoljna znamenja.²²⁰ Ali treba da bude i o tom predhodni zaključak vijeća.²²¹

Nadležnost vijeća od pet stotina članova

45. Vijeće je negda imalo punu vlast globu udariti, u okove svezati i ubiti, pa kad je nekoga Lisimaha²²² dalo odvesti ka krvniku, i kad je već on sjedio i imao mrijeti, istrgne ga odande Eumclid iz Alopeke govoreći, da ne smije nijedan građanin mrijeti bez sudačke presude. A kad se poveo postupak na sudu, Lisimahi bi odriješen i dobi nadimak Tipanac,²²³ a vijeću oduzme narod pravo osuđivati na smrt, vezati u okove i globu udarati, pa postavi zakon, ako vijeće krivcem pro-

glasi koga ili globu udari na nj, neka tesmoteti presude i globe pred sud iznose, pa što suci odglasaju, to neka bude pravomoćno.

Vijeće sudi većini činovnika, osobito onima, koji novcem rukuju, ali presuda njegova nije konačna, nego dopušta priziv na sud. I prostim je ljudima slobodno prijavljivati vijeću, kogagod hoće od činovnika, da se ne drži zakona, ali je i njima dopušten priziv na sud, ako ih vijeće osudi.

Vijeće ispituje i vijećnike, koji će iduću godinu vršiti službu, i devet arhonata.²²⁴ I prije je imalo vlast odbiti ih, a sada je i njima dopušten priziv na sud.

U tim dakle stvarima nema više vijeće neograničene vlasti. Ali zato stvara za narodnu skupštinu prethodne zaključke; i narodnoj skupštini nije dopušteno odglasati ništa, o čem nema predhodnoga zaključka vijeća i što pritani ne metnu na dnevni red, pa je predlagač pobjeditelj upravo toga radi izložen tužbi s protuzakonnosti.

**Briga vijeća
za mornaricu
i državne
zgrade**

46. Vijeće nadgleda i gotove trijere, pa sprave i spremišta njihova; gradi nove trijere ili tetrere,²²⁵ kako narodna skupština zaključi, pa sprave za njih i spremišta. Ali graditelje lađa bira narodna skupština. Ne predadu li sve to novom vijeću posve dovršeno, ne mogu vijećnici primiti počasni dar,²²⁶ koji inače primaju pod upravom potonjega vijeća. A gradi trijere vijeće tako, da izabere iz svoje sredine deset trijeropeja.²²⁷

I sve državne zgrade pregleda, pa ako mu se učini, da je tko u tom kakvu nepravdu počinio, prokazuje ga narodnoj skupštini i, izrekavši presudu, predaje sudu.

**Blagajnici
Atenini. Po-
leti**

47. I u društvu s ostalim činovnicima upravlja vijeće vrlo mnogim poslovima. Tu su najprije blagajnici Atenini, deset na broj, koji se ždrebaju iz svake file po jedan, i to između pentakosiomedimna, po Solonovu zakonu²²⁸ (jer taj zakon još vrijedi), ali onaj, koji je izdrebao, vrši službu i onda, ako je posve siromašan.²²⁹ Oni preuzimaju u nazočnosti vijeća kip Atenin i kipove Pobjede, pa ostali nakit i blago.

Zatim su poleti.²³⁰ Ima ih deset, iz svake se file ždreba po jedan. Oni sklapaju sve ugovore o zakupu, daju pod zakup rudnike i daće zajedno s blagajnikom ratne blagajne i s izabranim upravnici- ma kazališne blagajne u nazočnosti vijeća, i dosuđuju onome, kome vijeće glasovanjem odredi; tako i rudnike pod zakup dane, kako one, koji se mogu iskopavati i koji su pod zakup dani na tri godine, tako i one, koji su prvi put²³¹ dopušteni i dani pod zakup na deset godina. Oni prodaju u nazočnosti vijeća i imovinu onih, koje je Areopag osudio, i drugih osuđenika, ali pri tom dosuđuju devet arhonata. Daće, koje se daju pod zakup na godinu dana, zapišu na obijeljene ploče, i ime zakupnika i pošto zakupi, pa predaju vijeću.

A zapisuju napose, na deset ploča one, koji su dužni plaćati u svakoj pritaniji; napose one, kojima valja platiti triput na godinu, i načine ploču za svako plaćanje; napose one, koji plaćaju u devetoj pritaniji. I zemljišta zapisuju i kuće, koje su zaplijenjene i prodane na sudu, jer oni prodaju i to. Iznos za kuće valja otplatiti u pet godina, a za zemljišta u deset. A plaćaju to u devetoj pritaniji.

Ali i basilej donosi pred vijeće zakupe svetih zemljišta, napisane na obijeljenim pločama. I ona se daju pod zakup na deset godina, a plaća se u devetoj pritaniji, pa se zato u toj pritaniji i skuplja najviše novaca.

Ploče, na kojima su zapisani platežni rokovi, donose se k vijeću, a čuva ih državni rob. A kad je vrijeme plaćanja, skine on s polica samo one ploče, kojih se svote moraju onaj dan isplatiti i izbrisati, i predaje ih apodektima. Ostale se ploče čuvaju napose, da se ne izbrišu prije određenoga roka.

**Apodekti.
Logiste i
eutini**

48. Apodekata ina deset na broj, a postavljeni su ždrijehom po filama.

Kad preuzmu ploče, brišu pred vijećem u vijećnici podmirene svote, pa opet vraćaju ploče državnom robu. Ako tko propusti platiti, zapišu ga ondje, a njemu valja izostavljenu svotu dvostruko podmiriti ili u okove bacenu biti. Izgoniti pak te iznose i u okove baciti vlasno je po zakonima vijeće.

Prvi dan primaju sve uplate i dijele novac poglavarstvima, a idući iznose tu diobu, napisanu na ploči, čitaju u vijećnici stavku po stavku i pitaju vijeće, znade li tko koga, činovnika ili privatnika, da je kod diobe kakvu nepravilnost počinio, pa ako tko drži, da je što nepravilno počinjeno, daju to na glasovanje.

I deset logista²³² ždrebaju vijećnici između sebe, da istražuju račune činovnicima u svakoj pritaniji.

A ždrebaju i eutine,²³³ po jednoga iz svake file, i dva prisjednika za svakoga od njih. Oni su dužni u vrijeme, kad je tržište puno, sjedjeti kod kipova heroja, eponima²³⁴ svoje file. Hoće li tko koga od činovnika, koji je već dao račun na sudu, pozvati na račun za privatno ili javno djelo, a za tri dana, otkako je račun dao, napiše na obijeljenju pločicu svoje i optuženikovo ime, pa krivicu, za koju ga okrivljuje, pridoda i kazan, koju misli, i predaje eutinu.

A on, kad primi to i istraži, predaje, ako odluči, da je kriv, privatne stvari općinskim sucima,²³⁵ koji toj fili sude, a javne pismeno prijavljuje te smotetima. Oni pak, ako prihvate, iznose to davanje računa opet na sud, pa što suci odluče, to je pravomoćno.

Konjanici 49. Vijeće pregleda i konje, pa ako nade, da tko od konjanika ima dobra konja, ali da ga slabo hrani, kazni ga oduzimanjem novca za krmu. Konjima pak, koji ne mogu jednako koracati ili ne će mirovati, nego uzmiču, udara žig na čeljust u obliku točka, i koga to zadesi, izlučen je. I konjike uhodnike pregleda vijeće, jesu li sposobni za tu službu, pa ako koga isključi, prelazi u pješake.²³⁶ A pregleda i porednike konjaničke,²³⁷ pa ako koga isključi, ne prima plaće.

Konjanike novače popisivači,²³⁸ deset ljudi, koje izabere narodna skupština, pa što unovače, predaju hiparsima i filarsima, a oni primivši popis iznose ga pred vijeće. Tu otvore imenik,²³⁹ u kom su zabilježena imena konjanika, i brišu od prijepisanih sve one, koji se zaklinju, da tjelesno nisu sposobni za konjaničku službu. Zatim zovu novounovačene, i ako se tko zakune, da tijelom i imutkom nije sposoban za konjaničku službu, otpuštaju ga; o onom pak, koji se ne zaklinje, odlučuju glasovanjem vijećnici, je li podoban za konjaničku službu ili ne, pa ako ga izaberu, upisuju ga u imenik; inače otpuštaju i njega.

Negda je vijeće odlučivalo o nacrtima²⁴⁰ i o peplu,²⁴¹ a sada odlučuje o tom izdrebani sudski odjeljak, jer se činilo, da vijećnici izriču odluku svoju po miloj volji. A stara se zajedno s blagajnikom ratne blagajne i oko izrađivanja kipova Pobjede i bojnih nagrada za Panateneje.

Vijeće pregleda i nemoćnike, jer ima zakon, koji nalaže, da one, koji imaju manje od tri mine

imutka i koji su toliko sakati, te ne mogu nikakav posao izvršivati, pregleda vijeće i da im na državni trošak daje za hranu svakome po dva obola na dan. I blagajnika imaju nemoćnici ždrijebom izabrana.

Vijeće upravlja, da ponovo ukratko kažem, i u društvu s ostalim činovnicima vrlo mnogim poslovima.

Popravljajući hramova.
Redari 50 To su eto stvari, za koje je na-dležno vijeće. Ždrijebom postavljaju se i popravljajući hramova, deset ljudi, koji dobiju od apodekata trideset mina i opravljaju, što je najnužnije, pa deset redara,²⁴² od kojih petorica vrše službu u Pireju, a petorica u gradu. Oni nadziru frulačice, pjevačice i kitarasice, da se ne naimaju za plaću veću od dvije drahme. Ako više njih žele uzeti istu djevojku, bacaju ždrijeb i daju je u najam onome, na koga ždrijeb padne. Oni paze, da zakupnici smeća ne istovaruju smeće na mjestu, koje je od zida gradskoga udaljeno manje od deset stadija,²⁴³ i brane zahvatati građevinama javne ceste, pomicati doksate nad ulice, postavljati na krovu žljebove s izljevom na ulicu i otvarati vrata na ulicu. I leševe onih, koji na ulicama umiru, dižu s državnim robovima.

Tržni nadzornici, baždari, žitni i lučki nadzornici 51. A postavljaju ždrijebom i deset tržnih nadzornika: pet za Pirej, a pet za grad. Njima je zakonom zadana dužnost brinuti se za svu robu, da se prodaje čista i nekrivotvorena. Ždrijebom postavljaju i deset baždara:²⁴⁴ pet za grad, pet za Pirej. Oni nagledaju sve mjere i utege, da se njima služe prodavači po propisu.

I žitni nadzornici²⁴⁵ postavljaju se ždrijebom. Negda ih je bilo deset: pet za Pirej, pet za grad, a sada ih je dvadeset za grad, a petnaest za Pirej.

Oni se brinu: prvo, da se nesamljeveno žito prodaje na trgu po propisu, drugo, da mlinari prodaju brašno prema cijeni ječma, a pekari kruh prema cijeni pšenice i da mu daju težinu, koliku im oni odrede, jer zakon njima nalaže, da mu određuju težinu.

Lučkih nadzornika ždrebaju deset, kojima je dužnost nadgledati lučko tržište i primoravati trgovce, da od žita, koje morem dolazi u lučku žitnicu, dvije trećine donose u grad.

Jedanaestorica. Isagozi 52. Ždrijebom postavljaju²⁴⁶ i jedanaesticu, kojima je nadgledati sužnje u tamnici i kazniti smrću tate, ljudokradice i razbojnice, zatečene pri činu, ako priznaju. Poriču li pak, iznijet će stvar pred sud, pa ako ih on riješi, oni će ih pustiti, ako li pak ne, smaknut će ih. Ktomu dužni su iznositi pred sud i popis zemljišta i kuća, koje valja uzaptiti, pa što od toga sud presudi državi, to predaju poletima.²⁴⁷ Oni će iznijeti pred sud i prijave prokazivača,²⁴⁸ jer jedanaestorica čine i to; neke od tih prijava iznose pred sud i tesmoteti.

Atenjani ždrebaju i pet isagoga,²⁴⁹ što iznose pred sud tužbe, koje valja u mjesec dana svršiti, i to svaki za dvije file. Takve tužbe jesu: tužba zbog prćije, ako je tko kome duguje, pa ne plati; tužba, koja se podiže, ako tko uzajmi novce uz mjesečnu kamatu od jedne drahme na sto,²⁵⁰ pa to uskraćuje i tužba, ako tko, želeći na trgu trgovati, uzajmi od nekoga prometnu glavnicu i ne vraća. Ktome tužbe zbog zlostavljenja, pa tužbe, koje se tiču društava i zajednica, robova, tegleće marve, trijerarhijske službe i mjenjačkih poslova.

Te eto tužbe iznose isagozi pred sud i presuđuju²⁵¹ ih u mjesec dana. To isto čine i apodekti za zakupnike daća i protiv njih, ali sami imaju vlast

odlučivati samo u stvarima do vrijednosti od deset drahama, a ostale slučajeve iznose pred sud kao tužbe, koje valja u mjesec dana svršiti.

Četrdesetorica i obranični suci 53. Ždrijebom postavljaju i četrdesetoricu, po četiri iz svake file, kojima podnose ostale privatne tužbe. Bilo ih je iznajprije trideset, i sudili su obilazeći po općinama,²⁵² a poslije vlade tridesetorice narastao im je broj na četrdeset. Sami su vlasni presuđivati u rasprama o stvarima do vrijednosti od deset drahama, a raspre o stvarima preko te vrijednosti predaju obraničnim sucima.²⁵³

A oni, primivši to, presuđuju, ako ne mogu stranke poravnati, pa ako je presuda objema parničarima po volji, i ostaju pri njoj, parnica je završena. Prizove li se pak jedan od suparnika na sud, metnu obranični suci svjedočanstva, pozive i zakone²⁵⁴ u dvije kutije, tužiteljeve u jednu, a tuženikove u drugu, zapečate ih, objese na njih presudu obraničnoga suca, napisanu na pločici, i predadu to onoj četvorici četrdesetorice, koji sude fili tuženikovoju.

A oni, primivši to, iznose pred sud,²⁵⁵ koji se kod stvari vrijednih manje od tisuću drahama sastojao od dvije stotine i jednoga suca, a kod stvari vrijednih više od tisuću drahama od četiri stotine i jednoga suca. Ali tu nije slobodno služiti se nikakvim drugim zakonima, pozivima i svjedočanstvima osim onih, što dolaze od obraničnoga suca, a nalaze se u kutijama.

Obranični su suci oni, koji su u šezdesetoj godini života, a to²⁵⁶ se vidi po arhontima i eponimima. Ima naime deset eponima fila²⁵⁷ i četrdeset i dva eponima dobnih razreda.²⁵⁸ One, koji su se upisivali među efebe, upisivali su iznajprije na obilježene ploče i povrh njih bilježili ime arhonta, pod kojim su bili upisani, i ime eponima onoga dobnog

razreda, koji je predašnje godine vršio službu obraničnoga suca. Sada ih zapisuju na mjeden stup, a stup stoji pred vijećnicom kod kipova eponima.

Četrdesetorica uzinu dakle posljednjega od eponima pa dijele raspre građanima, koji su ondje napisani, i određuju im ždrijebom, što će svaki raspravljati. I svatko je dužan raspraviti raspre, koje ždrijebom dobije, jer zakon prijete gubitkom građanskoga prava onome, koji ne bude obranični sudac, kad mu je dob došla, osim ako baš u onoj godini kakvu službu otpravlja ili nije kod kuće. Ovi su od te dužnosti slobodni jedini.

Učini li kome krivo obranični sudac, slobodno mu je podnositi prijavu cijelome zboru obraničkomu, pa ako oni koga krivim proglase, gubi po zakonima građansko pravo. Ali je priziv dopušten i njima.

Eponimima služe se uostalom i za vojnu službu, pa kad momčad šalju u rat, propisuju od kojega i do kojega arhonta i eponima treba ići na vojsku.²⁵⁹

Logiste i sinegori. Tajnici. Priređivači žrtava 54. A postavljaju ždrijebom i ove činovnike: pet cestara, kojima je dužnost, da s robovima težacima popravljaju ceste; zatim deset logista²⁶⁰ i uz njih deset sinegora,²⁶¹ kojima treba da daju račun svi činovnici, kad vrše svoju službu, jer oni jedini imaju pravo istraživati račune onima, koji su dužni dati račun o svome službovanju, i iznositi ih pred sud. Obličje li koga, da je pronevjerio, suci izriču presudu zbog krađe, i utvrđena se svota podmiruje deseterostruko. Dokažu li kome, da je mito primio, i suci ga osude, mito procijene, a podmiruje se i to deseterostruko. Osude li koga za zlorabu službene vlasti, krivnju procijene, a svota se podmiruje jednostruko, ako je krivac podmiri

prije devete pritanije, ako li pak ne podmiri, podvostručuje se. Deseterostruka se svota ne podvostručuje.

Ždrijebom postavljaju i tajnika, koji se pritaniski zove. On čuva državne spise, brine se za sastavljanje zaključaka, pa i sve ostale isprave prepisuje i sjedi u vijeću. Prije postavljao se izborom, a birali su najuglednije i najpouzdanije građane, jer se njegovo ime zapisuje na kamenim stupovima uza ugovore o savezu i na odlukama o gostinškom²⁶² i građanskom pravu. Sada pak postavlja se ždrijebom.

Ždrebanjem postavljaju i drugoga tajnika, za zakone, koji sjedi u vijeću i prepisuje sve zakone.

I narodna skupština bira tajnika, da čita spise narodu i vijeću; i on nema druge službe nego da to očita.

Narod ždreba i deset priređivača žrtava, koji se zovu hijeropeji²⁶³ za žrtve pomirnice. Oni pri nose žrtve od proročišta zapovjedene, a ako treba za kakvo preduzeće povoljna znamenja dobiti, žrtvuju zajedno s vračima.

A ždreba i deset drugih hijeropeja, koji se godišnji zovu. Oni žrtvuju neke žrtve i upravljaju svima svetkovinama, koje se svake četvrte godine²⁶⁴ svetkuju, osim Panateja.²⁶⁵ Te su svetkovine ove: 1. ona na Delu²⁶⁶ (a ima ondje i svetkovina, koja se svake šeste godine svetkuje); 2. Brauronije;²⁶⁷ 3. Herakleje;²⁶⁸ 4. Eleusinije;²⁶⁹ 5. Panateneje. Nijedna od ovih svetkovina ne pada u istu godinu. Sada su dodane k tome i Hefestije,²⁷⁰ za arhonta Kefisofonta.

Ždrijebom postavljaju i arhonta za Salaminu²⁷¹ pa demarha za Pirej,²⁷² koji tu i tamo Dionisije priređuju i korege postavljaju. Na Salamini se zapisuje i ime toga arhonta na javnim ispravama.

**Devetorica
arhonata.
Ispit**

55. Te se eto oblasti ždrijebom postavljaju i nadležne su za poslove, koje sam spomenuo. Kako su pak isprva postavljali t. zv. devet arhonata, prije je rečeno,²⁷³ a sada ždrebaju šest tesmoteta i njihova tajnika, pa arhonta, basileja i polemarha, po jednoga iz svake file.

Te činovnike ispituju²⁷⁴ najprije pred vijećem od pet stotina vijećnika osim tajnika, koji se ispituje samo na sudu kao i ostali činovnici (oni naime svi, i izdrebani i izabrani, počinju službu, pošto su se podvrgli ispitu). Naprotiv devet arhonata ispituju se i pred vijećem i ponovo na sudu. I prije nije nijedan započinjao službe, ako bi ga vijeće odbilo, a sada je dopušten priziv na sud, i njegova je odluka o potvrdi pravomoćna.

Na ispitu zadaju najprije ova pitanja: »Tko ti je otac i iz koje je općine? Tko je očev otac? Tko je mati? Tko je materin otac i iz koje općine?« Potom ga pitaju, poštuje li Apolona očinskoga i Zeusa kućnoga i gdje su te svetinje; onda: ima li grobnicu i gdje je; zatim: poštuje li roditelje, plaća li porez, i je li služio u vojsci. Nakon toga veli mu predsjedatelj: »Zovni svjedoke za to!«

A kad izvede svjedoke, predsjedatelj zapita: »Želi li tko tužiti toga čovjeka?« Nađe li se kaki tužitelj, predsjedatelj dopušta tužbu i obranu, a zatim daje stvar na glasovanje: u vijeću dizanjem ruku, a na sudu glasovnicama. Ako pak nitko ne želi tužiti, određuje odmah glasovanje. Negda je tom prilikom samo jedan sudac ulagao glasovnicu,²⁷⁵ a sad valja da svi glasuju o njima,²⁷⁶ da suci dobiju priliku, ako koji nevaljalac tužitelje ukloni, odbiti toga čovjeka.

Pošto su tako ispitani, polaze ka kletvenom kamenu,²⁷⁷ kod kojega i obranični suci, zaklevši se, izriču presude i svjedoci pod zakletvom odbijaju svjedočenja. Popevši se na nj²⁷⁸ kunu se, da

će službu vršiti pravedno i po zakonima i da ne će primati mita zbog službenih poslova, ako pak što primu, da će postaviti zlatan kip.²⁷⁹ Kad se zakunu, polaze odatle na Akropolu i ondje se opet isto tako zaklinju, a potom nastupaju službu.

**Prisjednici.
Arhont** 56. Arhont, basilej i polemarh uzimaju po svojoj volji svaki po dva prisjednika, koji se ispituju na sudu, prije nego započinjaju prisjedničku službu, i daju račun, kad je svrše.

Arhont, kako je započeo službu, najprije oglašuje, da će svatko ono, što je imao prije nego li je on započeo službu, imati i držati u vlasti do kraja njegove službe.²⁸⁰

Ktomu postavlja tri korega za tragedije, između svih Atenjana najbogatije. Prije ih je i za komedije postavljao pet, a sada to čine file. Preuzevši zatim korege, koje su file dale, i to: za muške, dječачke²⁸¹ i komičke korove o Dionisijama i za muške i dječачke korove o Targelijama²⁸² (za Dionisije određuje se po jedan koreg za svaku filu; za Targelije jedan za dvije, a ove obadvije postavljaju ga naizmjenice, jedna pa druga) vodi im rasprave o zamjeni imutka²⁸³ i iznosi prigovore njihove pred sud, ako tko, na pr., kaže, da je prije vršio tu liturgiju ili da je oslobođen, pošto je vršio drugu liturgiju, a vrijeme oslobođenja nije mu isteklo,²⁸⁴ ili da još nema zakonitu dob. Potrebno je naime, da je koreg dječāčkoga kora navršio četrdesetu godinu života.²⁸⁵ Arhont postavlja i korege za Del pa vodu svečanoga poslanstva za brod sa trideset veslača, koji vozi mladiće onamo.²⁸⁶

Svečani pak ophodi, za koje se arhont stara, jesu ovi: ophod na čast Asklepiju, kad su misti u kući;²⁸⁷ zatim ophod o Velikim Dionisijama, koji priređuje zajedno s povjerenicima.²⁸⁸ Njih je prije

narod birao, desetoricu, i troškove su za ophod od svoga namicali, a sada ždreba po jednoga iz svake file i daje in1 za opremu stotinu mina.

On se stara i za ophod o Targelijama pa za ophod na čast Zeusu Spasu, a upravlja i natjecanjima o Dionisijama²⁸⁹ i Targelijama. To su eto svečanosti, za koje se arhont stara.

Njemu se podnose javne i privatne tužbe, koje on, povedavši istragu, na sud iznosi. Ovamo pripadaju: rđavo postupanje s roditeljima (te tužbe može podnositi, tkogod hoće, bez globe);²⁹⁰ rđavo postupanje sa sirotama (tužbe se podnose protiv skrbnikâ); rđavo postupanje sa kćerju baštinicom (tužbe se podnose protiv skrbnikâ i muževa); razasipanje sirotinjskoga imutka (i te se tužbe podnose protiv skrbnikâ); bezumlje, ako tko tuži koga, da u bezumlju svoj imutak upropašćuje; zatim tužbe: zbog određivanja djelitelja, ako tko ne će da uživa zajednički imutak; zbog postavljanja skrbništva; zbog rasude o skrbništvu između više njih; zbog pokazanja ispravâ, da je tko sam sebe za skrbnika zabilježio²⁹¹ i zbog sudskoga dosuđivanja baština i kćeri baštinica.

Arhont se naime brine za siročad, za kćeri baštinice i za žene, koje iza muževlje smrti tvrde, da su ostale trudne. I on ima pravo svakome, koji im krivo čini, globu udarati ili ga pred sud izvoditi. On daje pod kiriju kuće sirota i kćeri baštinica, dok ne navrše četrnaest godina,²⁹² prima u pohranu jamčevine i izgoni od skrbnikâ hranu, ako dovoljno ne hrane svoje šticeenike.

Basilej 57. To su stvari, za koje se stara arhont, a basilej se ponajprije stara za misterije zajedno s povjerenicima,²⁹³ koje narod bira, i to dvojicu između svih Atenjana, jednoga od roda Eumolpida i jednoga od roda Kerika;²⁹⁴ zatim za Dionisije u Leneju,²⁹⁵ a to je ophod i natjecanje.

Ophod uređuju zajednički basilej i povjerenici, a natjecanje priređuje basilej. A priređuje i sva natjecanja zubljava²⁹⁶ i upravlja, tako reći, svima otačkim žrtvama.

Njemu se podnose javne tužbe zbog bezbožnosti, i ako se tko s kime prepire oko svećeničke službe. On rasuđuje sva prepiranja za ovlastice²⁹⁷ i između rodova i između svećenika. I sve tužbe o ubivstvu podnose se njemu; on je onaj, koji oglašuje, da se ubilac isključuje od zakonitih prava.²⁹⁸

Tužbe za ubistvo i ranjavanje, ako tko koga hotimice ubije ili rani, dolaze pred Areopag, a i tužbe za palež i trovanje, ako od otrova bude smrt. To su naime jedine stvari, za koje sudi vijeće na Areopagu. A za nehотиčno ubistvo i ubistvo po nagovoru, pa ako tko ubije roba, meteka ili tuđina, sudi krvni sud kod Paladija.²⁹⁹ Priznaje li tko, da je ubio, ali tvrdi, da je učinio ubivstvo, što ga zakon dopušta, kao na pr. zatekavši preljubnika ili u ratu s neznanja ili u natjecanju boreći se, tome sude kod Delfinija.³⁰⁰ Ako je pak onaj, što je već prognan za ubistvo, koje se još može oprostiti, okrivljen, da je ubio ili ranio koga, tome sude kod Freata,³⁰¹ a on se brani pristavši u čamcu.

U svim tim parnicama o ubistvu, osim u onima, koje pripadaju Areopagu, presuđuju sada³⁰² izdrebani suci.³⁰³ Basilej iznosi tužbe na sud, a sudi se na posvećenu mjestu i pod vedrim nebom. Kad basilej sudi, skida sa sebe vijenac.³⁰⁴ Okrivljenik isključen je za sve vrijeme iz posvećenih mjesta, pa mu ni na trg zakon ne dopušta ući, ali na sudni dan uđe u svetinju i brani se. Kad pak tužitelj ne pozna ubilca, podnosi tužbu protiv nepoznata krivca, a presuđuje basilej i predstojnici fila, kao i parnice o ubistvu, koje se tiču neživih predmeta i životinja.

Polemarh 58. Polemarh prinosi žrtve Artemidi Poljanki³⁰⁵ i Enijaliju,³⁰⁶ priređuje pogrebne igre i prikazuje žrtvu zadušnicu u čast palih u ratu i u čast Harmodija i Aristogitona.³⁰⁷

Njemu se podnose privatne tužbe, koje se tiču metekâ, stranaca, izjednačenih u dužnostima s građanima,³⁰⁸ i proksenâ. I on ih je dužan primiti i razdijeliti na deset dijelova, pa pridijeliti svakoj fili onaj dio, koji joj ždrijebom zapadne, a općinski suci,³⁰⁹ koji fili sude, dužni su ih predati obraničnim sucima.

Sam pak iznosi na sud tužbe protiv slobodnjaka, koji napusti svoga zaštitnika, i protiv meteka, koji ne uzme zaštitnika, pa metečke tužbe, koje se tiču baština i kćeri baštinica. Ukratko: što god kod gradana sudi arhont, to sudi metecima polemarh.

Tesmoteti 59. Tesmoteti su prije svega vlasni odrediti sudovima, u koje dane valja da sude, pak dati poglavarstvima sudove, jer ona rade s onim sudovima, koje im tesmoteti dadu.

Oni iznose na sud prijave zbog teških državnih prekršaja, što ih ljudi podnose narodnoj skupštini, skupštinske presude³¹⁰ pa sve pritužbe podnesene narodnoj skupštini,³¹¹ zatim tužbe s protuzakonitosti,³¹² tužbe protiv onih, koji nezgodan zakon predlože, tužbe protiv proedara i protiv predsjednika njihova,³¹³ pa napokon tužbe protiv stratega zbog polaganja računa.³¹⁴

Njima se podnose i javne tužbe, za koje se odredbina polaže. Amo pripadaju: krivo prisvajanje građanskoga prava i mićenje sudaca, ako tko darovima uteče takvoj tužbi; opadanje po zanatu; podmićivanje; krivo upisivanje među državne dužnike; lažna izjava o pozivanju na sud;³¹⁵ nebriisanje državnoga dužnika, koji je podmirio dug, i brisanje dužnika, koji nije podmirio, pa preljuba.

Oni drže pred sudom ispite za sve činovnike;³¹⁶ iznose na sud prizive onih, kojima općinari nijesu priznali građansko pravo,³¹⁷ i presude, koje izreče vijeće.³¹⁸

A iznose na sud i privatne tužbe, t. j. tužbe, koje se tiču trgovačkih i rudničkih stvari, pa tužbe protiv robova,³¹⁹ ako vrijeđaju slobodna čovjeka. Ktomu dijele ždrijebom poglavarstvima sudove: i civilne i kriminalne.

Potvrđuju ugovore učinjene s drugim državama i iznose na sud tužbe, izišle iz tih ugovora, a tako i tužbe zbog krivoga svjedočanstva pred Areopagom.

Suce pak određuju ždrijebom sva devetorica arhonata i deseti tajnik tesmoteta, a ždrebaju ih svaki od gradana svoje file.

Atloteti 60. Što se dakle tiče devetorice arhonata, tako je. Ždrijebom postavljaju i deset priređivača igara, atloteta,³²⁰ po jednoga iz svake file. A oni, pošto ih ispitom potvrde, vrše službu četiri godine: priređuju Panatenejski ophod, muzičko i gimnastičko natjecanje i konjsko utrkiivanje; staraju se oko izrađivanja pepla,³²¹ oko pravljenja amfora, zajedno s vijećem, i predaju ulje atletima.

To se ulje kupi od svetih maslina, a izgoni ga arhont od vlasnika zemljišta, na kojima masline rastu, i to podrug kotile³²² od svakoga stabla. Negda je grad davao pod zakup rod od tih maslina, i tko bi svetu maslinu iskopao ili uništio, sudilo mu je vijeće na Areopagu, pa ako bi ga proglasilo krivim, smrću su ga kaznili. Ali otkad prinosi ulje posjednik zemljišta, ukinut je taj postupak sudski, ma da još zakon vrijedi. Jer ulje pripada državi po zemljištu, ne po stablima.

Kad dakle arhont skupi ulje, cijedeno u godini njegove službe, predaje ga na Akropolu blagajni-

cima,³²³ i nije mu dopušteno prije postati članom Areopaga, dok sve ne preda blagajnicima. Blagajnici pak čuvaju ulje na Akropoli do Panateneja, a tad ga odmijere atlotetima, atloteti pak natjecanicima pobjednicima. Jer nagrade su pobjednicima ove: za muzička natjecanja srebrn novac i zlatni predmeti, za muževno držanje i ljepotu štitovi, a za gimničke igre i konjsko utrkivanje ulje.

Vojnički činovnici

61. Vojničke pak činovnike biraju sve: ponajprije deset stratega. Iznajprije birali su po jednoga iz svake file, sada pak biraju ih između svih građana. A izborom ih i razređuju, pa postavljaju jednoga zapovjednikom nad hoplitima, koji hoplite vodi, kad izlaze na vojnicu; drugoga čuvarom zemlje, koji Atiku brani i ratuje, ako rat u zemlji biva; dvojicu za Pirej, jednoga za Munihiju, drugoga za Aktu, koji se brinu za zaštitu pirejske luke i brodarnice; jednoga za simorije,³²⁴ koji bira trijerarhe, vodi im rasprave o zamjeni imutka i pravde za prednost im na sud iznosi; ostale pak stratege razošilju, gdje su kada potrebni.

U svakoj se pritaniji glasuje³²⁵ o njima, vrše li dobro svoju službu, i ako za koga glasuju nepovoljno, sude mu na sudu. Bude li osuđen, određuju suci, što valja da pretrpi ili plati, bude li pak odriješten, opet vrši službu. Kad stratezi zapovijedaju, imaju vlast neposlušna u okove svezati, otpustiti ga i globu mu udarati, ali obično globe ne udaraju.

Nadalje biraju deset taksijarha,³²⁶ po jednoga iz svake file, koji zapovijeda ljudima svoje file i postavlja lohage.³²⁷

Biraju i dva hiparha³²⁸ između svih građana, koji zapovijedaju konjanicima razdijelivši između sebe file: po pet svaki. Vlast imaju nad konjanicima onakvu, kakvu stratezi nad hoplitima. A glasuje se i o njima.

Biraju i deset filarha,³²⁹ po jednoga iz svake file, da zapovijeda konjanicima kao što taksijarsi hoplitima.

Biraju i hiparha za Lemno,³³⁰ koji stoji na čelu konjanicima na Lemnu.

Biraju i blagajnika za brod Paral i sada za brod Amonov.³³¹

Dvojako ždrebavanje činovnika. Plaće

62. Činovnici, koji se ždrijebom postavljaju, postavljali su se prije dvojako: jedni su se ždrebali, zajedno s devetoricom arhonata, iz čitave file, a drugi, koji se ždrebaju u Tesejevu hramu, dijelili su se po općinama. Ali otkad su općine stale službama trgovati, ždrebaju i te činovnike iz čitave file ošim vijećnika i stražara,³³² koje ostavljaju općinama.

A plate primaju ove: ponajprije narod, za obične skupštine po drahmu, a za glavnu devet obola;³³³ suci, po tri obola;³³⁴ vijećnici, po pet obola. Pritanima dodaje se k tome obol za hranu. Devet arhonata primaju za hranu svaki po četiri obola,³³⁵ i uzdržavaju od toga glasnika i frulača. Arhont za Salaminu prima drahmu na dan. Atloteti jedu u pritaniju³³⁶ za sve vrijeme mjeseca hekatombeona,³³⁷ kad padaju Panateneje, i to počevši od četvrtoga. Amfiktionci za Del³³⁸ primaju iz delske blagajne drahmu na dan. Novac za hranu primaju i svi činovnici, koji se šalju na Sam, Skir, Lemno i Imbro.

Vojničke je službe slobodno otpravljati više puta, a od ostalih službi nijednu, samo je vijećnikom postati dopušteno dvaput.

Porota. Ždrebališta i suci

63. Sudove ždrebaju devetorica arhonata po filama, a suce za desetu filu tajnik tesmoteta.

Ulaza u sudnice ima deset, po jedan za svaku filu;³³⁹ dvadeset ždrebališta, dva za svaku filu;

sto kovčežića, deset za svaku filu, i drugih kovčežića, u koje se bacaju iskaznice izdrebanih sudaca, pa dvije žare. Na svakom se izlazu postavlja toliko štapova, koliko je sudaca, i u žaru baca toliko žirova, koliko je štapova. Na žirovinu zabilježeno je jedno slovo počevši od jedanaestoga, od *A*, koliko sudnica valja popuniti.

Suditi mogu svi, koji su navršili tridesetu godinu života, a ne duguju državnoj blagajni i nijesu lišeni građanskih prava. Sudi li tko od onih, kojima nije dopušteno suditi, toga prijavljuju i na sud izvode, pa ako bude osuđen, određuju mu k tome suci, što po mišljenju njihovu zaslužuje da pretrpi ili plati. Ako ga novcem kazne, treba da leži u zatvoru, dok ne plati predašnji dug, zbog kojega je bio prijavljen, i globu, što mu je sud k tome odredi.

Svaki sudac ima šimširovu iskaznicu, na kojoj je napisano njegovo ime, ime oca njegova i općine, pa jedno slovo alfabeta do *K*. Suci su naime razdijeljeni po filama na deset odjela, i u svakom je odjelu, slovom označenu, približno jednak broj sudaca.

Kad tesmotet izdreba slova,³⁴⁰ koja valja staviti na sudnice, sluga ih ponese i pribije na svaku sudnicu slovo, koje joj je ždrijebom dopalo.

Zdrebavanje sudaca i sudnicâ 64. A kovčežići, ono deset, stoje sprijeda na ulazu kod svake file.³⁴¹

Na njima napisana su slova do *K*. Kad suci ubace iskaznice u kovčežić, na kojem je napisano isto slovo, koje je dotičnome i na iskaznici, strese³⁴² sluga kovčežiće, a tesmotet vuče iz svakoga od njih po jednu iskaznicu.

Izvučeni zove se nabijač, jer nabija iskaznice iz kovčežića na šipku, na kojoj je isto slovo kao na kovčežiću. On se ždreba, da uvijek isti ne nabija i ne vara. Šipki ima pet u svakom ždrebalištu.

Kad arhont baci ždrebove u žaru, ždreba svoju filu po ždrebalištima.³⁴³ Ždrebovi su od bronze, a ima crnih i bijelih. Koliko valja izdrebati sudaca, toliko se ubacuje bijelih ždrebova, po jedan ždrijeb za pet iskaznica, a crnih tako isto. A kad arhont izvuče ždrebove, zove glasnik izdrebane suce. Među suce broji se i nabijač.

Kad se pozvani na poziv javi, vuče žir iz druge žare,³⁴⁴ pruži ga, držeći slovo³⁴⁵ gore, i pokazuje najprije arhontu, koji upravlja ždrebanjem. A kad arhont vidi slovo, stavlja iskaznicu sučevu u kovčežić, na kojem je napisano isto slovo kao na žiru,³⁴⁶ da sudac ide u sudnicu, koja mu ždrijebom zapadne, a ne u onu, u koju hoće, i da ne bude moguće skupiti u sudnicu suce, koje tko hoće.

Kod arhonta stoji toliko kovčežića, koliko sudnica valja popuniti, a na svakom je slovo, koje je za koju sudnicu izdrebano.

Zdrebavanje sudaca (nastavak) 65. Sudac pokaže žir još jednom, i to slugi, pa ulazi potom u prostor s onu stranu ograde. Sluga daje mu štap, bojom jednak sa sudnicom, na kojoj je isto slovo kao na njegovu žiru, da bude primoran ući u sudnicu, koja mu je ždrijebom zapala. Jer ako u drugu ulazi, obličuje ga boja štapa.

Sudnice su naime također obojene,³⁴⁷ i to svaka na gornjem pragu ulaza. Kad primi štap, ide sudac u sudnicu, koja je iste boje kao štap i ima isto slovo kao njegov žir. A kad uđe, dobiva državnu marku od onoga, koji je za tu službu izdrebano.³⁴⁸

Pošto se suci na opisani način nađu u sudnici, predaju žir i štap. Onima pak, za koje ždrijeb ne iziđe, vraćaju nabijači iskaznice.

Ali državne slugе odnose kovčežiće od svake file i predaju kod svake sudnice po jedan, i to onaj, u kojem su imena članova file, što zasjedaju

u onoj sudnici. A predaju kovčežić petorici³⁴⁹ sudaca, koji su ždrijebom postavljeni za to, da vraćaju te iskaznice sucima u svakoj sudnici, kako bi ih iz njih pozivali i davali im plaću.³⁵⁰

Predsjednici sudova i nadziratelji glasanja 66. Kad su sve sudnice zapremljene, postavljaju se u prvoj od njih dvije žare i mjedeni ždrebovi, koji su obojeni bojama sudnica, i drugi ždrebovi, na kojima su napisana imena činovnikâ predsjednikâ. Dva tesmoteta, ždrijebom izabrana, stavljaju ždrebove odijeljeno jedne od drugih, i to jedan obojene u jednu žaru, a drugi imena činovnika u drugu. Na koga od činovnika padne ždrijeb prvog, za toga proglašuje glasnik, da će imati na raspolaganje prvu izdrebenu sudnicu, za drugoga, da će imati drugu, i isto tako za ostale, da nijedan od njih ne zna unaprijed, koju će sudnicu imati, nego da se svaki služi onom, koju ždrijebom dobije.

A kad suci dođu i kad ih razdijele u pojedine sudnice, vuče predsjednik u svakoj sudnici iz svakoga kovčežića po jednu iskaznicu, da bude deset ljudi, po jedan iz svake file.³⁵¹ Te pak iskaznice baca u drugi, prazni kovčežić i između njih određuje ždrijebom prvu petoricu: jednoga, da pazi na uru,³⁵² a ostalu četvoricu, da nadziru glasovanje, da nitko ne miti niti onoga, koji pazi na uru, niti one, koji nadziru glasovanje, i da ne bude kod toga uopće nikakve prijevare.

Ona pak petorica, za koje ždrijeb nije izišao, primaju od predsjednikâ naputak, kako i gdje će pojedine file plaću primati u samoj sudnici, kad izreku presudu, da primu novac, rastavši se, u manjim skupovima i da mnogi na isto mjesto stisnuti jedni drugima ne smetaju.

Sudska sje- dnica. Govori 67. Kad to izvrše, pozivaju predsjednici parce unutra i iznose parnice, i to privatne, kad privatne stvari presuđuju, četiri na broj, po jednu od pojedinih, zakonom određenih grupa parnica, a suparnici se zaklinju, da će govoriti samo o stvari; javne pak parnice, kad javne stvari presuđuju, i tad samo jednu rasprave.³⁵³

Tu su vodene ure s cijevima za istjecanje. U njih ulijevaju vodu, prema koje množini valja govoriti u parnicama. A daje se deset hoa³⁵⁴ za parnice preko pet tisuća drahama i tri za drugi govor; sedam hoa za one do pet tisuća drahama i dvije za drugi govor; pet hoa za manje od dvije tisuće drahama i dvije za drugi govor; šest hoa za rasude između više njih,³⁵⁵ kod kojih nema drugog govora nikakva.³⁵⁶

Sudac, koji je ždrijebom postavljen nad urom, zatvara cjevčicu, kadgod ima tajnik da čita ili kakav zakon ili svjedočanstvo ili što slično. A kad se raspra raspravlja prema odmjerenu danu,³⁵⁷ tad ne zatvara cjevčicu, nego daje jednaku količinu vode i tužitelju i onome, koji se brani.

A mjeri se dan prema danima mjeseca Posideona³⁵⁸

.
.
.
.
.
.
.
.
.
.

. Dan se dijeli kod javnih³⁵⁹ parnica, kod kojih po zakonu osuđuju na tamnicu, smrt, progonstvo, gubitak građanskih prava ili na zapljenu dobara ili treba tek glasovanjem odrediti, što dotični valja da pretrpi ili plati.

Glasovanje 68. Javni su sudovi sastavljeni iz 501 člana, a to su oni, kojima daju presuđivati manje parnice,³⁶⁰ a kad treba veće javne parnice iznijeti pred 1000 sudaca, tada se sastaju u helijaji dva suda. Za najznatnije pak parnice združuju se tri suda: 1500 sudaca na broj.

Glasovnice su mjedene te imaju po srijedi os; pola ih je probušenih, pola punih. Kad su govori izgovoreni, predaju oni, koji su ždrijebom postavljeni nad glasovanjem, svakom sucu po dvije glasovnice, jednu probušenu i jednu punu, i to tako da ih oba suparnika jasno vide, kako ne bi dobio nijedan niti obje probušene ni obje pune. Zatim onaj, koji je za tu službu izdrebao,³⁶¹ skuplja biljege, mjesto kojih svaki sudac, kad glasuje, dobiva mjeden biljeg, označen slovom *T* (jer tri³⁶² obola dobiva, kad je predaje), a to zato, da glasuju svi. Nikome naime nije slobodno primiti biljega, ako ne glasuje.

. Dvije su amfore, jedna mjedena, druga drvena, koje stoje odijeljene u svakoj sudnici, da tko krivo ne baci glasovnice. U njih suci glasuju: mjedena je valjana, a drvena nevaljala. Mjedena ima prorezan poklopac te propušta samo jednu glasovnicu, da isti sudac ne može ubaciti dvije.

Kad suci hoće da glasuju, pita glasnik najprije, da li suparnici prigovaraju izjavama svjedoka, jer kad započnu glasovati, nije slobodno prigovoriti. Zatim opet proglašuje: »Probušena glasovnica za prvoga govornika, puna za drugoga.«³⁶³ Sudac uhvati glasovnice za os,³⁶⁴ pa pritiskuje sredinu glasovnice,³⁶⁵ ne pokazujući tako parničarima niti probušenu niti punu, i baca valjanu glasovnicu u mjedenu amforu, a nevaljalu u drvenu.

Brojenje glasova i određivanje kazni 69. Kad su svi suci glasali, uzmu sluge valjanu amforu i izaspu je na ploču, koja ima toliko rupa, koliko je glasovnica, da se one, očigledno postavljene, lako

pobroje, i da osi, probušene i pune, budu vidljive suparnicima. Oni, koji su ždrijebom postavljeni nad glasovnicama, izbroje ih na ploči, svake napose, pune i probušene. I tad oglašuje glasnik broj glasovnica, dajući probušene tužitelju, a pune tuženiku. Kome više zapadne, taj dobiva parnicu, a ako su glasovi jednaki, dobiva je tuženik.³⁶⁶

Zatim određuju suci i kazan, ako je treba odrediti,³⁶⁷ pa glasuju na isti način vraćajući biljeg i primajući opet štap. Obrazloženje pak predložene kazni³⁶⁸ biva prema mjeri od pola hore vode,³⁶⁹ za svaku stranku. A kad su presudili, što im je po zakonu određeno,³⁷⁰ primaju plaću u onom odlietu, koji je koga ždrijebom zapao.³⁷¹

BILJEŠKE

¹ Početak spisa je izgubljen. S obzirom na gl. 41., koja donosi kratak pregled razvitka atenskog ustava, vrlo je vjerojatno, da je tu bilo govora o Ionovu i Tesejevu radu oko atenskoga državnog uređenja. U lakuni pak, koja se nalazi neposredno prije gl. 1., pripovijedao je pisac o neuspjelu pokušaju Kilonovu, da se dokopa tiranide u Ateni. Kilon uteče, a pristaše njegove pribjegu k žrtveniku Ateninu, ali ih arhont Megaklo od roda Alkmeonovaca domami napolje i smakne. Tim okalja sebe i rod svoj, a na zemlju baci teško prokletstvo. Naš se tekst počinje s očišćanjem toga zločinstva.

² Epimenid, kretska čudotvorac i teolog.

³ T. j. za šesti dio od godišnjih plodova.

⁴ Ion, po kojem su Atenjani dobili ime Jonjani (Herodot VIII 44), pozvan je u Atenu za vojskovođu za vladanja kralja Erehteja u jednom ratu s Eleusinom.

⁵ Medont, sin Kodrov, spominje se obično kao posljednji kralj atenski.

⁶ Akast se inače nigdje ne spominje. Po onom, što Aristotel kaže o njemu, čini se, da je bio prvi arhont.

⁷ Žena arhonta kralja (*βασίλισσα*) vjenčala se simbolički s Dionisom drugi dan svetkovine zvane Antesterije. Zato je i morala biti dievoikom, kad je pošla za Brasileja.

⁸ T. j. za stratege i hiparhe. Prevodeći to mjesto, koje dopušta dvojako tumačenje, priklonio sam se u glavnom Hude-ovu shvaćanju (2. izd. 1916.). Isp. i G. Busolt, Griechische Staatskunde I, str. 54.

⁹ Navedeni Drakontov ustav podudara se u mnogim stvarima s nacrtom provizornoga i definitivnog ustava, što su ih g. 411. izradili oligarsi (isp. Aristotel, Ust. aten. gl. 30. i 31.). Zato danas neki drže, da taj ustav nije autentičan, nego da su ga izmislili i podmetnuli Drakotu oligarsi, kako bi se mogli pozivati na nj kao na tobožnji očinski ustav (*πάτριος πολιτεία*) Isp. Busolt, o. c. I, str. 52. i d.

¹⁰ Te su riječi nemila kritika Drakontovih političkih reformi, koje su doduše zaštitile narod od samovolje plemstva, ali socijalnoj nevolji, u kojoj se zemlja nalazila, nijesu do- skočile.

¹¹ Obično se uzima, da je Solon bio arhont g. 594./3., ali ima vijesti, koje stavljaju arhontat njegov u g. 592./1.

¹² Svojom elegijom *ἴομεν ἐς Σαλαμῖνα κτλ.* ohrabrio je Solon Atenjane, te su u sretnom boju opet stekli Salaminu, koja su im Megarani oteli.

¹³ Solon je bio trgovac. Trgovao je uljem, kako se može zaključiti iz Plutarha, Sol. 24.

¹⁴ *Σεισάχθεια* je »skidanje tereta« (*σειώ* = tresti i *ἄχος* = teret).

¹⁵ Solonovi su se zakoni napisali upravo na pobijeljene drvene ploče, koje su po četiri zajedno bile uglavljene u po- kretne osovine (*ἄξωνες*) i čuvale se u Pritaneju. To je bio original, iz kojega su ih kasnije prepisali na kamene pira- mide (*κύβεις*) i postavili u Kraljevskom trijemu. Što sta- riji pisci ponajviše spominju prijepis, a ne original, znači, da su građani Solonove zakone obično vidjeli i čitali na pome- nutim kamenim piramidama. Isp. Busolt, o. c. II, str. 852. i d.

¹⁶ Isp. o arhontima Aristot., Ust. aten. gl. 55.—59., o blagajnicima i poletima gl. 47., o jedanaestorici gl. 52. Kola- kretâ Aristotel ne spominje više. Oni su bili za Solona pa sve do g. 411. predstojnici državne blagajne. Ime postalo im je po svoj prilici asimilacijom od *κωλαγρέται* (*κῶλα* = udovi, dijelovi životinjskoga tijela i *ἀγέλω* = sabirati). Po tom su oni prvobitno sabirali bedra i druge dijelove žrtvovanih ži- votinja, koji su pripadali basileju i svećenicima. Malo pomalo prenijelo se na njih sabiranje drugih dohodataka, a napokon uprava državnih dohodaka i državne blagajne. Isp. Busolt, o. c., str. 589. i Boisacq, s. v.

¹⁷ Pod *δικαστήρια* valja razumjeti porotni sud (*ἡλιαία*), na koji je bio dopušten priziv protiv presude arho- nata. Isp. o njemu Aristot. Ust. aten. gl. 63. i d. Time, što je postavio taj sud, stvorio je Solon jedan od glavnih organa demokratskoga ustava.

¹⁸ Mjera za suhi prihod (žito) bila je *μέδιμνος* (52,4 l), a za tekući (vino i ulje) *μετρητής* (39,3 l). Solon nije pravio razlike između tih mjera, pa je po tom pripadao među pen- takosiomedimne onaj, koji je dobivao pet stotina mjera i suhoga i tekućeg prihoda zajedno; i t. d.

¹⁹ T. j. držati konja (*ἵπποτροφεῖν*).

²⁰ U to su doba bile četiri fila, dakle su zajedno predla- gale četrdeset kandidata, između kojih se ždrebalo devet arhonta. Neki s pravom sumnjaju, da bi Solon tako važnu oblast, kao što su još u to doba bili arhonti, prepustio ždri- jebu, pa misle, da je navedena vijest Aristotelova kombina- cija, koju je pisac stvorio potaknut prilikama, kakve su u toj stvari bile u njegovo doba, kad su se arhonti doista ždrebali, i to od kandidata, koji su bili prije izdrebani po fila- ma, ali nijesu više imali onoga značenja u državi kao negda. Isp. Busolt, o. c., II, str. 842. i d.

²¹ Razdiobu fila na tri trećine (*τριτῶες*) zadržao je u svom ustavu, kako ćemo vidjeti, i Klisten, ali je mjesto četiri ple- menske uveo deset teritorijalnih fila.

²² Naukrarije, kojima su ravnali naukerai (po svoj pri- lici od *ναῦς* i *κάρα*, upravo: *ναῦς* + **κρᾶσρος* = glavari lada), bile su isprva postavljene za opremanje ratnih lada (svaka je morala sagraditi po jedan brod), ali su kasnije služile i u druge administrativne svrhe.

²³ Taj je zakon bio zacijelo na glasu kao vrlo zamršen. Kći baštinica, kojoj je kao jedinici dopao sav očevo imetak, morala se udati za najbližega rodaka. Ali se događalo i to, da je i udata žena bez djece kao baštinica morala poći za najbližega rodaka i rastati se od svog dosadašnjeg muža. Sve je to dakako donosilo sa sobom mnoga prijeporna pitanja, o kojima je morao odlučivati sud.

²⁴ Pod mjere (*μέτρα*) razumijeva Aristotel ovdje mjere za tekućine i za suhe stvari. Te je mjere Solon reformirao tako, da je mjeru za tekućine (*μετρητής*) povećao od 36 l na 39,3 l, a mjeru za suhe stvari (*μέδιμνος*) od 45 l na 52,4 l. Isp. bilj. 18.

²⁵ Fidon, argivski vladalac (oko 750. pr. Kr.) načinio je Peloponežanima mjere (isp. Herodot, VI 127), koje su do Solona upotrebljavali i Atenjani.

²⁶ Budući da se mina svagda dijelila na stotinu drahama, možemo tu vijest Aristotelovu, po Busoltu, o. c. I, str. 594. bilj. 1., shvatiti samo tako, da je mina, koja je vrijedila prije Solona, težila sedamdeset Solonovih drahmi, t. j. da je se- damdeset Solonovih drahmi bilo toliko, koliko stotinu starih.

²⁷ Stater (*στατήρ*) je težina i novac. Kako se iz teksta vidi, ovdje je govor o prvom.

²⁸ Preveo Hugo Badalić.

²⁹ Preveo Koloman Rac.

³⁰ Stihove 3.—22. i 29.—30. preveo Hugo Badalić, ostalo Koloman Rac.

³¹ Od stiha 6.—9. preveo Koloman Rac, ostalo prevodilac.

³² U određivanju hronologije toga perioda ne slažu se učeni ljudi. U najnovijoj se nauci misli (Busolt, II 860), da je prva anarhija bila g. 590./89., druga 586./5., a Damasijska da je izabran za arhonta g. 582./1.

³³ Po Herodotu (I 59) uzeo je kao strateg lučki grad Niseju.

³⁴ Komej je bio po tom arhont g. 561./60.

³⁵ Hegesija bio je po tom arhont g. 556./55.

³⁶ Općina Peanija, gdje se rodio i veliki govornik Demosten, ležala je na istočnoj strani gore Himeta, a pripadala je Pandionskoj fili.

³⁷ I općina Kolit bila je izvan grada Atene. Ležala je na istoku, a pripadala je fili Egejskoj.

³⁸ Opširnije govori o tom Herodot I 61.

³⁹ Terma je mjesto u Makedoniji, poslije Tesalonika (= Solun). Po tom je Termajski zaljev sada zaljev Solunski.

⁴⁰ Pangej je gora u Makedoniji istočno od ušća rijeke Strimona (sada Struma), bogata zlatnim i srebrnim rudnicima. Tu su Atenjani podigli stotinu godina kasnije grad Amfipol, a nakon otprilike isto toliko godina makedonski kralj Filip grad Filipi.

⁴¹ Između Maratona i Atene.

⁴² Taj je hram ležao između trga i Akropole, ali nije istovetan s hramom, koji se danas tako naziva.

⁴³ Odnosi se na riječi »da ne borave u gradu...« O općinskim sucima isp. gl. 26., 3 i 53., 1.

⁴⁴ T. j. zlatno doba; isp. Hesiod, Djel. i dan. 109 i d.

⁴⁵ Filonej bio je arhont g. 528./7.

⁴⁶ Amprakija (poslije Ambrakija), grad u južnom Epiru, korintska kolonija; sada Arta.

⁴⁷ Kipselovci, potomci Kipsela, prvoga tiranina korintskoga i utemeljitelja korintskih kolonija. Vladali su i u Amprakiji.

⁴⁸ Jer su bili od zakonite žene Pisistratove.

⁴⁹ Anakreont, glasovit lirski pjesnik iz Teja u Joniji živio je u drugoj polovini 6. vijeka pr. Kr. Pjesme su njegove bile ljubavne.

⁵⁰ Simonid s otoka Keja (od g. 556.—466.) poslije Pindara najglasovitiji lirski pjesnik grčki.

⁵¹ Velika Panatenejska svetkovina svetkovala se svake četvrte godine u mjesecu kolovozu u slavu božice Atene žrtvama, natjecanjima i sjajnim ophodom, u kojem su uz ostalo građanstvo išle i izabrane djevojke noseći na glavi košare sa žrtvenim sudem (*αι κανηφόροι*).

⁵² To je bilo g. 514./3.

⁵³ Leokorej, hram u unutrašnjem Keramiku u Ateni, podignut u čast kćeri atičkoga heroja Leosa, koje je otac žrtvovao, da bi odvratio kugu.

⁵⁴ Pisac nišani na Tukidida VI 58.

⁵⁵ T. j. g. 511./10.

⁵⁶ Stari je delijski hram izgorio g. 548./7. pr. Kr. Nov su hram podigli Alkmeonovci povjerivši gradnju graditelju Spintaru iz Korinta. Herodot V 62 veli, da su zakupnici sagradili hram ljepše od nacрта uzevši mjesto vapnenca parski mramor.

⁵⁷ Tima riječima nagovješćuje pisac, da su Alkmeonovci Pitiju potkupili. Isp. i Herodot V 63: *ἀνέπειθον τὴν Πυθίην χρημασίαι.*

⁵⁸ Argejci bili su već od dorske seobe veliki neprijatelji Lakedemonjanima, pa je zato prijateljstvo njihovo s Pisistratovcima bilo dobra izlika Lakedemonjanima, da protjeraju Pisistratovce.

⁵⁹ Harpaktid bio je arhont g. 511./10.

⁶⁰ Pisistrat imao je vlast u rukama upravo 32 godine + 8 mjeseci, a Hipija 16 godina + 7 mjeseci = 49 godina.

⁶¹ Atenski su aristokrati sklapali politička društva, kako bi se među sobom podupirali kod izbora, pred sudom ili kod političkih prevrata.

⁶² Isp. gl. 1. i bilješ. 1. — Isto su to učinili Spartanci i u doba velikoga Perikla, čija je majka bila sinovica Klitenova. Isp. Tukidid I 126—127.

⁶³ Pripovijedajući te događaje Aristotel se mnogo približava Herodotu V 63 i d.

⁶⁴ Isagora bio je arhont g. 508./7.

⁶⁵ Kliten uveo je deset teritorijalnih fila mjesto dotadašnje četiri plemenske. Plemenske su file ostale i dalje, ali su zadržale samo sakralne funkcije. Isto su tako ostali i njihovi predstoinici (*φυλοβασίλεις*) i sudili s basilejem nepoznatom ubilcu.

⁶⁶ U Politici (1275 b 36) kaže Aristotel, da je Kliten uvrstio u file, dakle među građane, mnogo meteka, koji su bili stranci ili oslobođeni robovi (*πολλοὺς ἐφυλέτευσε ξένους καὶ δούλους μετοίκους*). Tima građanima dakako nije kasnije bilo drago, ako im je tko htio istraživati podrijetlo.

⁶⁷ Svaka se dakle fila dijelila na tri tritije (trećine), a svaka tritija na više općina. Ali tritije jedne file nijesu bile na okupu, nego je jedna bila u gradskom, druga u satrapskom, a treća u sredoziemskom okružju.

⁶⁸ Želeći ukloniti razliku između starih i novih građana odredio je Klisten, da se građani ne zovu kao dosad po ocu nego po općini; na pr. građanin iz općine Peanije, koji se dosad zvao *Δημοσθένης Δημοσθένους* (Demosten, sin Demostenov), imao se odsad službeno zvati *Δημοσθένης Παιανιεύς* (Demosten, pripadnik općine Peanije). Da je zadržan stari način nazivanja, bili bi se novi građani (stranci i oslobođeni robovi) po neatičkom, često i negrčkom, imenu svoga oca razlikovati od pravih građana.

⁶⁹ O naukrarima i naukrarijama isp. gl. 8., 3 i bilj. 22.

⁷⁰ Na pr. Ramnunt (*Ραμνοῦς*), Pirej (*Πειραιεύς*), Eleusina (*Ἐλευσίς*).

⁷¹ Na pr. po Titaku (*Τιτακός*), dobila je ime općina *Τιτακίδαί*, po Peonu (*Παίων*) općina *Παιονίδαί*, po Butu (*Βούτης*) općina *Βουτάδαι* i t. d.

⁷² Upravo: »Filama pak postavi za eponime (imenodavce) onu desetoricu, koje je Pitija...« Nove su se file prozvale dakle po domaćim herojima (osim file *Αλατῆς*, prozване po salaminskom Ajantu), koji su bili potom njihovi *ἐπώνυμοι* (imenodavci) i zaštitnici. Službeni je red fila bio ovaj: *Ἐρεχθίδης, Αλγῆς, Πανδίωνος, Λεοντίς, Ἀκαμαντίς, Ολυγῆς, Κερροπίς, Ἴπποθωντίς, Αλατῆς, Ἀντιοχῆς*. Isp. Busolt, o. c. II, str. 973.

⁷³ T. j. zakon, po kojemu se onaj građanin, za kojega je glasovala većina od 6000 građana, valja da ukloni na deset godina iz domovine. Ostrakizam zato, jer bi se ime onoga, za koga se mislilo, da je po ustav pogibeljan, na crepić (*ὄστρακον*) napisalo.

⁷⁴ Hermokreon bio je po jednima arhont g. 504/3., a po drugima g. 501./00.

⁷⁵ Isp. o polemarhu gl. 58., a o stratezima gl. 61.

⁷⁶ Fenip bio je arhont g. 490./89.

⁷⁷ T. j. g. 488./7.

⁷⁸ Isp. bilješku 37.

⁷⁹ Taj je Hiparh bio arhont g. 496./5.

⁸⁰ Telesin bio je arhont g. 487./6.

⁸¹ Unuk pomenutoga *Megakla*, protivnika Pisistratova, i sinovac Klistenov.

⁸² Alopeka bila je izvan gradskih zidina na putu od Dio-mejskih vrata prema Pentelikonu.

⁸³ Otac Periklov.

⁸⁴ ~~Nisodora~~ bio je arhont g. 483./2.

⁸⁵ Kraj na gori Lauriju u najjužnijem dijelu Atike, vrlo bogat srebrnim rudnicima.

⁸⁶ Hipsehid bio je arhont g. 481./80.

⁸⁷ Gerest je rt u južnoj Eubeji.

⁸⁸ Skilej je rt na istočnoj strani Peloponesu, na ulazu u Saronski zaljev.

⁸⁹ Ovdje je govor o Pausaniji, pobjedniku kod Plateje, koji je g. 467. bio optužen za državnu izdaju i smaknut. Pausanija, koji se spominje u gl. 38., unuk je toga Pausanije.

⁹⁰ Timosten bio je arhont g. 478./7.

⁹¹ Prinosi, koje su atenski saveznici davali u saveznu blagajnu za nastavak rata s Perzijancima, bili su više puta povišeni, pa su g. 425. donijeli do 1.200 talenata.

⁹² Isp. i Plutarh, Aristid 25. Iz Herodota I 165 vidimo, da ta simbolika ima da označi stalnost ugovora.

⁹³ Pisac misli Peloponeski rat.

⁹⁴ T. j. ljudi, koji su se hranili u pritaneju. A u starom pritaneju na južnoj strani Akropole gostili su Atenjani strane poslanike i zaslužne građane, i to jedamput ili sav život do smrti.

⁹⁵ Sinovi građana poginulih u ratu odgajali su se na državni trošak, a kad su dorasli do oružja, dobili su od države i potpunu bojnu opremu.

⁹⁶ Konon je bio arhont g. 462./1.

⁹⁷ Za taj je naime postupak sudio Areopag; isp. gl. 8., 4.

⁹⁸ Na prijedlog Efijaltov oteta su Areopagu sva politička prava i predana vijeću, narodnoj skupštini i sudovima, a njemu je ostalo samo suđenje za naumljeno ubistvo (*φόνος ἐκούσιος*) i nadležnost u nekim vjerskim stvarima.

⁹⁹ Lakunu sam popunio prema Kaibel-Willamowitzvejoj konjekturi *ὁ μὲν Θεμιστοκλῆς* s dodatkom *ὅτι ἀπέφυγεν τὴν δίκην* (M. Stoschek).

¹⁰⁰ Tanagra je grad u Beotiji. Isp. o tom i Plutarh, Periklo gl. 10.

¹⁰¹ Mjesto *νεώτερον* čitam ovdje s Weilom *ἐνεώτερον* (*ἐνεός* gluhonijem, mlitav).

¹⁰² T. j. tada su služili u vojsci građani, a ne plaćenici kao u Aristotelovo doba.

¹⁰³ To je bilo g. 457./6.

¹⁰⁴ Lisikrat je bio arhont 453./2.

¹⁰⁵ Antidot je bio arhont g. 451./50.

¹⁰⁶ Kimon je bio optužen, što je u ratu protiv Tatana (453) propustio zgodnu priliku da udari na Makedoniju.

¹⁰⁷ Pitodor je bio arhont g. 432./1.

¹⁰⁸ Javne dužnosti (*λειτουργία*, liturgije), koje su imali obavljati bogati građani, bile su ove: opremanje korova (*χορηγία*), briga za utrku bakljama (*γυμνασιαρχία*), gošćenje naroda (*ἐστιάσεις*), opremanje ratnih lada (*πρωτοραρχία*) i predugam ratnoga poreza (*προεισφορά*).

¹⁰⁹ Općinari Kimonovi, stanovnici atičkoga dema istoga imena.

¹¹⁰ T. j. da mu daje iz državne blagajnice.

¹¹¹ Anit, sin Antemionov, bogat atenski kožar, bio je jedan od tužitelja Sokratovih, a dotjerao je i do vojvodske časti, pa je g. 410. bio poslan s brodovljem u pomoć mesenskom lučkom gradu Pilu, što ga je g. 425. zaposjeo vojvoda Demosten, ali se radi nepovoljnih vjetrova vratio u Atenu neobavljena posla.

¹¹² Nije riječ o Tukididu, sinu Olorovu, poznatom historiku, nego o Tukididu, sinu Melesijinu, vojvodi i državniku, koj je g. 442. bio prognan ostrakizmom.

¹¹³ Kleenet, otac Kleonov bio je kožar.

¹¹⁴ Novčana potpora od dva obola na dan, koju je država u teškim godinama dekelejskoga rata davala siromašnim građanima.

¹¹⁵ Čudnovata je ovdje naklonost Aristotelova prema Teramenu, koga nijesu ni Tukidid ni Ksenofont niti Lisija simpatično prikazali.

¹¹⁶ Taj je savez uglavljen g. 412. (isp. Tukidid VIII 18): Sparta dopušta perzijskom kralju, da opet zavlada malazijskim Grcima, a Perzija obećava Spartancima pomoć protiv Atenjana.

¹¹⁷ Općina Anaflist ležala je u jugoistočnom dijelu Atike, a pripadala je Antiohovoju fili.

¹¹⁸ To je povjerenstvo, sastavljeno od starijih ljudi, bilo postavljeno odmah poslije poraza Atenjana na Siciliji sa zadaćom, da se savjetuju (*πρόβουλοι*) o svemu, što ih istu prilike (isp. Tukidid VIII 1). Jedan od članova povjerenstva bio je po svoj prilici i pjesnik Sofoklo.

¹¹⁹ Po toj osobitoj zadaći, da prijedloge svoje imaju pismeno podnijeti (*συγγράφειν*) postali su *πρόβουλοι* sada *συγγραφεῖς*.

¹²⁰ Pritani bili su upravo upravna oblast, t. j. vlada atenska, pa su do početka 4. vijeka predsjedali i u sjednicama narodne skupštine; isp. o njima gl. 43.—44.

¹²¹ Tužba s protuzakonitosti (*γραφὴ παρανόμων*) mogla se podignuti i protiv predlagača i protiv prijedloga njezova ili

zakona, a ticala se često i posve formalnih pogrešaka. Posljedica joj je bila, da je vrijednost prijedloga ili zakona bila dignuta do sudske presude. Ta je tužba služila za obranu demokracije, da se ne uzmogne promijeniti ustav.

¹²² Po toj zadaći svojoj, t. j. da izabere (*καταλέγειν*) onih pet tisuća novih građana, nazvao se taj odbor od stotinu ljudi *καταλογεῖς*.

¹²³ Po toj zadaći, t. j. da izradi nov ustav (*ἀναγράφειν τὴν πολιτείαν*) prozvaao se taj odbor od stotinu ljudi *ἀναγραφεῖς*.

¹²⁴ Po tom bi dakle prijedlogu izlazili odsad činovnici iz samoga vijeća te ne bi bili odijeljeni od njega, kako je to bilo u demokratskom ustavu atenskom.

¹²⁵ O taksijarsima, hiparsima i filarsima isp. gl. 61., 3—5.

¹²⁶ Isp. o njima gl. 47., 1.

¹²⁷ Helenski su blagajnici primali za vrijeme prvoga pomorskoga saveza na otoku Delu prinose saveznika i njima upravljali. Isp. gl. 23., 5. i bili. 91. Kad je saveznička blagajna g. 454./3. prenesena s Dela u Atenu, razvila se ona pomalo sve više u atensku državnu blagajnu, pa su i helenski blagajnici postali pravi atenski činovnici.

¹²⁸ *Ἱεροποιοί*, isp. o njima gl. 54., 6.

¹²⁹ Sudeći po svezi *καὶ ἱεροποιοὺς καὶ ἐπιμελητὰς* pa po broju deset, Aristotelu su ondje po svoj prilici na umu *ἐπιμεληταὶ τῆς πομπῆς τῷ Διονύσῳ*, koji su arhontu pomagali kod svetkovine *Διονύσια τὰ ἐν ἄστει* (Velike Dionisije).

¹³⁰ Tko bi imao birati te činovnike, ne vidi se iz teksta, ali se po svemu čini, da bi to moglo biti samo vijeće, jer svi građani nijesu nigda okupljeni. Samo se ne zna, da li bi to imalo činiti vijeće, iz kojega izlaze pomenuti činovnici, ili vijeće, koje je bilo u službi prije toga vijeća. Isp. Wilamowitz, Aristoteles und Athen II, str. 116. bilj. 11.

¹³¹ To su po svoj prilici oni građani, koji zbog nenavršene tridesete godine života još nijesu mogli biti članovi vijeća, ali su pomalo dobivali to pravo.

¹³² T. j. *καταλογεῖς*; isp. gl. 29., 5 i bili. 122.

¹³³ T. j. koji će predsjedati vijeću. Po tom odbor petorice odgovara pritanima ili potonjim proedrima.

¹³⁴ Isp. gl. 43., 6.

¹³⁵ T. j. na prvom mjestu.

¹³⁶ Misli se ustav Drakontov i Solonov.

¹³⁷ T. j. prema odredbama definitivnoga ustava navedenoga u gl. 30.

- ¹³⁸ T. j. vijećnicima i stratezima.
- ¹³⁹ Kad stupi na snagu definitivni ustav, vršit će i onih četiri stotine vijećnika, postavljenih po provizornom ustavu, s ostalim građanima koji su navršili tridesetu godinu života, ponovo vijećničku službu, pa zato valja da i njih ona stotina ljudi (*καταλογεῖς*) podijele na četiri pomemuta odjela (*λίξεις*).
- ¹⁴⁰ Aristomah je kao predsjednik pritana (*ἐπιστάτης τῶν πρυτάνεων*) predsjedao taj dan u narodnoj skupštini.
- ¹⁴¹ Kalija je bio arhont g. 412./11.
- ¹⁴² Jedanaesti mjesec atičke godine: svibanj/lipanj.
- ¹⁴³ Dvanaesti mjesec atičke godine: lipanj/srpanj.
- ¹⁴⁴ Isp. gl. 31., 2.
- ¹⁴⁵ Teopomp je bio arhont g. 411./10.
- ¹⁴⁶ Grad u sjevernoj Eubeji.
- ¹⁴⁷ T. j. nakon propasti vijeća od četiri stotine članova; slično misli o tom Tukidid VIII, 97, 2.
- ¹⁴⁸ Kalija iz općine Angele je bio arhont g. 406./5.; isp. i bilj. 141. — Općina Angela pripala je Pandionskoj fili.
- ¹⁴⁹ Tri malena otoka uz eolsku obalu nasuprot otoku Lezbu.
- ¹⁵⁰ Taj je postupak kod suđenja bio nezakonit, jer je po zakonu trebalo za svakoga okrivljenika napose glasovati.
- ¹⁵¹ Od osam stratega, koji su sudjelovali u bici, došlo je pred sud samo šest, jer dvojica, sluteći, što ih čeka, nijesu išli u Atenu. Broj je dakle ovdje pretjeran kao i u Platonovoj Apologiji, 32 B.
- ¹⁵² Utvrđeno mjesto u Atici sjeveroistočno od Atene, koje su g. 413. zauzeli Spartanci i odatle uznemirivali Atenjane.
- ¹⁵³ Atenski demagog, kome su se komici često podrugivali. Mnogo je smetao oligarsima, pa je bio g. 404. na smrt osuđen. Isp. gl. 28., 3.
- ¹⁵⁴ Atenski savezni gradovi, od kojih su se tada mnogi pridružili Sparti.
- ¹⁵⁵ Aleksije je bio arhont g. 405./4.
- ¹⁵⁶ *Αἰγὸς ποταμὸς* (Kozja rijeka), riječica i grad u tračkom Hersonesu. Porazom Atenjana kod te rijeke završen je g. 405. peloponeski rat.
- ¹⁵⁷ Spartanski vojskovođa i vješt diplomata, koji je pobijedio Atenjane g. 407. kod Notija i g. 405. kod Egospotama.
- ¹⁵⁸ Isp. gl. 20. i bilj. 61.

¹⁵⁰ Pod tim se riječima ovdje očito misli umjerena Solonova demokracija, ali kao mirovna odredba mogao se pojam *ἡ πατριος πολιτεία* različito shvaćati. Zato su demokrati i razumijevali pod njim demokraciju, umjereni oligarsi umjerenu oligarhiju, a radikalni oligarsi strogu oligarhiju.

¹⁶⁰ Atenski državnik i govornik, drug Trasibulov, Opširnije se govori o njemu u gl. 40.

¹⁶¹ Isp. o njemu gl. 27., 5 i bilj. 111.

¹⁶² O njemu je bilo govora u gl. 29., 3.

¹⁶³ Umjereni oligarh, koji je htio da se politička prava ograniče samo na posjednike zemlje. Aristotel ga inače ne spominje, ali govore o njemu drugi, osobito Aristofan, *Žabe* 965 i *Ekli.* 97, odakle zaključujemo, da je Formisije bio čovjek strašna obličja, bradat i kosmat.

¹⁶⁴ Isp. o njemu gl. 28., 5 i bilj. 115. Kako je Teramen bio prevrtljiv, vidi se po tom, što je ipak i on bio jedan od tridesetorice tirana.

¹⁶⁵ Atička općina Afidna ležala je istočno od Dekeleje, a pripadala je fili Leontidi.

¹⁶⁶ Pitodor je bio arhont g. 404./3.

¹⁶⁷ Zakoni, kojima je Efijalt oteo Areopagu sva dodana prava (isp. gl. 25.) bili su postavljeni na samom Aresovu brežuljku. O Arhestratu ne znamo inače ništa.

¹⁶⁸ Isp. gl. 9., 2.

¹⁶⁹ Tri tisuće građana, koji su imali dobiti vlast u ruke, bili su otprilike jedna osmina od čitavoga broja isključenih građana.

¹⁷⁰ Sin Likonov, iz Stirije, vođa naroda i odličan vojskovođa, koji je g. 403. srušio u Ateni tridesetoricu. Kad je g. 389. provalio u Parnifiju, ubili su ga Aspendani.

¹⁷¹ Demokratski emigranti.

¹⁷² Klanac i tvrđava na gori Parnesu, na međi Beotije i Atike. Sačuvana je dobro do danas.

¹⁷³ Eetioneja, kršan poluotok kod Pireja. Tu je vijeće od 400 članova sagradilo tvrđavu, koju je narod na poticaj Teramenov porušio bojeći se, da ne bi služila vlastodršcima kao veza s njihovim spartanskim ortacima.

¹⁷⁴ Stalan naziv spartanskih namjesnika (zapovjednika) u osvojenim i savezničkim gradovima.

¹⁷⁵ U tom boju pade i Kritija, glava tridesetorice: isp. Ksenofont, *Hel. pov.* II 4, 11—19.

¹⁷⁶ Isp. bilj. 36.

¹⁷⁷ Atička općina Aherdunt pripadala je Hipotontskoj fili.

- ¹⁷⁸ Sin Plistoanaktov, kralj spartanski g. 408.—394.
- ¹⁷⁹ Pohvala je bila zacijelo pismena, u obliku službenoga dekreta.
- ¹⁸⁰ Euklid je bio arhont g. 403./2.
- ¹⁸¹ Kerici (po nekima: Kerikidi) i Eumolpidi, odlične plemićke porodice, u kojima su svećeničke službe kod eleusinskih misterija prelazile od oca na sina. Prvi dobili su ime po svojoj glasničkoj službi (*Κήρυκες*) kod svečanosti, a drugi su potomci eleusinskoga kralja Eumolpa.
- ¹⁸² T. j. u blagajnu peloponeskoga saveza, kome je sad i Atena morala pristupiti.
- ¹⁸³ T. j. pred vijećem na Aresovu brežuljku.
- ¹⁸⁴ Isp. gl. 38., 1.
- ¹⁸⁵ Isp. o njima gl. 52.
- ¹⁸⁶ Isp. gl. 35., 1.
- ¹⁸⁷ Ksenenet je bio arhont g. 401./400.
- ¹⁸⁸ T. j. g. 404./3.: isp. bilj. 166.
- ¹⁸⁹ T. j. ustav, koji je vrijedio u doba, kad je Aristotel pisao taj spis, a to je bilo otprilike između g. 329. i 324.
- ¹⁹⁰ Isp. gl. 3., 2 i bilj. 1. i 4.
- ¹⁹¹ Isp. bilj. 1.
- ¹⁹² Grad u Maloj Aziji zapadno od Smirne. Taj je tudinac zbog svojih zasluga dobio atičko građansko pravo, a bio je, kako spominje Platon u Ionu p. 541 D, i strateg. Nadinak βασιλεύς dobio je po svoj prilici po svom istočnjačkom vladanju.
- ¹⁹³ Ovdje završuje se prvi historički dio Aristotelova spisa i počinje se drugi, sistematički, koji prikazuje atenski ustav, kakav je bio u vrijeme piščeno.
- ¹⁹⁴ T. j. u popis općinara (*ληξιαρχικὸν γραμματεῖον*). Upisani mladići zvali su se odsad efebi.
- ¹⁹⁵ Ista se dob tražila i od korega dječaćkih korova; isp. gl. 56., 3.
- ¹⁹⁶ Činovnici su se postavljali na dva načina: jedni su se birali, a drugi ždrebali. Izbor vršio se u narodnoj skupštini dizanjem ruku (*χειροτονία, χειροτονέω*), a ždrebavanje (*κλήρωσις, κληρώω, κναμεύω, λαγχάνω*) vršili su u Tesejevu hramu tesmoteti (isp. gl. 62., 1). Postupalo se ovako: postavile su se dvije posude. U jednoj je bio bijel i crn bob (*κύαμος*), a u drugoj imena kandidata. Ond'a bi se izvuklo ime kandidata i zrno boba. S čijim bi se imenom izvuklo bijelo zrno, bio je izdrebao, a ostali bi propali.
- ¹⁹⁷ Tako se zvaao izvanji dio pirejskoga poluotoka.

¹⁹⁸ Ovalan komad tkanine, koji bi se oko lijevoga ramena omotao, a na desnom sklopčao kopčom, tako da su se oba okrajka na desnoj strani sruštala. Nose je konjanici, a poslije i efebi i putnici.

¹⁹⁹ Isp. bilješku 23.

²⁰⁰ Ta je služba uvedena g. 339./8., kad je na prijedlog Demostenov određeno, da se sav višak prihoda upotrijebi za rat.

²⁰¹ Dok je sav višak državnih prihoda tekao u blagajnu, iz koje se plaćala narodu ulaznina za kazalište, bila je u njihovim rukama sva financijalna prava.

²⁰² Služba mu je bila znamenita, jer je Atika imala malo vode, pa se zato nije ždrebao, nego birao.

²⁰³ Atenina svetkovina *τὰ Παναθήναια* svetkovala se 28. hekatombeona (srpanj-kolovoz). Pod Panatenejama misli ovdje pisac velike Panateneje, koje su se slavile svake četvrte godine, pa su po tom i pomenuti činovnici služili četiri godine.

²⁰⁴ Birali su se samo oni činovnici, za koje se tražilo osobito političko i vojničko iskustvo, a ostali su se ždrebali. Prema tome birali su se svi vojnički i financijalni činovnici pa neki tehnički činovnici.

²⁰⁵ Svih pet stotina vijećnika nije moglo uvijek biti na okupu, pa se zato vijeće podijelilo prema filama u deset sekcija po pedeset članova. Članovi one sekcije, koja je otpravljala poslove (*πρωτανεῦει*) zvali su se pritani (*οἱ πρωτάνεις, φυλὴ πρωτανεύουσα*), t. j. predsjednici, jer su u 5. vijeku predsjedali u vijeću i narodnoj skupštini, a vrijeme službe njihove zvalo se pritanija (*πρωτανεία*).

²⁰⁶ Atička je godina imala 354 dana.

²⁰⁷ *Ἡ θόλος* (takoder *ἡ σκιάς ἢ πρωτανείον*), okrugla zgrada na trgu blizu vijećnice, gdje su pritani uređovali i ručali.

²⁰⁸ Isp. gl. 62., 2.

²⁰⁹ T. j. u glavnoj skupštini šeste pritanije.

²¹⁰ Isp. gl. 22.

²¹¹ Kod tih pritužbi (*προβολαί*) nije tužitelj očekivao sudbenu osudu tuženikovu, nego je htio samo to, da se narodna skupština izjavi, da drži pritužbu za osnovanu i sudbeni progon tuženikov za opravdan. Ako je narod zabacio tužbu, odustao je zacijelo i tužitelj od sudbenoga progona; ako ju je odobrio, bio je to moralni poraz tuženikov, a tužitelju je stajalo na volju, da protivnika tuži sudu. Ali sud nije bio dužan pristati uz mišljenje narodne skupštine.

²¹² T. j. na žrtvenik.

²¹³ Pod svetim stvarima (*ιερά*), koje su u trećoj i četvrtoj skupštini svake pritanije dolazile na prvom mjestu, valja razumjeti sve, što je u vezi s čašćenjem bogova: žrtve, svečanosti, svetinje, božanstvu posvećene zemlje i sl. Zastupnicima stranih država i drugim odličnim ljudima davao je narod često ovlasticu, da dolaze pred vijeće i narod odmah iza svetih stvari: *πρώτοις (πρώτω) μετὰ τὰ ἱερά*.

²¹⁴ Tim se glasovanjem imao po svoj prilici odrediti dnevni red (isp. Eshin I 23), ali uredba pripada zacijelo u kasnije doba — u doba restaurirane demokracije. (Isp. Wilamowitz, Aristoteles und Athen II, 256).

²¹⁵ Predsjednik pritana, t. j. predsjednik vlade atenske (isp. bilj. 120) vršio je službu samo jednu noć i jedan dan (od zapada do zapada sunca), pa je po tom vlada atenska imala svaki dan drugoga predsjednika. Toliko je eto bila na oprezu demokracija atenska.

²¹⁶ Državna riznica bila je na akropoli, u opistodomu jednoga hrama Atenina (Staroga hrama ili Partenona), a državni arhiv u hramu matere bogova Kibeke (*Μητροῶν*).

²¹⁷ *Πρό-εδρος (ἔδρα, καθ-ἔδρα)*, predsjednik.

²¹⁸ Aristotel opisuje stanje, kakvo je bilo u njegovo doba, t. j. u 4. vijeku je vijeće i narodna skupština imala posebno predsjedništvo (predsjedao je predsjednik proedara), a u 5. vijeku predsjedao je u obje komore predsjednik pritana. Isp. bilj. 205.

• ²¹⁹ Za održavanje reda mogli su pozvati u pomoć i policiju (*μαστιγοφόροι, τοξῆται*).

²²⁰ Prije svega dakako »lijepo vrijeme«.

²²¹ U narodnoj skupštini nije se moglo raspravljati ni o čemu, o čem nije vijeće stvorilo prethodni zaključak (*προβούλευμα*).

²²² Možda je to hiparh Lisimah, što ga spominje Ksenofont u Hel. pov. II 4, 8 i veli za nj, da je pomagao »tridesetoricu«. Njegov oslobodilac Eumelid iz Alopeke nije inače poznat; isp. bilj. 82.

²²³ Tiran (*τύραννον* i *τύμπανον*) upravo bubnjič, talambas, koji se upotrebljavao u službi Rejinoj i Bakhovoj, ali i okrugla ploča uopće, pa tako i sprava, na koju su pripeli osuđenika i na smrt ga išibali.

²²⁴ Svi činovnici, i izabrani i izdrebani, morali su se prije nastupa službe podvrgći ispitu (*δοκιμασία*). Na tom se ispitu nije tražilo od kandidata nikakvo stručno znanje, nego su im se zadavala pitanja, koja su se ticala dobi

i građanskoga prava njihova, njihovih dužnosti prema roditeljima pa vojničkih i financijskih dužnosti. O dokimasiji arhonata isp. gl. 55., 3. Dokimasiju činovnika vršilo je vijeće i porotni sud. Vijeće ispitivalo je vijećnike za buduću godinu; arhonte i vijeće i sud, a ostale činovnike samo sud.

²²⁵ Trijere, tetrere i pentere: lade sa tri, četiri i pet redova veslača jedan povrh drugoga.

²²⁶ Počasni je dar bio zlatan vijenac.

²²⁷ *Τριηροποιοί*, dakle riječ po riječ: graditelji trijerâ. Ali ovdje je riječ o povjerenstvu od deset lica, koje se imalo brinuti, da se svake godine sagradi određeni broj ratnih lađa.

²²⁸ Isp. gl. 8., 1.

²²⁹ Po tom dakle pripadanje k prvom razredu ostaje bez pravoga značenja.

²³⁰ *Πωληταί; πωλέω*, prodavati, dakle: prodavači.

²³¹ Nema u tekstu, ali tako je smisao jasniji. Isp. Mathieu-Haussoullier, o. c. str. 49.

²³² *Λογισταί, λογίζομαι*, računati, dakle: računari. To povjerenstvo, sastavljeno od deset vijećnika, koji istražuju račune činovnika u svakoj pritaniji, treba razlikovati od logista, koje Aristotel spominje u gl. 54., 2.

²³³ *Ἐϋθύνοι: εὐθύς (ἰθύς)*, ravan, prav; *εὐθύνω (ἰθύνω)*, ravno praviti, ispravljati; *εὐθύνη* ili *εὐθυνα*, ravno stanje, odgovaranje za pravo stanje, davanje računa; *εὐθνοί*, povjerenici za davanje računa.

²³⁴ Isp. gl. 21., 6 i bilješku 72.

²³⁵ Isp. o njima gl. 16., 5; 26., 3; 53., 1.

²³⁶ Upravo: sjahao je s konja.

²³⁷ *Ἄμιπποι*: lako oružani brziči, koji su iza konjanika sjedili i u boju poskakivali.

²³⁸ *Καταλογεῖς: καταλέγω*, popisivati, novačiti; *κατάλογος*, popis; *καταλογεῖς*, popisivači, povjerenstvo, koje kupi novake.

²³⁹ Imenik (*πίναξ*) konjanika bio je zapečaćen.

²⁴⁰ S obzirom na gl. 46., 2 bili su to po svoj prilici nacrti za državne zgrade.

²⁴¹ Misli se peplos, što su ga Atenjani o Panatenejama u svečanom ophodu prinosili božici Ateni.

²⁴² Upravo: gradski nadzornici (*ἀστυνόμοι*).

²⁴³ Otprilike jedan kilometar i po.

²⁴⁴ Upravo: nadzornici mjera (*μετρονόμοι*) kao što su i *ἀγορανόμοι* tržni nadzornici.

²⁴⁵ Aristotel ih zove *σιτοφύλακες*.

²⁴⁶ Iz svake se file ždrebao po jedan, a jedanaesti bio im je tajnik.

²⁴⁷ Da prodaju to u korist državne blagajne.

²⁴⁸ Te su se prijave (*ἐνδειξις*) ticale ponajviše državnih dužnika, da vrše prava, što su ih poradi duga izgubili.

²⁴⁹ *Εισαγωγεῖς*, t. j. oni, koji iznose (*εἰσάγουσι*) pred sud parnice: iznositelji.

²⁵⁰ Godišnje su dakle kamate bile dvanaest drahama na stotinu mina.

²⁵¹ T. j. kao predsjednici porotnoga suda.

²⁶² Zato su se i zvali iznajprije »općinski suci« (*οἱ κατὰ δήμους δικασταί*) Isp. o njima gl. 16., 5 i gl. 26., 3, pa bilješku 43. i 235.

²⁵³ Grci ih zovu dijeteti (*διαιτηταί*), raspravitelji, jer raspravljaju raspre: *διαιωσι τὰς διαίτας*.

²⁵⁴ Na koje se stranke pozivaju.

²⁵⁵ Pred porotni sud.

²⁵⁶ Da su u šezdesetoj godini života.

²⁵⁷ Isp. bilješku 72.

²⁵⁸ Vojna dužnost trajala je u Ateni od 18.—60. godine života, dakle pune četrdeset i dvije godine, pa su po tom bila i četrdeset i dva dobna razreda. Svaki je dobni razred imao svoj popis, kojemu je na čelu stajalo ime onoga arhonta, pod kojim su članovi toga razreda kao efebi stupili u vojnu službu, i ime onoga od četrdeset i dva stalna eponima, po kojima su se pojedini dobni razredi zvali.

²⁵⁹ T. j. narodna skupština određuje, koji se dobni razredi imaju unovačiti.

²⁶⁰ Isp. bilješku 232.

²⁶¹ *Συνήγορος*, upravo: koji također govori; ovdje: državni odvjetnik.

²⁶² *Προξενίαι*, odluke o gostinskom pravu. Proksen (*πρόξενος*) je onaj građanin, koji se za tuđinca zauzima; koji štiti građane onoga grada, koji ga je imenovao proksenom. Slična dakle uredba kao današnji konzuli.

²⁶³ Isp. gl. 30., 2.

²⁶⁴ Po grčkom računanju slavile su se upravo svake pete godine, pa su se zato i zvale *πεντητηρίδες*.

²⁶⁵ Isp. bilješku 51. i 203.

²⁶⁶ Misli se sjajna svetkovina u čast Apolonu i Artemidi na otoku Delu (*τὰ Δήλια*), kamo su Atenjani slali svake četvrte godine poslanstvo (*θεωρία*) sa zborovima. Ali *τὰ*

Δήλια svetkovala su se i svake godine odašiljanjem atenskoga svečanoga broda na Del na spomen, što je Tesej Atenu izbavio od sramotnoga danka ubivši Minotaura.

²⁶⁷ Brauron je mjesto u Atici s hramom i prastarom slikom Tauridske Artemide. Svetkovina bila je najprije lokalna svetkovina mjesta Brauron, a kasnije je postala državnom, pa se svetkovala svake četvrte godine.

²⁶⁸ Svečanosti u slavu Herakla bile su u Grčkoj vrlo raširene. Glavna svečanost, koja se i ovdje misli, bile su maratonske Herakleje.

²⁶⁹ Demetrina svetkovina, kojoj je glavni dio bio svečani ophod svetom cestom iz Atene u Eleusinu.

²⁷⁰ Svetkovina Hefestova, koja je za arhonta Kefisofonta, t. j. g. 329./8. postala penterijskom.

²⁷¹ To se postavljanje započelo već od 6. vijeka, kad je Salamina došla u stalni posjed Atenjana. Kako se razabira iz riječi *καὶ τοῦνομα τοῦ ἀρχοντος ἀναγράφεται*, bio je taj arhont na Salaminu eponim, pa je po tom imao i drugih poslova, a ne samo brigu za priređivanje Dionisija.

²⁷² Po Aristotelovim riječima čini se, da je i tom činovniku bila služba samo upravljati Dionisijama i postavljati ljude, koji će korove opremati (korege). Ali on je bio upravo načelnik pirejski. Želeći naime, da u tako važnom mjestu, kao što je bio Pirej za njih, imadu svoga čovjeka, Atenjani su uz ostale oblasti ždrebali i demarha za Pirej.

²⁷³ Isp. gl. 3., 2-4; 8., 1; 22., 5; 26., 2.

²⁷⁴ Isp. bilješku 224.

²⁷⁵ Glasovanje je dakle bilo puka formalnost.

²⁷⁶ T. j. o arhontima.

²⁷⁷ Jamačno žrtvenik na trgu kod Kraljevskoga trijema.

²⁷⁸ T. j. na stube žrtvenika.

²⁷⁹ Arhonti su se zaklinjali, da će taj kip postaviti u Delfima, i to onoliko težak, koliko je koji od njih. Isp. Plutarh, Solon gl. 25. i Platon, Fedro str. 235 D; isp. i gl. 7., 1.

²⁸⁰ Ta je objava bila vrlo važna, jer je jamčila građanima državnu zaštitu njihova imutka.

²⁸¹ Muški i dječjački korovi pjevali su o Velikim Dionisijama ditirambe u slavu boga Dionisa.

²⁸² Žetvena svečanost u slavu Apolona i Artemide.

²⁸³ Građanin, kome je bilo naredeno, da izvrši kakvu javnu dužnost (*ἀγρουργία*, upravo: radnja za narod: isp. bilj. 108), mogao je pozvati drugoga, da tu dužnost od njega

preuzme, ako je vidio, da je onaj bogatiji od njega. Ako je pozvao to odbio, predložio mu je zamjenu imutka (*ἀντιδοσις*).

²⁸⁴ Tko je izvršio liturgiju, bio je godinu dana slobodan od svake liturgije.

²⁸⁵ Isp. gl. 42., 2 i bilješku 195.

²⁸⁶ Isp. bilješku 266.

²⁸⁷ Posvećeni u eleusinske misterije (*μύσται*) proveli su noć prije svečane povorke u Eleusinu u svetištu Asklepijevu.

²⁸⁸ Isp. gl. 30., 2 i bilješku 129.

²⁸⁹ O Velikim Dionisijama bila su najprije lirska natjecanja. Natjecali su se muški i dječjački korovi pjevajući ditirambe. Iza toga prikazivale su se komedije. Natjecala su se tri, a u 4. vijeku pet komičkih pjesnika, i to svaki jednom komedijom. Najposlije prikazivale su se tragedije. Natjecala su se tri tragička pjesnika. Svaki od njih trima tragedijama i jednom satirskom dramom.

²⁹⁰ Tužitelj, koji ne dobije u javnoj parnici ni jedne pe-tine glasova, valja da plati tisuću drachama globe i gubi pravo takve tužbe podnositi.

²⁹¹ T. j. u oporuci falsificirajući je. (To su t. zv. ekshibicione tužbe).

²⁹² U toj su se naime dobi mogle atenske djevojke udavati.

²⁹³ To su t. zv. *ἐπιμεληταὶ τῶν μυστηρίων*; isp. bili. 129., gdje se pominje slično povjerenstvo od deset ljudi.

²⁹⁴ Isp. bilješku 181.

²⁹⁵ Svetinja Dionisova u Ateni na zapadu od Akropole i južno od Areopaga, gdje su se obično prikazivale komedije.

²⁹⁶ Takva su natjecanja bila o Panatenejama, na sve-tkovinu Hefestovu, Tesejevu, Prometejevu i Panovu.

²⁹⁷ Mjesto *ὅπερ τῶν ἱερῶν* čitam s obzirom na Eshina III 18 radije *ὅπερ τῶν γερῶν*, jer je tako smisao bolji.

²⁹⁸ Isp. konac gl. 57.

²⁹⁹ Stara svetinja Atenina na istoku izvan zidina grad-skih, gdje su sudili efeti za nehوتيčno ubistvo (*φόνος ἀκούσιος*).

³⁰⁰ Svetinja Apolona Delfinija, također na istoku grada, gdje su sudili efeti za ubistvo, što ga zakon ne brani (*φόνος δίκαιος*).

³⁰¹ Aristotel kaže *ἐν Θρασίον*, inače se obično veli *ἐν Θρασίον* (pa pr. Demosten 23, 77). To je sudište bilo negdje na Pirejskom poluotoku kod mora.

³⁰² Riječ je umetnuta u prijevod, da se bolje poveže ovaj odsjek s predašnjim. Nekad su naime u navedene tri su-dnice sudili efeti, 51 na broj, a u 4. vijeku efete zamijenili helijaste.

³⁰³ Lakunu popunjam riječima *καὶ διὰ δικασταὶ* (Paton).

³⁰⁴ Vijenac je službeni znak basilijev, a skida ga kao predsjednik krvnoga suda u znak žalosti.

³⁰⁵ Svečanost u čast Artemide Poljanke (*Ἀρτεμις ἡ ἀγροτέρα*) slavila se na uspomenu maratonske pobjede (490.)

³⁰⁶ *Ἐννάλιος*, pridjevak Aresa kao pratioca ratne bo-žice Enije (*Ἐννώ*).

³⁰⁷ Isp. gl. 18.

³⁰⁸ Metek, koji je bio riješen tuđega zastupanja i vršio samo one dužnosti, što su ih imali građani, zvao se *ἰσοτελής*

³⁰⁹ Isp. gl. 48., 5 i 53., 2.

³¹⁰ Presude ticala su se otpuštanja činovnika, ali nijesu bile definitivne.

³¹¹ Isp. bilješku 211.

³¹² Isp. bilješku 121.

³¹³ Isp. gl. 44., 2 i bilješku 217.

³¹⁴ Stratezi nijesu dakle pripadali pod vlast logista, eutina i sinogora (isp. gl. 48., 4-5 i gl. 54., 2). S njima se postupalo drugačije: zbog vojničke discipline i zbog čestoga boravljenja izvan zemlje.

³¹⁵ Ta se tužba podiže protiv svjedoka, koji na sudu lažno izjave, da je tužitelj pred njima pozvao tuženika na sud.

³¹⁶ Isp. gl. 55., 2 i d.

³¹⁷ Isp. gl. 42., 1.

³¹⁸ Isp. gl. 45., 1.

³¹⁹ Jamačno je riječ o državnim robovima, na koje se valjalo žaliti tesmotetima i pritanima.

³²⁰ *Ἀθλο-θέτης* (*ἄθλος*, nadmetanje, boj- *τίθημι*), dakle upravo: bojni redatelj.

³²¹ Isp. gl. 49., 3 i bilješku 241.

³²² Kotila ima 0.27 l, pa su po tom uzimali od svakoga stabla oko osam deci ulja.

³²³ T. j. blagajnicima božice Atene; isp. gl. 47., 1.

³²⁴ Simorije (*συμμορταί*): 20 zadruga, na koje se u Ateni dijelilo 1200 najimućnijih građana za opremanje ratnih lađa (*τριηραρχία*). Trijerarh (*τριηραρχος*) je po tom opremač ratnih lađa.

- ³²⁵ T. j. u narodnoj skupštini: isp. gl. 43., 4.
- ³²⁶ Taksijarh (*ταξιάρχος*, pukovnik) zapovjednik pješ-
sačkoga odjela file (*τάξις*, pukovnija).
- ³²⁷ Lohag (*λοχαγός*, satnik) zapovjednik loha (*λόχος*,
satnija).
- ³²⁸ Hiparh (*ἵππαρχος* konjanički vođa). U Ateni bila su
dva i zapovijedali su čitavom konjaništvu.
- ³²⁹ Filarh (*φύλαρχος*, konjanički pukovnik) zapovjednik
konjaničkog odjela file (*φυλή*).
- ³³⁰ Lemno je bio atenska kleruhija (naseobina osnovana
u vojne svrhe), koja je potvrđena Atenjanima i Antalkidi-
nim mirom (387) zajedno s Imbrom i Skirom.
- ³³¹ To su državni brodovi, koji su vozili državne posla-
nike k proročijstu (*θεωροί*), prenosili brze poruke, novac
i t. d. Posljednji zvao se prije *Σαλαμινία*, a Amonovim
(*ἡ τοῦ Ἀμμωνος*) prozvaao se, otkad je stao prevoziti sve-
čana poslanstva (*θεωρίαι*) u svetište Zeusa Amona na
Kirenaiki.
- ³³² To su vjerojatno stražari brodarne, koji se spo-
minju u gl. 24., 3.
- ³³³ Isp. gl. 43., 4-6 i 41., 3.
- ³³⁴ Isp. gl. 27., 3-5.
- ³³⁵ Arhonti dakle po tom nijesu imali plaće.
- ³³⁶ Isp. bilješku 94.
- ³³⁷ Prvi mjesec u atičkoj godini; druga polovina srpnja
i prva polovina kolovoza.
- ³³⁸ Zastupnici atenski kod delske amfiktionije, u kojoj je
središte bio hram Apolonov na Delu. Bilo ih je pet, a po-
stavljali su se svake godine.
- ³³⁹ Kako valja shvatiti Aristotelovo prikazivanje atenske
porote (helijaje), lijepo je objasnio i zorno prikazao
H. Hommel, Heliaia. Leipzig 1927 (preštampano iz časopisa
Philologus, Supplementhand XIX, Heft II, str. 39. i d.).
Budući da je tekst Aristotelova Ustava atenskoga upravo u
tom dijelu najviše oštećen, poveo se i prevodilac u mnogim
stvarima za Hommelom.
- ³⁴⁰ Kako se vidi iz onoga, što je prije rečeno, to su slova
A, M, N i t. d.
- ³⁴¹ Po Hommelu (Abbildung 2) nalazili su se kovčežići
s desne i s lijeve strane svakoga ulaza: pet desno, pet
lijevo.
- ³⁴² Da se iskaznice u njima dobro izmiješaju.

³⁴³ T. j. ždreba suce svoje file najprije u prvom, a onda
u drugom ždrebalištu.

³⁴⁴ Pošto su suci izdrebani, valja ždrijebom odrediti i to,
u kojim će sudnicama suditi.

³⁴⁵ Na žirovima su slova: A, M, N i t. d.

³⁴⁶ Ti kovčežići nijesu dakle istovetni s onima, koji se
spominju u početku ove glave.

³⁴⁷ Njke su se po tom i zvale; na pr. *τὸ Βατραχιοῦν*
(Zelena), *τὸ Φοινικιοῦν* (Crvena).

³⁴⁸ Misli se, da je to bio državni rob.

³⁴⁹ Mjesto + *τα* čitam ovdje s Kenyonom *πέντε*: isp. gl.
66., 3.

³⁵⁰ Petorica pozivala su suce iz iskaznica i davala im
plaću.

³⁵¹ U svaku je sudnicu bilo doneseno deset kovčežića
označenih slovima od A dalje.

³⁵² T. j. na vodenu uru (*κλεψύδρα*), kojom se mjerilo go-
vornicima zakonom određeno vrijeme za govore.

³⁵³ Javna se parnica mogla u jednoj sudnici raspraviti
samo jedna na dan, a privatne četiri, i to jedna iz svake od
četiri, zakonom određene, grupe parnica. Isp. bilješku 356.

³⁵⁴ Hoa (*ὁ χοῦς*) je mjerila oko 3.3 l. Deset hoa odgo-
vara vremenu od 40 minuta; tri hoe = 12 minuta i t. d.

³⁵⁵ To su t. zv. dijadikasije (*διαδικασίαι*). Isp. gl. 56,
6: *ἐπιτροπῆς διαδικασία* (rasuda o skrbništvu između više
njih) i 61., 1: *τριηραρχίας διαδικασίαι* (pravde trijerarha
za prednost).

³⁵⁶ Po tom odredio je Hommel (o. c. str. 82.) pomenute
četiri, zakonom određene, grupe privatnih parnica ovako:

1. Privatne parnice od preko 5000 drahama
2. " " " 2000 do 5000 " "
3. " " " [» 1000 do] 2000 " "
4. Dijadikasije [preko 1000 drahama] bez replike.

³⁵⁷ Čitav dan, koji je kod javnih parnica bio određen za
sudenje, dijelio se na tri dijela («odmjereni dan», *διαμεμετροῦ-
μένη ἡμέρα*) U procjenbenoj parnici (isp. bilješku 367.) bila
određena od toga po jedna trećina za govore tužitelja
, tuženika, a treća trećina dana za raspravljanje i glasova-
nje o kazni.

³⁵⁸ Prosinac/siječanj, kad su dani najkraći. To su činili
zato, da ne bi zimi došli u nepriliku. — Dalji tekst ove glave
je vrlo oštećen, tako i početak gl. 68.

³⁵⁹ Ovdje sam usvojio Hommelovu konjekturu *δημοσίους*
τῶν.

³⁶⁰ Tekst u ovom odsjeku ideošen je prema Hommelovim konjekturama.

³⁶¹ Isp. bilješku 348.

³⁶² Tri (3) = I.

³⁶³ Prvi je govornik tužilac, a drugi tuženik.

³⁶⁴ Mjesto *ἐκ τοῦ λυχνείου τὰς ψήφους, πιέζων τὸν ἀδλίσκειν* čitam s Hommelom *ἐκ τοῦ ἀδλίσκειν τὰς ψήφους, πιέζων τὸ μέσον*.

³⁶⁵ Suci nosili su u svakoj ruci po jednu glasovnicu, i to tako, da su os njezinu držali među palcem i jednim prstom i time sakrili krajeve njezine. Tako se nije vidjelo, kakvu je glasovnicu sudac spustio u koju žaru.

³⁶⁶ Taj je običaj, kažu, izišao odatle, što je Areopag Oresta riješio krivnje jednakim brojem glasova. Isp. Eshil. Eum. 752 i d.

³⁶⁷ Kazan (*τίμημα*) ili je već u zakonu određena ili valja da je suci novim glasovanjem odrede. U prvom se slučaju parnica zove *ἀγὼν ἀτίμητος*, u drugom *ἀ. τιμητός*. U posljednjem slučaju valja da tužitelj i tuženik učine prijedlog (tužitelj obično već u tužbi), a suci odluče glasovanjem (tako na pr. u Sokratovoj parnici).

³⁶⁸ Obje su stranke svoj prijedlog o kazni i ukratko obrazložile. To se obrazloženje također zvalo *τίμησις*.

³⁶⁹ T. j. svaka je stranka smjela tom prilikom govoriti po dvije minute.

³⁷⁰ Isp. gl. 67., 1.

³⁷¹ Isp. gl. 66., 3.

PREGLED SADRŽAJA

Uvod	5
Aristotel: Ustav atenski	
Glava:	
1. Sudenje Alkmeonovcima	11
2. Socijalno stanje u Atici prije Solona	11
3. Najstariji ustav	11
4. Drakont	13
5. Solonov arhontat	14
6. Solonove reforme: ukidanje dugova	15
7. Solonov ustav: porezni razredi	15
8. Solonov ustav: poglavarstva	16
9. Solonov ustav: sudske reforme	18
10. Solonove reforme mjera i novaca	18
11. Solonov odlazak u Egipat	19
12. Solonove političke pjesme	19
13. Stranačke borbe poslije Solona	21
14. Pisistratovi prvi pokušaji da preuzme vlast	22
15. Pisistrat dobiva punu vlast u ruke	23
16. Pisistratovo vladanje	24
17. Pisistratovi sinovi	26
18. Hiparhovo umorstvo	27
19. Izgnanstvo Pisistratovaca	28
20. Klisten vođa demokratske stranke	29
21. Klistenove reforme	30
22. Ostrakizam. Atena pred Salaminsku bitku	31
23. Vlada Areopaga, Aristid i Temistoklo	33
24. Državni plaćenici u 5. vijeku	34
25. Efijaltova reforma	34
26. Reforma u izboru arhonata i druge neke promjene	35
27. Peloponeski rat, Periklo	36
28. Stranački vode u VI. i V. vijeku	37
29. Priprave za postavljanje oligarhije	39
30. Definitivni ustav	40
31. Privremeni ustav	41

32. Vijeće od četiri stotine članova na djelu	42
33. Propast vijeća od četiri stotine članova	43
34. Svršetak peloponeskoga rata	44
35. Prvi čin tridesetorice	45
36. Razdor među tridesetoricom	45
37. Smaknuće Teramenovo	46
38. Obnovljenje demokracije	47
39. Pomirenje grada s Pirejom	48
40. Arhinova djela	49
41. Kratak pregled razvitka atenskoga ustava	50
42. Efebi	51
43. Postavljanje činovnika. Vijeće od pet stotina članova	52
44. Predsjedništvo pritana, vijeća i narodne skupštine	54
45. Nadležnost vijeća od pet stotine članova	54
46. Briga vijeća za mornaricu i državne zgrade	55
47. Blagajnici Atenini. Poleti	56
48. Apodekti. Logiste i eufini	57
49. Konjanici	58
50. Popravljači hramova. Redari	59
51. Tržni nadzornici, baždari, žitni i lučki nadzornici	59
52. Jedanaestorica. Isagozi	60
53. Četrdesetorica i obranični suci	61
54. Logiste i sinegori. Tajnici. Priređivači žrtava	62
55. Devetorica arhonata. Ispit	64
56. Prisjednici. Arhont	65
57. Basilej	66
58. Polemarh	68
59. Tesmoteti	68
60. Atloteti	69
61. Vojnički činovnici	70
62. Dvojako ždrebanje činovnika. Plaće	71
63. Porota. Ždrebališta i suci	71
64. Ždrebanje sudaca i sudnicâ	72
65. Ždrebanje sudaca (nastavak)	73
66. Predsjednici sudova i nadziratelji glasovanja	74
67. Sudska sjednica. Govori	75
68. Glasovanje	76
69. Brojenje glasova i određivanje kazni	76
Bilješke	79